137
ΠΟΛ

Τ.Ε.Ι. ΠΕΙΡΑΙΑ

ΣΧΟΛΗ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΩΝ ΕΦΑΡΜΟΓΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΔΟΜΙΚΩΝ ΕΡΓΩΝ

Θέμα : ΤΟ ΚΑΣΤΡΟ ΤΗΣ ΝΑΥΠΑΚΤΟΥ

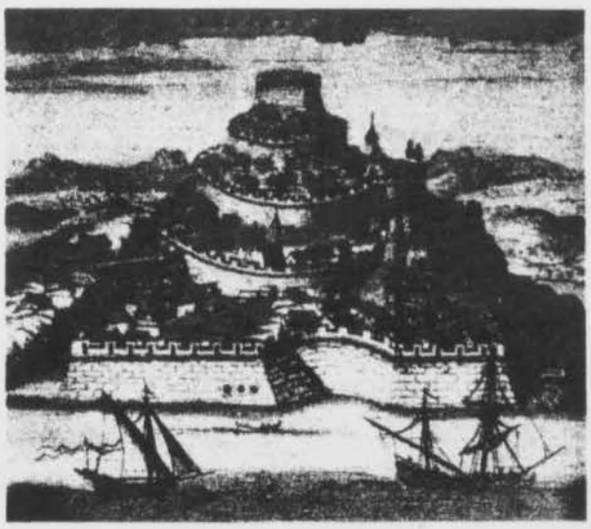

Μάρρα Κυριακή
Παπαϊωάννου Ειρήνη
Τσάκωνα Φωτεινή

Υπεύθυνη Καθηγήτρια: Βαρελίδου Πόπη

Πειραιάς 1999

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΤΕΙ ΠΕΙΡΑΙΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οι αρχαίοι λαοί έχτιζαν τις πόλεις γύρω σε λόφους, τους οποίους οχυρώνουν, κάνοντάς τους ακροπόλεις, με φρούρια. Έτσι μπορούν να προστατεύσουν κατοικημένους χώρους από εχθρικές επιδρομές. Στα κάστρα αυτά υπήρχαν αποθήκες τροφίμων και υδατοδεξαμενές έτσι ώστε σε περίπτωση πολιορκίας να έχουν αποθέματα τροφίμων. Ένα τέτοιο φρούριο είναι και το κάστρο της Ναυπάκτου.

Η παρούσα πτυχιακή εργασία μελετά το κάστρο της Ναυπάκτου και με αυτήν επιχειρείται να εντοπιστεί η θέση του μέσα στην πόλη, η χρήση του παλιότερα και σήμερα, όπως επίσης και η αρχιτεκτονική με την οποία έχει κατασκευαστεί.

Ξεκινάμε την αναφορά μας στο κάστρο της Ναυπάκτου κάνοντας μια ιστορική αναδρομή η οποία περιλαμβάνει τους Κλασσικούς, Ελληνιστικούς και Ρωμαϊκούς Χρόνους, καθώς και την Μεσαιωνική περίοδο, την περίοδο της Βενετοκρατίας, την Τουρκοκρατία και την Επανάσταση του 1821.

Μέσα από την Ιστορική αυτή αναδρομή βλέπουμε ότι η μορφή που έχει το κάστρο σήμερα δεν ήταν και η αρχική του, γιατί κάθε λαός που περνούσε από την Ναύπακτο πολλές φορές επέκτεινε και διαμόρφωνε το κάστρο στις δικές τους ανάγκες, χρησιμοποιώντας τη δική τους αρχιτεκτονική.

Η Ναύπακτος θεωρούνταν σε όλες τις εποχές της Αρχαιότητας και του Μεσαίωνα ως πόλη μεγάλης ναυτικής σημασίας. Οι λόγοι που συνετέλεσαν σ' αυτό ήταν αφ' ενός μεν η θέση της Ναυπάκτου στα δυτικά της εισόδου του Κορινθιακού κόλπου, που ήταν η μόνη είσοδος μέχρι το τέλος του 19^{ου} αι. μ.Χ., οπότε ανοίχθηκε η διώρυγα της Κορίνθου, αφ' ετέρου δε ο φυσικός οχυρός χώρος, όπου διαμορφώθηκε το ασφαλές λιμάνι της και το δυσάλωτο Κάστρο της.

Στη μακραίωνη ζωή της πολλές φυλές και λαοί πέρασαν από εδώ, άλλοι σαν λαίλαπα περαστική κι άλλοι για μονιμότερη εγκατάσταση. Μονιμότεροι ήσαν οι Λέλεγες, οι Ηρακλειδείς ή Δωριείς, οι Μεσσήνιοι κ.λ.π. Σαν επιδρομείς πέρασαν οι Μακεδόνες, οι Ρωμαίοι, οι Γότθοι, οι Ούννοι, οι Σλάβοι, οι Αλβανοί, οι Νορμανδοί, οι Φράγγοι, οι Ενετοί, οι Τούρκοι, οι Αλγερινοί πειρατές και άλλοι.

Όσον αφορά τη δομή της εργασίας, αυτή χωρίζεται στα εξής κεφάλαια:

1. Ιστορική αναδρομή
2. ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ, το οποίο περιγράφει ξεχωριστά τα 5 διαζώματα του κάστρου.
3. Ιστορικά μνημεία στο κάστρο
4. Το φρούριο στα νεότερα χρόνια
5. Αλληλεπιδράσεις μεταξύ κάστρου και πόλης

Τέλος θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε την καθηγήτρια του ΤΕΙ ΠΕΙΡΑΙΑ κ. Βαρελίδου Πόπη για την καθοδήγηση και την βοήθεια στην εκπόνηση της Πτυχιακής Εργασίας.

Ευχαριστούμε θερμά τον κ. Χαλάτση Γιάννη, διευθυντή της Παπαχαραλαμπείου Δημόσιας Βιβλιοθήκης Ναυπάκτου για την βοήθειά του και

για τις πληροφορίες που μας παραχώρησε από την ανέκδοτη εργασία του για το κάστρο της Ναυπάκτου. Επίσης ευχαριστούμε τον κύριο Πολύδωρο Νικήτα , Πολιτικό Μηχανικό της Πολεοδομίας και την Αρχαιολόγο Ζωγάκη Αθηνά.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ

Το Κάστρο. Η κορυφή του πυραμοειδούς λόφου, που δεσπόζει στην πόλη σε υψόμετρο περίπου 200 μέτρων, περικλείεται από κυκλικό τείχος διαμέτρου εκατό μέτρων. Δυο βραχίονες που ακολουθούν την κλίση του εδάφους κατεβαίνουν ο ένας ανατολικά και ο άλλος δυτικά και, αφού καμφθούν, πλησιάζοντας ο ένας τον άλλον με δυο πύργους κλείνουν την είσοδο του μικρού λιμανιού. Τέσσερα εγκάρσια τείχη (διατειχίσματα) ενώνουν αυτούς τους δύο βραχίονες, σχηματίζοντας από την κορυφή έως την θάλασσα πέντε αμυντικές ζώνες ή διαζώματα ή περιβόλους. Ο καθένας, από τους πέντε αυτούς περιβόλους, είναι ένα ανεξάρτητο φρούριο, το οποίο μειώνεται σε έκταση όσο πλησιάζουμε την Ακρόπολη, στην κορυφή του λόφου.

Οι μεγαλοπρεπείς οχυρώσεις της Ναυπάκτου, που οφείλονται σε διαδοχικές κατασκευαστικές φάσεις και κλιμακώνονται από την αρχαιότητα έως και την Τουρκοκρατία, παρά τις καταστροφές και φθορές που έχουν υποστεί, αποτελούν ένα από τα πιο σημαντικά και καλοδιατηρημένα παραδείγματα φρουριακής αρχιτεκτονικής στην Ελλάδα. Σήμερα το κάστρο της Ναυπάκτου σώζεται στην Μεσαιωνική του μορφή σε πολύ καλή κατάσταση.

Παρακάτω θα γίνει μια προσπάθεια να περιγραφεί η μορφή του κάστρου από τους αρχαίους χρόνους μέχρι τις μέρες μας.

ΚΛΑΣΣΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ. Το αρχαίο τείχος της πόλης φαίνεται πως, κατά το μεγαλύτερο μέρος του, ταυτιζόταν με το μεσαιωνικό τείχος. Όμως, τουλάχιστον στο ανατολικό τμήμα του, το αρχαίο τείχος διαφοροποιούνταν σημαντικά, αφού περιέβαλε και το τμήμα της πεδιάδα το οποίο αναπτυσσόταν μέχρι τους χαμηλούς λόφους. Η ρήση του Θουκυδίδη «μεγάλου όντος του τείχους[1]», καθώς και οι έμμεσες πληροφορίες από άλλους συγγραφείς, που αφήνουν να φανούν τα σοβαρά πλεονεκτήματα ασφαλείας που παρείχε για την άμυνα της πόλης το μεγάλο μήκος των τειχών της και η ακρόπολη μπορούν να στοιχειοθετηθούν.[2]

Οι Πελασγοί φαίνεται ότι οχύρωσαν πρώτοι τη Ναύπακτο και κυρίως την Ακρόπολη. Το πρώτο αυτό αρχαίο τείχος δεν έφθανε ως τη θάλασσα. Υπήρχε όμως παραθαλάσσια οχύρωση στο λιμάνι και στην ανατολική πλευρά[3] μέχρι την περιοχή που σήμερα βρίσκεται το ξενοδοχείο Ξενία, σύμφωνα με τον Θουκυδίδη στα 426 π.Χ. Το σημερινό Κεφαλόβρυσο ήταν «προάστειο ατείχιστον», ενώ στη δυτική πλευρά όπου υπήρχε πεδιάδα φυτεμένη αμπέλια είναι άγνωστο αν υπήρχε και προάστιο.

---

[1] **Θουκυδίδη** Ιστορία 3,102

[2] **Πετριτάκη** Μαρία «Ανασκαφικές εργασίες στη Ναύπακτο» ΑΔ 42 (1987): Χρονικά σ.172.

[3] **Θουκουδίδου** Ιστορίαι Γ, 102. Ο ανατολικός παραλιακός βραχίονας του αρχαίου τείχους, σύμφωνα με τον Θουκυδίδη, υπήρχε ήδη στα 426 π.Χ., οπότε χίλιοι Ακαρνάνες μπήκαν στη Ναύπακτο από παραλιακό άνοιγμα για να ενισχύσουν τους υπερασπιστές του τείχους. Από την ξηρά δεν μπορούσαν να πλησιάσουν, γιατί οι πολιορκητές Αιτωλοί βρίσκονταν απ' έξω, κατά μήκος όλης της γραμμής του τείχους. Η πόλη ήταν περιτειχισμένη και είχε λίγους υπερασπιστές «μεγάλου όντος του τείχους».

Μια ακόμη πληροφορία για ισχυρό τείχος στη Ναύπακτο στα μακρινά και σκοτεινά χρόνια της Αρχαιότητας έχουμε στα 191 π.Χ., όταν η πόλη πολιορκήθηκε, χωρίς να καταστεί δυνατή η κατάληψή της, για δυο μήνες από τις Ρωμαϊκές λεγεώνες του Μάνιου Ακίλιο.

Σήμερα, είναι ορατά υπολείμματα αρχαίων τειχών τόσο στα τείχη της Ακρόπολης, όσο στην τριπλή πύλη[4] στο τρίτο από τη θάλασσα διάζωμα καθώς και στο Φαλτσοπόρτι, όπου εξαγωνικός μεταβυζαντινός πύργος κάλυπτε και εν μέρει έβαινε σε αρχαίο τετράγωνο πύργο με μικρή πύλη, η οποία φράχθηκε μεταγενέστερα[5].

Εκτός των περιορισμένων παραπάνω γραπτών πηγών, αδιάψευστη απόδειξη της οχύρωσης της Ναυπάκτου κατά τους Κλασσικούς Χρόνους είναι η αρχαιολογική σκαπάνη, η οποία, αν και **σωστική** και ως εκ τούτου **αποσπασματική**, την τελευταία τριακονταετία αποκάλυψε τμήματα ολόκληρα του αρχαίου τείχους της πόλης των Κλασσικών Χρόνων. Οι αποκαλύψεις αυτές, ο τρόπος δομής και τα χρησιμοποιηθέντα υλικά μας οδηγούν στο αναμφισβήτητο συμπέρασμα ότι το κάστρο της Ναυπάκτου οφείλει τη σημερινή του μορφή σε εργασίες, οι οποίες έγιναν σταδιακά στο πέρασμα των αιώνων.

Η περιοχή στην οποία ανακαλύφθηκαν τμήματα του αρχαίου τείχους βρίσκονται στη συντριπτική τους πλειοψηφία στην περιοχή Εβραιόλακας ή Οβραιόλακας όπως συνήθως λέγεται και στην ανατολική παραλιακή ζώνη μέχρι τις πηγές Νόβα. Συγκεκριμένα τα σημεία αυτά είναι τα παρακάτω, όπως περιγράφονται στις ανακοινώσεις των αρχαιολόγων, που πραγματοποίησαν τις ανασκαφές.

- Η έρευνα, λοιπόν, στην περιοχή βορειοανατολικά της Παπαχαραλαμπείου Δημόσιας Βιβλιοθήκης Ναυπάκτου και συγκεκριμένα στο οικόπεδο του Ευθυμίου Τριανταφύλλου, στην πρώτη πάροδο της οδού Καπορδέλη, αποκάλυψε τμήμα του τείχους της κλασσικής οχύρωσης της πόλης, το οποίο η αρχαιολόγος της ανασκαφής, Πετριτάκη Μαρία, μπόρεσε να παρακολουθήσει ενδεικτικά μέχρι ενός σημείου και στις όμορες ιδιοκτησίες[6].

Ο βραχίονας αυτός του τείχους έχει κατεύθυνση από βορά προς νότο είναι μήκους 20 μέτρων περίπου στον ανασκαμμένο χώρο, πάχους 3,30 έως 4 μέτρα και σωζόμενο ύψος 2,40 μέτρα και είναι κατασκευασμένος σε καίριο σημείο στα ριζά της πλαγιάς του λόφου, αφού ο χώρος που αναπτύσσεται εξωτερικά του είναι πεδινός και σε χαμηλότερο επίπεδο.

- Λίγο βορειότερα, στην ιδιοκτησία Φράγκου βρέθηκε κατασκευή διαστάσεων 3,10Χ2,70 μέτρα, με κατεύθυνση από δυτικά προς ανατολικά, η οποία προφανώς αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα του τείχους της αρχαίας πόλης. Η παραπάνω κατασκευή ήταν από διάτονους λίθους, που καταλάμβαναν ολόκληρο το πάχος του τοίχου, κατά το ψευδοϊσόδομο ορθογώνιο σύστημα και σωζόταν σε ύψος τεσσάρων δόμων. Οι λίθοι είχαν επιφάνεια (εξωτερική)

---

[4] **Πέτσας** Φώτιος, ΑΔ 26 (1971): Χρονικά σ. 315

[5] **Τριανταφυλλόπουλος** Δημ., ΑΔ 33 (1978): Χρονικά 167).

[6] **Πετριτάκη** Μαρία, «Ανασκαφικές εργασίες στη Ναύπακτο», ΑΔ 42 (1987)

λατομείου. Με τέσσαρες ακόμη τομές που έγιναν εκατέρωθεν της κατασκευής, αποκαλύφθηκαν οικιστικά λείψανα Κλασσικής και Ελληνιστικής Περιόδου. Τα κινητά ευρήματα ήσαν χάλκινα ελάσματα και όστρακα.

- Ανατολικότερα και σε απόσταση 500 μ. περίπου από το προαναφερθέν οικόπεδο Τριανταφύλλου, η Πετριτάκη εντόπισε σε εκσκαφές στην ιδιοκτησία Τσάτσου ένα ακόμη τμήμα του οχυρωματικού περιβόλου της πόλης, το οποίο όμως ανήκει σε άλλο σκέλος με κατεύθυνση ανατολικοδυτική[7]. Οι διαστάσεις του είναι 12 X 3,90 X 1,40-1,72 μ. και φαίνεται να συνεχίζεται στο άσκαπτο δυτικά και κάτω από το όμορο κτίσμα ανατολικά[8]. Η διατήρησή του φτάνει τους τέσσερις συνολικά δόμους. Σώζονται οι εξωτερικές παρειές από μεγάλους ορθογωνιασμένους ογκόλιθους.

- Στην ίδια πάλι περιοχή «Οβρεόλακα», και εις το οικόπεδο στην συμβολή των οδών Καπουρδέλη και Καρακουλάκη, αποκαλύφθηκε από την αρχαιολόγο Αλεξοπούλου Γεωργία και άλλο μεγάλο τμήμα του τείχους της αρχαίας πόλης της Ναυπάκτου, καθώς και λείψανα μεταγενέστερων κτιριακών εγκαταστάσεων[9].

Το αρχαίο τείχος είναι κτισμένο κατά το ψευδοϊσόδομο σύστημα με δουλεμένες αδρά λιθοπλίνθους. Η δυτική παρειά του τείχους σώζεται σε ύψος 0,30 μ., ενώ η ανατολική σε ύψος 1,40 μ. και οι λιθόπλινθοί της έχουν δουλεμένη την επιφάνεια και τονισμένους τους αρμούς. Σ' αυτήν την πλευρά σώζονται δύο δόμοι .
Η ύπαρξη τρίτου δόμου κοντά στο βόρειο άκρο του τείχους αποτελεί μεταγενέστερη προσθήκη που έγινε κατά τους Ρωμαϊκούς Χρόνους[10].

- Η ίδια ως άνω αρχαιολόγος, Αλεξοπούλου Γεωργία, σε τομή που διενήργησε κοντά στη γωνία της 3ης παρόδου Καρακουλάκη με την οδό Φαρμάκη στην Εβρεόλακα σε βάθος περίπου 1.08μ., από τη σημερινή επιφάνεια του δρόμου, αποκαλύφθηκε και άλλο τμήμα του αρχαίου τείχους, με κατεύθυνση από βορειανατολικά προς νοτιοδυτικά, πλάτους 2 μ. και μεγίστου αποκαλυφθέντος μήκους 3,35 μ. Στη δυτική παρειά του τείχους βρέθηκε μεταγενέστερη κατασκευή από τμήματα δύο κάθετων μεταξύ τους τοίχων[11].

---

[7] **Πετριτάκη** Μαρία Ανασκαφικές εργασίες στη Ναύπακτο, Αρχαιολογικό Δελτίο 42 (1987): Χρονικά σ. 172, πιν.86 β

[8] **Πετριτάκη** Μαρία Ανασκαφικές εργασίες στη Ναύπακτο, Αρχαιολογικό Δελτίο 42 (1987): Χρονικά σ. 172

[9] **Αλεξοπούλου** Γεωργία Ναύπακτος: Ανασκαφικές εργασίες, Αρχαιολογικό Δελτίο 43 (1988): Χρονικά σ. 176-177

[10] **Αλεξοπούλου** Γεωργία Ναύπακτος: Ανασκαφικές εργασίες, Αρχαιολογικό Δελτίο 43 (1988): Χρονικά σ. 177-178

[11] **Αλεξοπούλου** Γεωργία, «Ανασκαφικές εργασίες στη Ναύπακτο», ΑΔ 44 (1989): Χρονικά, σ. 143, σχεδ.17.

- Ένα ακόμη τμήμα του τείχους της αρχαίας πόλης της Ναυπάκτου αποκαλύφθηκε από την αρχαιολόγο Αλεξοπούλου Γεωργία πολύ ανατολικότερα σε σχέση με τα άλλα τμήματα του τείχους που έχουν μέχρι σήμερα αποκαλυφθεί στην πόλη της Ναυπάκτου. Βρέθηκε στο οικόπεδο Αθ. Κονιστή που βρίσκεται μεταξύ των οδών Αθηνών και Θεμιστοκλή Νόβα.

- Τέλος, ένα άλλο τμήμα του τείχους της αρχαίας πόλης, με κατεύθυνση ανατολικοδυτική, ερευνήθηκε πάλι από την Αλεξοπούλου στο οικόπεδο της Ευγενίας Αθανασοπούλου, στην οδό Αποκαύκου 11 και Μεσσηνίων (δίπλα από το κατάστημα της Αγροτικής Τράπεζας).
Συγκεκριμένα, στο βορειοδυτικό τμήμα του οικοπέδου και σε βάθος περίπου 1,55 μ. από την επιφάνεια της σημερινής οδού Μεσσηνίων, αποκαλύφθηκε τμήμα αρχαίου τείχους σε μήκος 6,70 μ. (νότια παρειά). Έχει πλάτος 1,50 μ. και σώζεται σε ύψος δύο δόμων, χτισμένο κατά το ακανόνιστο τραπεζιόσχημο σύστημα δόμησης. Η επιφάνεια των λίθων είναι δουλεμένη κατά το αγροτικό σύστημα. Ο πυρήνας του τείχους είναι από χώμα και λατύπη. Νότια του τείχους βρέθηκαν λείψανα οικίας Ελληνιστικών Χρόνων, της οποίας η συνέχεια βρίσκεται κάτω από το κατάστρωμα της οδού Μεσσηνίων[12].

Όλα τα προαναφερθέντα τμήματα της οχύρωσης των Κλασσικών Χρόνων της Αρχαιότητας, που αποκαλύφθηκαν και εντοπίστηκαν στη Ναύπακτο μαρτυρούν ότι η χρήση του αρχαίου τείχους, από την αρχική κατασκευή του μέχρι την τελική χρήση του, καλύπτει ένα ευρύ χρονολογικό φάσμα, εκτεινόμενο από τον 5ο αιώνα π.Χ., έως και τους Παλαιοχριστιανικούς Χρόνους.

ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΟΙ ΚΑΙ ΡΩΜΑΪΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ. Από τις μέχρι σήμερα ανασκαφές στην Αιτωλοακαρνανία προκύπτει ότι η Ναύπακτος ήταν η μοναδική πόλη της περιοχής κατά τη **Ρωμαϊκή περίοδο**. Οι γραπτές πληροφορίες για την οχύρωση της περιόδου αυτής είναι ελάχιστες. Οι αρχαιολογικές, όμως, ανασκαφές αποκάλυψαν και συνεχίζουν να αποκαλύπτουν μία πλήρως οργανωμένη πόλη με δρόμους και κτίρια ιδιωτικού και δημόσιου χαρακτήρα.

- Ένα κομμάτι της οχύρωσης των Ελληνιστικών Χρόνων σώζεται, κοντά στη θάλασσα, στο κτήμα Αθανασιάδη-Νόβα, στη συνοικία Γρίμποβο, όπου σήμερα βρίσκεται το ξενοδοχείο Ξενία και το Α΄ Δημοτικό Σχολείο. Οι τοίχοι αυτού του τμήματος με τον οχυρωματικό χαρακτήρα ήταν κτισμένοι με μεγάλους ογκολίθους σε δύο σειρές πλάτους 1,30 μ. και σώζονταν σε μήκος συνολικά 17,70 μ.[13].

---

[12] **Αλεξοπούλου** Γεωργία, «Ανασκαφικές εργασίες στη Ναύπακτο», ΑΔ 44 (1989): Χρονικά, σ.142-143, σχεδ.16, **πιν. 90β.**

[13] **Ζαφειροπούλου** Φωτεινή, «Ανασκαφές στη Ναύπακτο», ΑΔ 31 (1976): Β1-Χρονικά 169 σχεδ. 6 Κ6 πιν.116 α,β.

• Επίσης στην οδό Αθηνών βρέθηκαν αρχιτεκτονικά λείψανα των πρώιμων Ελληνιστικών και Υστερορωμαϊκών Χρόνων. Η αρχαιολόγος Μαρία Πετριτάκη, η οποία πραγματοποίησε την ανασκαφή, θεωρεί ότι η προέλευση των μεγάλων λιθοπλίνθων, των οποίων έγινε δεύτερη χρήση ως δομικού υλικού στο κύριο κτίσμα των Υστερορωμαϊκών - Παλαιοχριστιανικών Χρόνων, πολύ πιθανόν να έχει σχέση με τον παραθαλάσσιο βραχίονα του αρχαίου τείχους της πόλης. Διότι τόσο η κοντινή απόσταση από τη θάλασσα όσο και η γεωμορφολογία της θέσης, όπου σβήνει ομαλά ο λόφος που έκλεινε από ανατολικά την πεδιάδα, επιτρέπουν την υπόθεση ότι ίσως βρισκόμαστε στην πορεία του τείχους και, ως εκ τούτου, ήταν ανέξοδη και πρόσφορη η χρησιμοποίηση του λίθινου υλικού του σε δεύτερη χρήση[14].

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ. Από τη μία πλευρά η ζωτική στρατηγική της θέση για την άμυνα της Αιτωλίας και από την άλλη, ο ρόλος της ως ενδιάμεσος σταθμός στα ταξίδια των δυτικοευρωπαίων με κατεύθυνση τους Αγίους Τόπους την ανέδειξαν σε ένα από τα σημαντικότερα μεσαιωνικά λιμάνια του Ελλαδικού χώρου.

Οι πληροφορίες που έχουμε για τη Ναύπακτο στην πρωτοβυζαντινή εποχή είναι σποραδικές και περιορισμένες και αναφέρονται κυρίως στην εκκλησιαστική κατάστασή της. Από αναφορά του επισκόπου της **Προκοπίου** μαθαίνουμε ότι το κάστρο της πόλης βρισκόταν σε ακμή στις πρώτες δεκαετίες του 6ου αιώνα. Γνώρισε όμως σημαντικές καταστροφές από το μεγάλο σεισμό του 551-552, ο οποίος κατέστρεψε και μεγάλο τμήμα των οχυρώσεών της.

Στη μεσοβυζαντινή εποχή οι πληροφορίες για τη Ναύπακτο αρχίζουν να πληθαίνουν, αν και υπάρχουν μεγάλα χρονικά διαστήματα χωρίς να έχουμε καθόλου αναφορές.

Μαζί με ένα μεγάλο αριθμό ελλαδικών κέντρων η Ναύπακτος θα μοιρασθεί τις περιπέτειες των σλαβικών εισβολών κατά τον 8ο και 9ο αιώνα. Ωστόσο, παρά τις σλαβικές επιδρομές και τα προβλήματα που δημιούργησαν, η Ναύπακτος έχει την περίοδο αυτή καθιερωθεί ως μία από τις σημαντικότερες βάσεις ελλιμενισμού του βυζαντινού στόλου των δυτικών επιχειρήσεων.

Κατά τον 10ο αιώνα η πόλη αναφέρεται ως ενδιάμεσος σταθμός στα ταξίδια διπλωματικών επαφών με τη Δύση, ενώ παράλληλα θα συνδεθεί οδικά με την Κωνσταντινούπολη. Το γεγονός αυτό αύξησε και την εμπορική σημασία του λιμανιού της Ναυπάκτου[15].

---

[14] **Πετριτάκη** Μαρία, «Ανασκαφικές εργασίες στη Ναύπακτο» ΑΔ 42 (1987): Χρονικά σ. 173

[15] **Αθανασιάδης - Νόβας** Γεώρ. Η Ναύπακτος ως λιμήν του Βυζαντίου κατά τον Ι΄ αιώνα.

Εικόνα 1 :Άποψη λιμανιού

Ύστερα από το μοιραίο για τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία έτος 1204, η Ναύπακτος συμπεριλήφθηκε στις κατακτήσεις της Δημοκρατίας του Αγίου Μάρκου της Βενετίας. Αμέσως μετά όμως ξέσπασε διαμάχη μεταξύ της Βενετίας και του Μιχαήλ Α΄ Αγγέλου Δούκα Κομνηνού, τον ιδρυτή του αυτόνομου κράτους της Ηπείρου, το οποίο ονομάσθηκε **Δεσποτάτο της Ηπείρου**. Η διαμάχη αυτή έληξε το 1210, όταν οι Βενετοί αναγκάσθηκαν να παραχωρήσουν το Nepantum ή Lepanto στην Ήπειρο. Σύμφωνα με τη συμφωνία της παραχώρησης, η Βενετία διατήρησε ονομαστική επικυριαρχία στη Ναύπακτο και την περιοχή της, όπου απολάμβανε ελεύθερη ναυσιπλοΐα και εμπορικά προνόμια.
Από το 1210, λοιπόν, ουσιαστικά η πόλη θα καταστεί το νοτιότερο άκρο και ο κυριότερος ναύσταθμος του Μιχαήλ Α΄ Αγγέλου Δούκα Κομνηνού και των διαδόχων του. Η σημασία της για την άμυνα της Αιτωλίας από τις επιθέσεις των Φράγκων του Μορέως, καθώς και της γειτονικής φραγκικής Βαρωνείας των Σαλώνων (Άμφισσας), θα καταστεί πλέον ζωτική.

Ένας άλλος σημαντικός σταθμός στην ιστορία της Ναυπάκτου ήταν η προσάρτησή της στην κυριαρχία των Ανδηγαβών (Ιταλών) και συγκεκριμένα του Φιλίππου Α' Ανζού. Όταν λοιπόν το 1294 μ.Χ. ο Δεσπότης Νικηφόρος πάντρεψε την κόρη του Θάμαρ με το Φίλιππο Ταραντίνο, γιο του Καρόλου Β΄ της Νεάπολης, της έδωσε για προίκα το Βασιλικό φρούριο της Ναυπάκτου («Real Chastel de Nepant») και τα κάστρα Βραχωρίου (Αγρινίου), Αγγελοκάστρου και Βόνιτσας. Ο Φίλιππος, για να προστατεύσει τη Ναύπακτο από μελλοντικές επιθέσεις εχθρών, έκανε **σημαντικά οχυρωματικά έργα** και έκοψε νομίσματα στο νεοϊδρυμένο νομισματοκοπείο (ZECCA) της Ναυπάκτου, τα λεγόμενα τορνέζια. Στα τορνέζια αυτά ο Φίλιππος αποκαλείται Nepanti civis, ενώ από τότε θα παραμείνει γνωστή η πόλη και ως «**βασιλικό φρούριο**».

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΒΕΝΕΤΟΚΡΑΤΙΑΣ. Η περίοδος της Βενετοκρατίας είναι καθοριστική στη διαμόρφωση της οχύρωσης της Ναυπάκτου. Τη σημερινή μορφή, με τα πέντε διαζώματα, το φρούριο της Ναυπάκτου την έλαβε κυρίως κατά την περίοδο αυτή.

Από το 1380 και μετά η ιστορία της Ναυπάκτου χαρακτηρίζεται από τη μακρόχρονη διαμάχη ανάμεσα σε Βενετούς και Οθωμανούς Τούρκους για την απόσπασή τους από τους Αλβανούς. Η διαμάχη αυτή έφτασε στο τέλος της το 1407 με την οριστική βενετική κτήση.

Σχεδόν αμέσως μετά οι Βενετοί προέβησαν σε συστηματικές οχυρώσεις, για να προστατεύσουν τη Ναύπακτο από την ορατή απειλή των Οθωμανών Τούρκων. Τα 92 χρόνια που έμεινε η Ναύπακτος στην κυριαρχία των Βενετών η πόλη γνώρισε τις μεγαλύτερες στιγμές ακμής της, αφού οι Βενετοί εξωράισαν την πόλη με νέα κτίρια, βελτίωσαν την οχύρωσή της με σπουδαία οχυρωματικά έργα και την κατέστησαν ισχυρότερη κατοχή τους στην Ελλάδα. Τα τείχη έγιναν πιο ψηλά, προστέθηκαν πύργοι κι οχυρώθηκε το λιμάνι με την προσθήκη δύο πύργων, που προστατεύουν το στόμιο, που κλεινόταν με αλυσίδα.

Η Ναύπακτος υπήρξε για τη Βενετία ένας από τους σημαντικότερους εμπορικούς της σταθμούς στην ηπειρωτική Ελλάδα. Εδώ συγκεντρώνονταν το βαμβάκι, το σιτάρι, το μετάξι και άλλα προϊόντα της Στερεάς και της Πελοποννήσου, για να πάρουν ύστερα το δρόμο προς τη Δύση. Εκτός από το εμπόριο, η Ναύπακτος είχε προσόδους από ιχθυοτροφεία και αλυκές του Αιτωλικού. Παρ' όλα αυτά η αποικία (Ναύπακτος) δεν κατόρθωνε να ισοσκελίζει τον προϋπολογισμό της και πάντα η Βενετική Γερουσία της χορηγούσε οικονομική βοήθεια. Η πολύ μικρή ενδοχώρα της βενετικής αυτής κτήσης στήριζε την άμυνά της στα ισχυρά τείχη της. Για το λόγο αυτό η μητρόπολη απέστελλε συνεχώς χρήματα για τη συντήρηση και συμπλήρωση των οχυρωματικών έργων. Τα αρχεία της Βενετίας (όσα τουλάχιστον έχουν δημοσιευθεί) δε μας βοηθούν να αντλήσουμε πληροφορίες για την αρχιτεκτονική των οχυρωματικών έργων, γιατί περιέχουν κυρίως στοιχεία για οικονομικά, εμπορικά και διοικητικά θέματα.

Παρακάτω παρατίθενται μερικές πληροφορίες από τα αρχεία της Βενετίας σχετικά με τη χρηματοδότηση των οχυρώσεων της πόλης[16]:

Στις 11 Ιουνίου 1462 στέλνονται στη Ναύπακτο 1.000 δουκάτα, για να χρησιμοποιηθούν αποκλειστικά για την οχύρωση της πόλης.

Το 1451 αποφάσισαν να δαπανώνται 81 χρυσά δουκάτα το χρόνο επί έξι συνεχή χρόνια, για να επισκευασθούν τα τείχη που καταστράφηκαν από σεισμό τον περασμένο χρόνο.

Το 1463 αποφασίσθηκε να αποσταλούν 1.400 χρυσά δουκάτα, ξυλεία και κτίστες για την εκτέλεση οχυρωματικών έργων, καθώς και δύο Αξιωματικοί με 80 στρατιώτες για τη φρουρά του κάστρου.

---

[16] **Πλουμίδης** Γ.Σ. Έγγραφα για τη Βενετοκρατούμενη Ναύπακτο 1444-1510. Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών τ. ΛΘ-Μ (1972-73), σ. 492-501.

Το 1464 φαίνεται ότι τα χρήματα που προορίζονταν για την οχύρωση δαπανήθηκαν για την επισκευή της εκκλησίας (πιθανώς του Αγ. Μάρκου) και την οικία του Ρέκτορα (προβλεπτή). Η ενέργεια αυτή θεωρήθηκε παράνομη και καταλογίσθηκε ο σχετικός λογαριασμός στον ρέκτορα.

Το 1465 στέλνονται 400 δουκάτα για οχυρωματικά έργα.

Το 1466 απαιτούνται για εκτέλεση οχυρωματικών έργων 2.000 δουκάτα. Οι κάτοικοι της Ναυπάκτου προσφέρουν 1000 δουκάτα και προσωπική εργασία. Ο αρχιναύαρχος των Βενετών απέστειλε δύο πλοία για τη φύλαξη της πόλης.

Από το 1465 μέχρι το 1510, όπως προκύπτει από τα δημοσιευμένα έγγραφα των αρχείων της Βενετίας, μειώθηκαν οι παροχές για οχυρωματικά έργα, με παράλληλη αύξηση διάθεσης πλοίων για τη φύλαξη του κόλπου της Ναυπάκτου, όπου αυξάνονταν οι ενοχλήσεις από τους Τούρκους.

Βλέπουμε, λοιπόν, ότι η Βυζαντινή και στη συνέχεια η Βενετσιάνικη οχύρωση στηρίχθηκε σε πολλά σημεία πάνω στην υπάρχουσα αρχαία οχύρωση. Είναι σαφές όμως ότι έχει εγκαταλειφθεί ο ανατολικός παραλιακός βραχίονας της οχύρωσης των Κλασσικών και Ρωμαϊκών χρόνων και υπάρχει μια μετατόπιση τόσο του κέντρου της πόλης όσο και της οχύρωσης προς τα δυτικά. Ο λόγος της μετατόπισης αυτής δεν είναι γνωστός. Ίσως σ' αυτό να συνετέλεσε ο καταστρεπτικός σεισμός του 551-552μ.Χ., ίσως και η φεουδαρχική αντίληψη των νέων κυρίαρχων, βοηθούμενη από τη μορφολογία του εδάφους και την αυτάρκεια του λόφου σε υδάτινους πόρους[17].

ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ. Η τελευταία πράξη στο μακρόχρονο Βενετοτουρκικό αγώνα για την κυριαρχία στη Ναύπακτο έλαβε χώρα στο τέλος του 15ου αιώνα και συγκεκριμένα 28-29 Αυγούστου 1499.

Μετά από μεθοδευμένο αποκλεισμό της πόλης από τη ξηρά με επικεφαλής τον ίδιο το σουλτάνο Βαγιαζήτ Β΄ και από τη θάλασσα με 270 πλοία, των οποίων δεν μπόρεσε να εμποδίσει την είσοδο στον Κορινθιακό κόλπο ο βενετικός στόλος, ο Βενετός προβλεπτής Giovanni Moro βρέθηκε σε απελπιστική θέση.

Μετά από διαπραγματεύσεις ο Βενετός προβλεπτής παρέδωσε την πόλη της Ναυπάκτου στο Βαγιαζήτ τον Β΄. Οι Τούρκοι αμέσως μετά προχώρησαν σε ενισχυτικές οχυρωματικές εργασίες στο φρούριο της Ναυπάκτου, καθώς και στην ανέγερση των οχυρών του Ρίου-Αντιρρίου, για να εξασφαλίσει την είσοδο του Κορινθιακού κόλπου. Από τότε οι Οθωμανικοί εγκατέστησαν μόνιμη μοίρα του στόλου των δυτικών τους επιχειρήσεων στο νέο σπουδαίο τους ναυλόχιο, που ως την εποχή της ιστορικής ναυμαχίας της Ναυπάκτου (7 Οκτωβρίου 1571) θα διαδραματίσει κυρίαρχο ρόλο στη διευκόλυνση πολλών τουρκικών επιχειρήσεων στη Δύση.

---

[17] Σχετικά με την ύδρευση της πόλης μέσα στο κάστρο μπορούμε να πούμε ότι ήταν ευτυχής συγκαιρία γιατί στο λόφο αυτό τύχαινε να πηγάζουν αρκετές πηγές με άφθονο νερό συνεχούς ροής. Ο Εβλιγιά Τσελεμπί αναφέρει ότι μέσα στην πόλη υπήρχαν σαράντα πέντε (45) δημόσιες βρύσες. Προφανώς όμως σ' αυτές συμπεριλαμβάνονται και τις βρύσες των προαστίων.

Οι οχυρωματικές αυτές εργασίες εντοπίζονται κυρίως στο δυτικό πυλώνα του πρώτου διαζώματος προς το Βαρούσι. Φαίνεται ότι το βενετσιάνικο δίπυλο που υπήρχε εκεί θεωρήθηκε αναγκαίο να ενισχυθεί με λίθινο ενισχυτικό μανδύα επιβλητικών διαστάσεων. Τότε χρειάστηκε να προστεθεί και τρίτη εξωτερική πόρτα εφοδιασμένη με ζεματίστρα. Κάτω από τη ζεματίστρα αυτή τοποθετήθηκε τούρκικη επιγραφή, η οποία σώζεται ακόμη.
Η επιγραφή κατ' αρχήν χρονολογείται το 1714 και σε εγκώμιο του κτήτορα Σουλτάνου Αχμέτ του Γ΄ (1703-1730), καθώς και στις προσπάθειες του σουλτάνου αυτού να ετοιμάσει το φρούριο της Ναυπάκτου στο σχεδιαζόμενο πόλεμο με τους Βενετούς, ο οποίος πραγματοποιήθηκε τον επόμενο χρόνο (1715) και ήταν τελικά νικηφόρος για τους Τούρκους[18].

Επίσης οι Τούρκοι επισκεύασαν τα τείχη και πρόσθεσαν τον κυκλοτερή πύργο, που είναι ανεξάρτητος από την όλη οχυρωματική συγκρότηση. Πρόκειται για την περίφημη *«Τάπια του Τσαούς»*, την οποία κατασκεύασαν οι Αλβανοί στην διάρκεια της πολιορκίας της Ναυπάκτου από τα ελληνικά στρατεύματα, κατά την Ελληνική Επανάσταση.

ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ 1821. Οι Τούρκοι ελέγχοντας το Κάστρο της Ναυπάκτου, προστατευόμενο μάλιστα από τα φρούρια του Ρίου και Αντιρρίου, έλεγχαν πλήρως το Κορινθιακό και τον Πατραϊκό κόλπο. Για το λόγο αυτό με την έκρηξη της Ελληνικής Επανάστασης η προσωρινή Επαναστατική Κυβέρνηση, εκτιμώντας, ότι η Ναύπακτος με το Κάστρο της ήταν στρατηγικό κλειδί της ευρύτερης περιοχής διέταξε την άλωση του Κάστρου της. Στις 21 Μαΐου 1821 μοίρα του ελληνικού στόλου από 15 πλοία, σπετσιώτικα, υδραίικα και γαλαξιδιώτικα, πολιόρκησε το Κάστρο, προ του οποίου ήταν ελλιμενισμένα 7 τουρκικά πολεμικά. Την ίδια ημέρα οι επαναστατικές δυνάμεις κατέλαβαν τη θέση «Παναγία», μεταξύ Ναυπάκτου και Αντιρρίου, και με πρόσθετα πυροβόλα, που μετέφεραν στην ξηρά από τα πλοία, άρχισε την επομένη σφοδρός κανονιοβολισμός της Ναυπάκτου, την οποία οι Τούρκοι έκαψαν και κλείστηκαν με τις οικογένειές τους στην ακρόπολη του Κάστρου της. Σε σύσκεψη, που πραγματοποιήθηκε την επομένη σε πλοίο του στόλου, με τη συμμετοχή των Μιαούλη και Μπότσαρη και των καπεταναίων Σκαλτσά, Μακρή, Κώστα και Διαμαντή Χορμόβα, αποφασίστηκε η κατάληψη του Αντιρρίου με έφοδο, κατά την οποία την επομένη ημέρα 6 Ιουνίου έπεσε νεκρός στα τείχη του ο Διαμαντής Χορμόβας, στην επική και απεγνωσμένη έφοδό του.

Μετά την αποτυχία αυτή αποφασίστηκε η πυρπόλησή του τουρκικού στόλου που ήταν ελλιμενισμένος μπροστά από την πόλη, η οποία απέληξε στη γνωστή ηρωική αυτοθυσία του μπουρλοτιέρη Γιώργου Ανεμογιάννη Παξινού.

Οι αποτυχίες αυτές και η έλλειψη πυρομαχικών και εφοδίων ανάγκασαν τα

---

[18] **Πετρονώτης Αργύρης**: Οθωμανικά αρχιτεκτονήματα Ναυπάκτου. Ναυπακτιακά τ. ΣΤ (1992-1993),
σ. 237 - 243

πλοία να αποπλεύσουν από τον Κορινθιακό. Έτσι, συνεχίσθηκε η δουλεία της πόλης για μία ακόμα πενταετία.

Εικόνα 2 : Άγαλμα του Ανεμογιάννη στο λιμάνι

Με τα δεδομένα αυτά φθάνουμε στο 1828, χρόνια κατά την οποία έλαβαν χώρα σπουδαία γεγονότα για το μέλλον του ελληνισμού. Οι «Προστάτιδες Δυνάμεις» σχεδίαζαν να περιορίσουν τα όρια του νεοτέρου ελληνικού κράτους στον Ισθμό της Κορίνθου, ενώ ο Έλληνας Κυβερνήτης αγωνιζόταν να περιληφθεί και η Στερεά στην εδαφική έκταση του νέου κράτους. Προκειμένου λοιπόν να φέρει τις Προστάτιδες Δυνάμεις προ τετελεσμένων γεγονότων, διέταξε τον Κίτσο Τζαβέλα, να εκστρατεύσει και να εκδιώξει τους Τούρκους από τη Ρούμελη. Στις 23 Ιανουαρίου 1829 διορίζεται τοποτηρητής στη Στερεά Ελλάδα ο αδελφός του Κυβερνήτη Αυγουστίνος Καποδίστριας, ο οποίος στις 5 Μαρτίου φθάνει προ της Ναυπάκτου επικεφαλής του στόλου και απέκλεισε κάθε επικοινωνία του Κάστρου από τη θάλασσα. Παράλληλα έχει αρχίσει στενή πολιορκία από ξηράς με τα ελληνικά στρατεύματα να φθάνουν προ των τειχών, ενώ ο στόλος και το πυροβολικό έβαλαν ακατάπαυστα κατά των πολιορκημένων. Οι μάχες συνεχίζονταν σε όλη την περίμετρο του Κάστρου, το οποίο υπερασπίζονταν 5.000 τούρκοι.

Στις 8 Απριλίου έφθασε προ της Ναυπάκτου ο κυβερνήτης Καποδίστριας, για να επιβλέψει ο ίδιος τις επιχειρήσεις. Μετά πολιορκία μερικών ακόμα ημερών, κατά την οποία δοκιμαζόταν ο τουρκικός στρατός από έλλειψη εφοδίων, απελπισμένος ο Πασάς για τη σκοπιμότητα συνέχισης της άμυνας υπέγραψε συνθήκη παράδοσης του Κάστρου. Την αυγή της 18ης Απριλίου του 1829, τμήμα του τακτικού στρατού, υπό το συνταγματάρχη Βέρρη, ανηφόριζε τα καλντερίμια του Κάστρου της πόλης, για να ολοκληρώσει με την έπαρση της σημαίας τη νικηφόρο εκστρατεία, με την οποία ανακτούσε και πάλι, μετά τετρακόσια χρόνια σκλαβιάς, την ελευθερία της η Ναύπακτος και ολόκληρη η Ρούμελη. Το γεγονός

αυτό τελικά επέβαλε τη μετατόπιση των ορίων του νέου ελληνικού κράτους από τον Ισθμό στην οροθετική γραμμή Άρτας-Βόλου.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ

Το κάστρο βρίσκεται στην κορυφή του λόφου, σε υψόμετρο περίπου 2ΟΟ μέτρων, που δεσπόζει στη πόλη. Ο λόφος αυτός έχει σχήμα πυραμίδας. Οι μεγαλοπρεπείς οχυρώσεις της Ναυπάκτου παρά τις καταστροφές και φθορές που έχουν υποστεί, αποτελούν ένα από τα πιο σημαντικά και καλοδιατηρημένα παραδείγματα φρουριακής αρχιτεκτονικής στην Ελλάδα. Σήμερα το κάστρο της Ναυπάκτου σώζεται στην Μεσαιωνική του μορφή σε πολύ καλή κατάσταση.

Εικόνα 3. Αεροφωτογραφία της Ναυπάκτου

Η κορυφή του λόφου περικλείεται από κυκλικό τείχος διαμέτρου 1ΟΟ μέτρων. Δυο βραχίονες που ακολουθούν την κλίση του εδάφους κατεβαίνουν ο ένας Ανατολικά και ο άλλος Δυτικά και, αφού καμφθούν, πλησιάζοντας ο ένας τον άλλον και με δυο πύργους κλείνουν την είσοδο του μικρού λιμανιού. Τέσσερα εγκάρσια τείχη (διατειχίσματα) ενώνουν αυτούς τους δύο βραχίονες, σχηματίζοντας από την κορυφή έως τη θάλασσα πέντε αμυντικές ζώνες ή διαζώματα ή περιβόλους.
Ο καθένας, από τους πέντε αυτούς περιβόλους, είναι ένα ανεξάρτητο φρούριο, το οποίο μειώνεται σε έκταση όσο πλησιάζουμε την Ακρόπολη, στην κορυφή του λόφου.

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΤΕΙ ΠΕΙΡΑΙΑ

Μέχρι το ύψος το πρώτου διαζώματος υπήρχε παλαιότερα τεχνητή τάφρος στην Ανατολική και Δυτική πλευρά της πόλης.

Οι πέντε αυτοί περίβολοι είχαν τις παρακάτω ονομασίες: Η κυρίως πόλη, όπου βρίσκεται και το λιμάνι ονομαζόταν **Βροντολαγκάδα**. Ο επόμενος περίβολος-συνοικία ονομάζεται **Βεζύρ-Τζαμί** ή **Νεόκαστρο**. Οι επόμενοι περίβολοι ονομάζονται **Ουραμάσιο**, **Περιτόριο** και τέλος στην κορυφή του λόφου η **Ακρόπολη ή Ίτς-Καλέ**.

Με Βασιλικό Διάταγμα της 24-9-1937 το Φρούριο της Ναυπάκτου κηρύχθηκε διατηρητέο μνημείο (Φ.Ε.Κ. τευχ Α΄ 401/14-10-1937).

Παρακάτω θα γίνει μια προσπάθεια να περιγραφεί ο κάθε ένας περίβολος του κάστρου ξεχωριστά.

Α΄ ΔΙΑΖΩΜΑ (Έσω Πόλη): Αρχίζει από το λιμάνι και καταλήγει στο ισχυρό τείχος που εκτείνεται κατά μήκος του ρολογιού. Στο χώρο αυτό περικλείνεται η «Έσω πόλη». Το λιμάνι έχει σχήμα πετάλου με περιφέρεια πεντακόσια πόδια. Την είσοδο του λιμανιού φρουρούν δύο Βενετσάνικοι πυργίσκοι. Στον ανατολικό πυργίσκο υπάρχει ναυτικός φάρος και μέχρι πριν από λίγα χρόνια υπήρχε εντειχισμένη μαρμαρόπλακα, αναμνηστική της Ναυμαχίας της Ναυπάκτου 1571 μ.Χ., με επιγραφή **«1571 Εις μνήμην των νικητών της ναυμαχίας της Ναυπάκτου προμαχούντων της ελευθερίας και της Χριστιανοσύνης».**

Στο δυτικό πυργίσκο βρίσκεται ο ανδριάντας του ηρωικού πυρπολητή Γιώργου Ανεμογιάννη - Παξινού.

Δυτικότερα, πάνω στο τείχος, υπάρχει μεγάλο φυλάκιο (κούκος) και πιο πάνω κυκλικός προμαχώνας. Από τον προμαχώνα αυτό αρχίζουν κατ' ουσία οι οχυρώσεις της κάτω πόλης. Ο **κυλινδρικός αυτός προμαχώνας** είναι αξιόλογο δείγμα της ευρωπαϊκής βενετικής αμυντικής αρχιτεκτονικής του 15^{ου} αιώνα. Είναι κατασκευασμένος από κατεργασμένους, ορθογώνιους παραλληλόγραμμους ασβεστόλιθους, αρμολογημένους με πολύ τέχνη. Το σχήμα του κυρίως προμαχώνα είναι κυλινδρικό, ενώ η ισχυροποιημένη βάση του έχει κωνικό σχήμα με πολύ μεγάλη διάμετρο στο σημείο όπου ενώνεται με το έδαφος. Παλαιότερα είχε πολεμίστρες, οι οποίες όμως δεν σώζονται σήμερα. Προορισμός του ήταν να προφυλάσσει την έναντι αυτού κυρία δυτική πύλη της πόλης, την *«Πίλιο-πόρτα»*.

Η εξαιρετικά ισχυροποιημένη βάση του προμαχώνα είχε ως σκοπό να ενισχύσει την αντίστασή του σε περίπτωση υπονόμευσής του. Τον 15^{ο} αιώνα οι Τούρκοι είχαν αναπτύξει εξαιρετικά τις πολιορκητικές τους μεθόδους, μεταξύ των οποίων ήταν και η υπονόμευση των οχυρώσεων των αντιπάλων τους. Οι υπονομευτές, ονομαζόμενοι *«Λαγουμιτζήδες»*, ήταν συνήθως Έλληνες, Αρμένηδες και Βόσνιοι χριστιανοί, ικανότατοι στην δύσκολη και επικίνδυνη αποστολή της υπόγειας ανατίναξης των εχθρικών οχυρώσεων. Κατασκευάζοντας όμως οι Βενετοί κωνικές βάσεις στους προμαχώνες εμπόδιζαν τους *«λαγουμιτζήδες»* να υπολογίζουν το μήκος του υπονόμου και την απαιτούμενη

ποσότητα της πυρίτιδας για την επιτυχία της υπονόμευσης και την κατάρρευση των οχυρώσεων.

Όμως από το νοτιοδυτικό προμαχώνα αρχίζουν και τα τείχη τα οποία χωρίζουν τη συνοικία του λιμανιού από το Νεόκαστρο. Το τμήμα αυτό των τειχών είναι από τα καλύτερα διατηρημένα της Ναυπάκτου και από τα πλέον εντυπωσιακά. Καθ' όλο το μήκος τους είναι εξοπλισμένα με επάλξεις, οι οποίες στη δυτική πλευρά έχουν κλιμακωτή ανάπτυξη, επειδή εκεί τα τείχη ακολουθούν την κλίση του εδάφους. Προχωρώντας κανείς προς το κέντρο των τειχών διακρίνει ορισμένα τειχία στήριξης του τείχους, το οποίο εξάλλου δημιουργεί σε ορισμένα σημεία προεξοχές σχήματος «Π» σαν προμαχώνες. Λίγο μετά το κέντρο των τειχών ορθώνεται η μοναδική πύλη επικοινωνίας μεταξύ της συνοικίας του λιμανιού και του Νεοκάστρου (Σιδερόπορτα). Πρόκειται για ένα από τα πλέον επιβλητικά σημεία των οχυρώσεων της Ναυπάκτου.

Εικόνα 4: Χαρακτηριστική μορφή θύρας

Εικόνα 5:Λεπτομέρειες της Σιδερόπορτας

Εικόνα 6: Λεπτομέρεια πόρτας

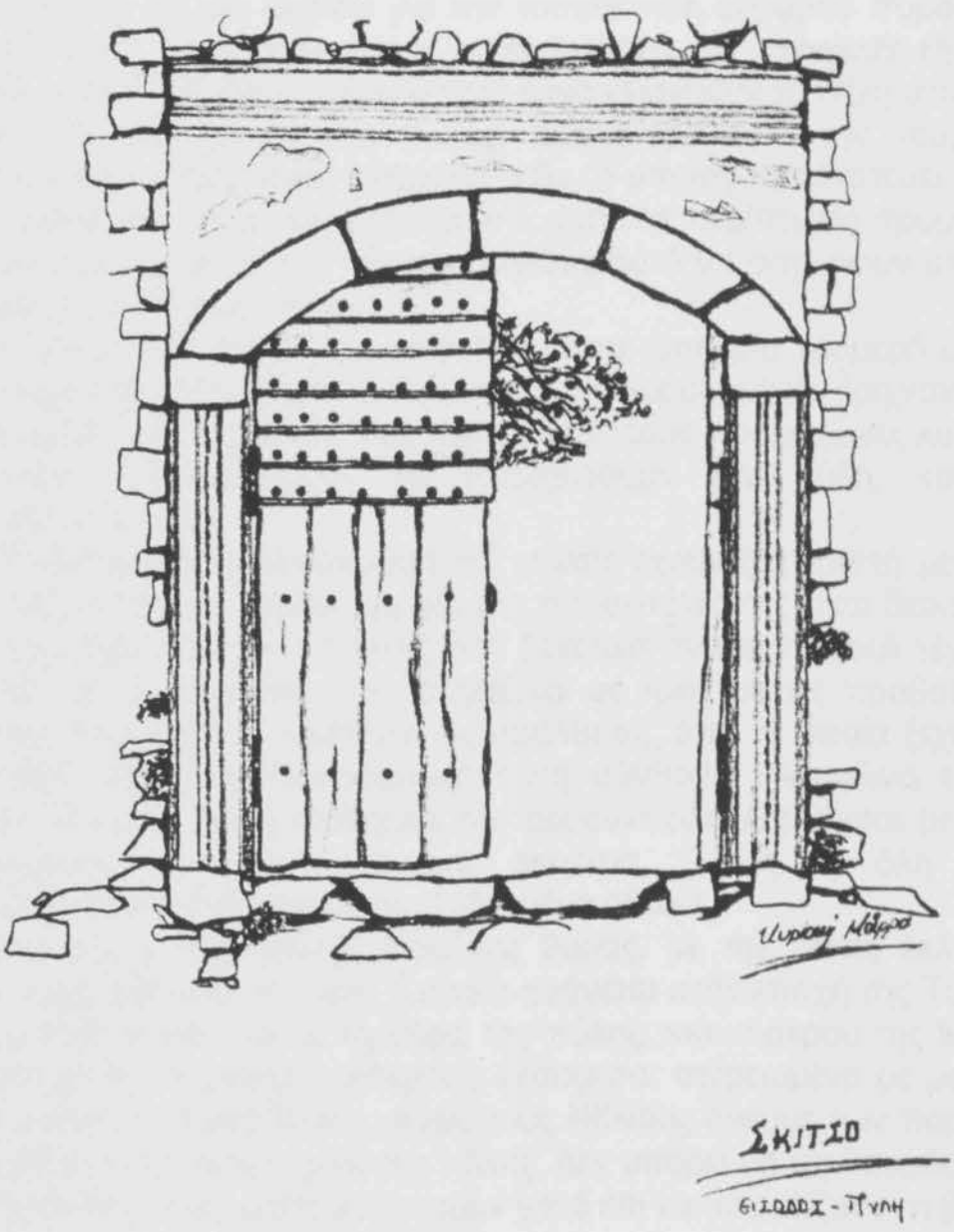

Σκίτσο 1: Σιδερόπορτα

Η τοξοειδής πύλη βρίσκεται σε μία εσοχή των τειχών. Εξωτερικά φθάνει κανείς σε αυτή, αφού διασχίσει έναν οφιοειδή πλακόστρωτο δρόμο και ανεβεί μερικά σκαλιά, αφήνοντας αριστερά του μια τούρκικη βρύση εντοιχισμένη στα τείχη. Απέναντι από τη βρύση ορθώνεται ένα προστατευτικό τείχος στηριγμένο στα κυρίως τείχη, το οποίο προστατεύει σαν ασπίδα την πύλη και ταυτόχρονα την κρατά αθέατη από την πλευρά της θάλασσας.

Επάλξεις και μια θυρίδα για την τοποθέτηση ελαφρού πυροβόλου πάνω στο τείχος αυτό επέτρεπαν στους υπερασπιστές να ελέγχουν την πρόσβαση προς την πύλη. Πρόσθετα οχυρωματικά έργα ενισχύουν τα τείχη στο σημείο αυτό για την καλύτερη άμυνα της πύλης. Δυτικότερα από την τουρκική βρύση υψώνεται ένας προμαχώνας σχήματος «Π», ο οποίος προστατεύει την αριστερή εξωτερική πλευρά της πύλης κατά τρόπο, ώστε σε περίπτωση προσβολής της τα πυρά των αμυνομένων από τον προμαχώνα αυτό να σαρώνουν από ψηλά όλο τον χώρο μπροστά στην πύλη.

Η προστασία της πύλης συμπληρώνεται από μια τρομερή ζεματίστρα, η οποία υπέρκειται αυτής και από την οποία οι πολιορκημένοι έριχναν στα κεφάλια των τολμηρών επιτιθεμένων, που αψηφώντας τους προμαχώνες και τις επάλξεις των τειχών προσπαθούσαν να παραβιάσουν την πύλη, καυτό λάδι ή πυρακτωμένο μολύβι.

Το σχήμα και η διακόσμηση της πύλης έχουν ξεχωριστή μεγαλοπρέπεια και επιβλητικότητα. Οι λευκοί μαρμάρινοι παραστάτες της είναι διακοσμημένοι με ταινίες από διακοσμήσεις, τυπικές στη βενετική αναγεννησιακή τέχνη. Η λίθινη ζεματίστρα πάνω από την πύλη στηρίζεται σε τρεις μικρές προβολές και φέρει ανάγλυφες παραστάσεις κεράτων της Αμάλθειας, από τα οποία ξεχύνονται άνθη και φυτικές ταινίες. Η διακοσμητική αυτή σύνθεση πλαισιώνει ένα κόσμημα σχήματος θυρεού, και η αισθητική της αρμονία ολοκληρώνεται με έναν οβολό διακοσμημένο με δεξιοτεχνία και ακρίβεια. Τέλος η όλη διακόσμηση στεφανώνεται από έναν περίτεχνα λαξευμένο άβακα.

Ένα μέρος της ξύλινης δίφυλλης θύρας, με την οποία έκλεινε η πύλη, σώζεται μέχρι σήμερα. Η θύρα, η οποία ανάγεται στην εποχή της Τουρκοκρατίας κι έχει μεγάλη ομοιότητα με τη θύρα της πύλης του κάστρου της Μονεμβασιάς, είναι καλυμμένη με χονδρά, σιδερένια ελάσματα, στερεωμένα με μεγάλα επίσης σιδερένια καρφιά. Κοιτάζοντας κανείς τους λίθινους όγκους των παραστατών και του υπέρθυρου στο εσωτερικό της πύλης, δεν μπορεί να μη θαυμάσει τον τρόπο της κατεργασίας τους, ώστε να κρατούν γερά και να ασφαλίζουν τη βαριά πόρτα.

Προχωρώντας ανατολικότερα συναντάει κανείς έναν κυλινδρικό προμαχώνα με διακοσμητικό διάζωμα κάτω από τις επάλξεις του. Από τον προμαχώνα αυτό ήταν εύκολος ο έλεγχος της οδού, η οποία οδηγεί μέχρι σήμερα προς την πύλη.

Συνεχίζοντας ανατολικότερα, φθάνουμε στο γωνιαίο, νοτιοανατολικό προμαχώνα του Νεοκάστρου. Ο προμαχώνας είναι βενετικός του 15ου αιώνα. Απ' αυτόν ξεκινάει κλιμακωτός διάδρομος, ο οποίος οδηγεί σε άλλο βενετικό προμαχώνα στην κάτω πόλη. Επί του νοτιοανατολικού προμαχώνα του

Νεοκάστρου έχει ανεγερθεί στα τέλη του περασμένου αιώνα ένας πύργος ρολογιού. Το ρολόι αυτό κτίσθηκε με πρωτοβουλία και οικονομική προσφορά του σεβαστού Μητροπολίτη Ναυπακτίας και Ευρυτανίας Σεραφείμ Δομβοίτη το 1914.

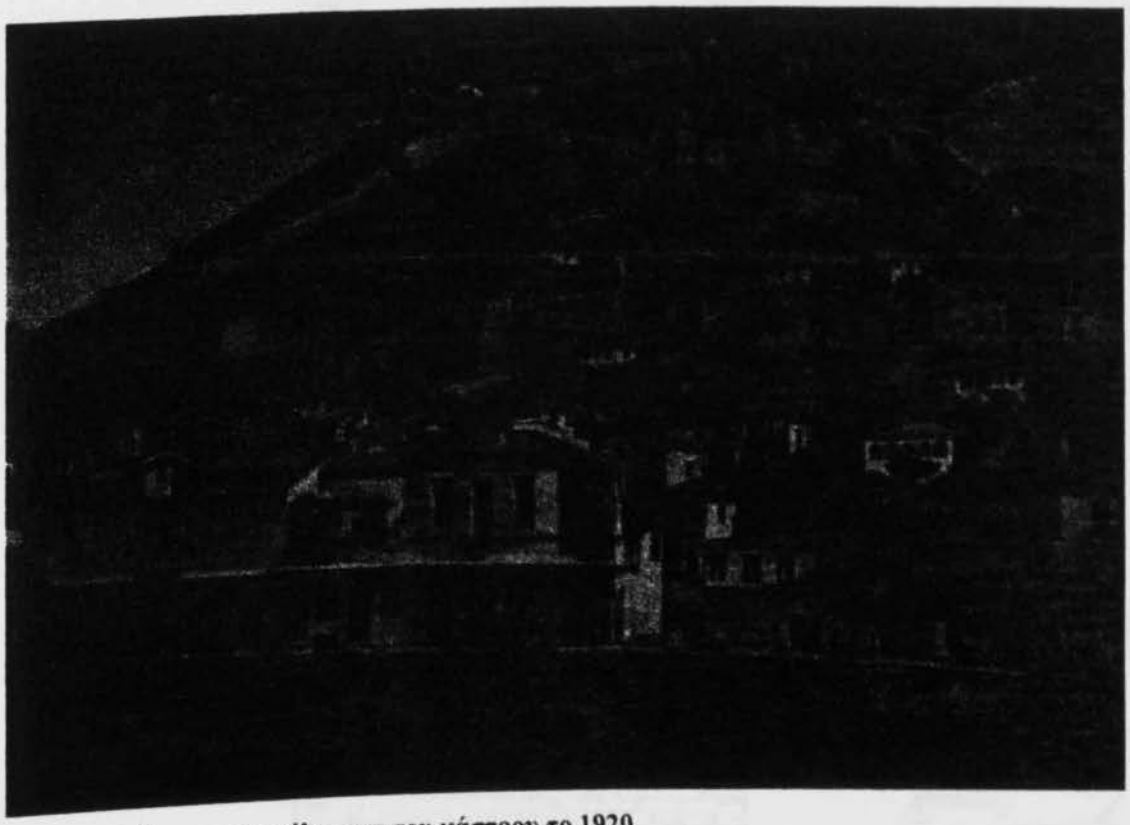

Εικόνα 7 :Άποψη της πόλης και του κάστρου το 1920

Σκίτσο 2 : Το Ρολόι

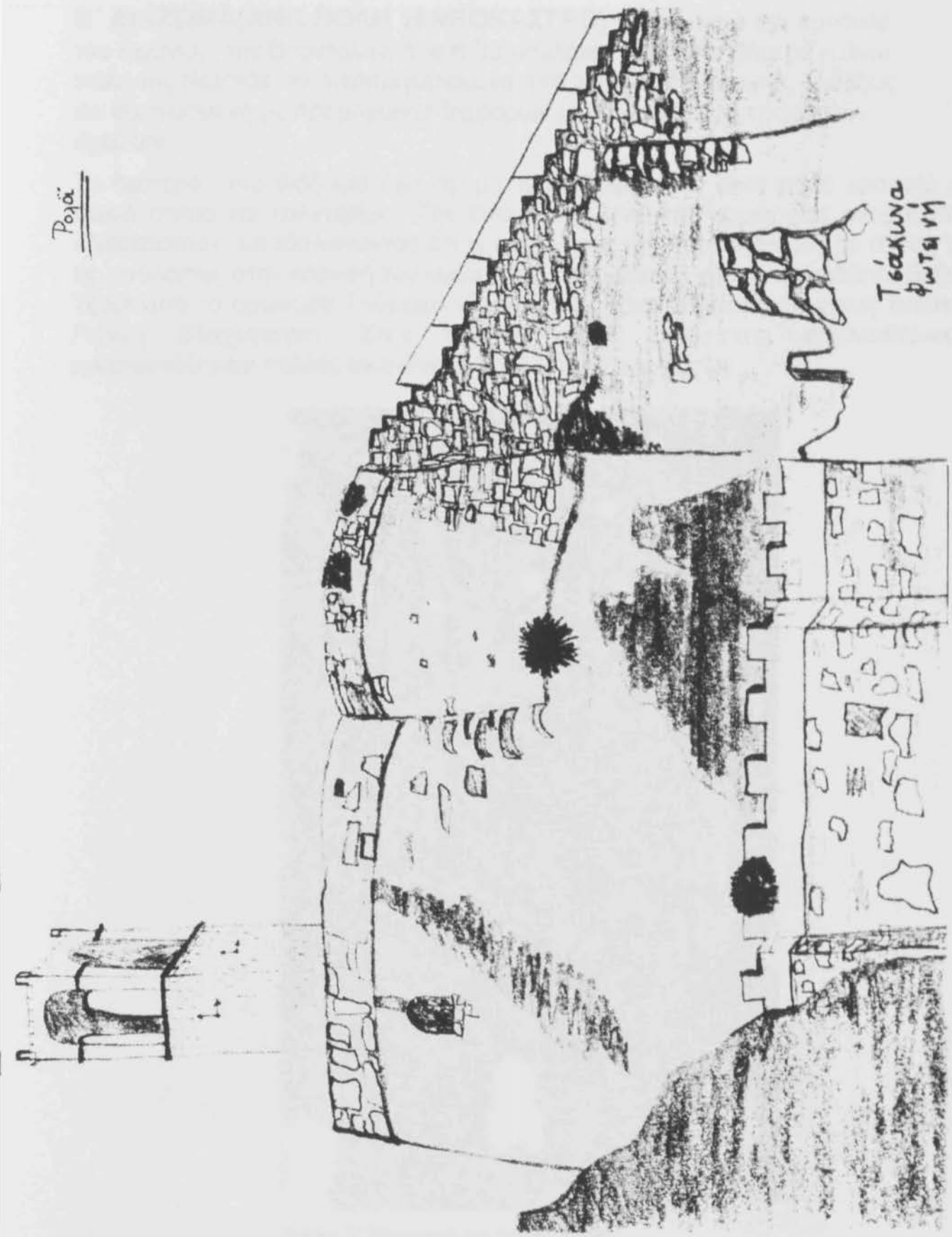

Σκιτσο 3 :Άλλη άποψη ρολογιού

Β΄ ΔΙΑΖΩΜΑ(ΑΝΩ ΠΟΛΗ Ή ΝΕΟΚΑΣΤΡΟ) : Πάνω από την συνοικία του λιμανιού, την Βροντολαγκάδα ή Βροντόλακα, βρίσκεται σήμερα η άνω πόλη της Ναυπάκτου, περιτριγυρισμένη από τείχη με δαντελωτές επάλξεις και εξοπλισμένη με προμαχώνες διαφόρων μεγεθών και αρχιτεκτονικών σχεδίων.

Το δεύτερο αυτό διάζωμα έχει σχήμα τραπεζοειδές και είναι πολύ γραφικό με παλιά σπίτια και καλντερίμια. Την εποχή της βενετικής κυριαρχίας ονομαζόταν *«Νεόκαστρο»*, υποδηλώνοντας ότι οι οχυρώσεις της ήταν νεότερες σε σχέση με τις υπόλοιπες στην κορυφή του υψώματος. Στα νεότερα χρόνια ονομάζεται Βεζύρ Τζαμί από το ομώνυμο Τούρκικο τέμενος που βρισκόταν στη σημερινή πλατεία Γιάννη Βλαχογιάννη. Στην περιοχή αυτή μετά την απελευθέρωση εγκαταστάθηκαν πολλές οικογένειες Σουλιωτών αγωνιστών.

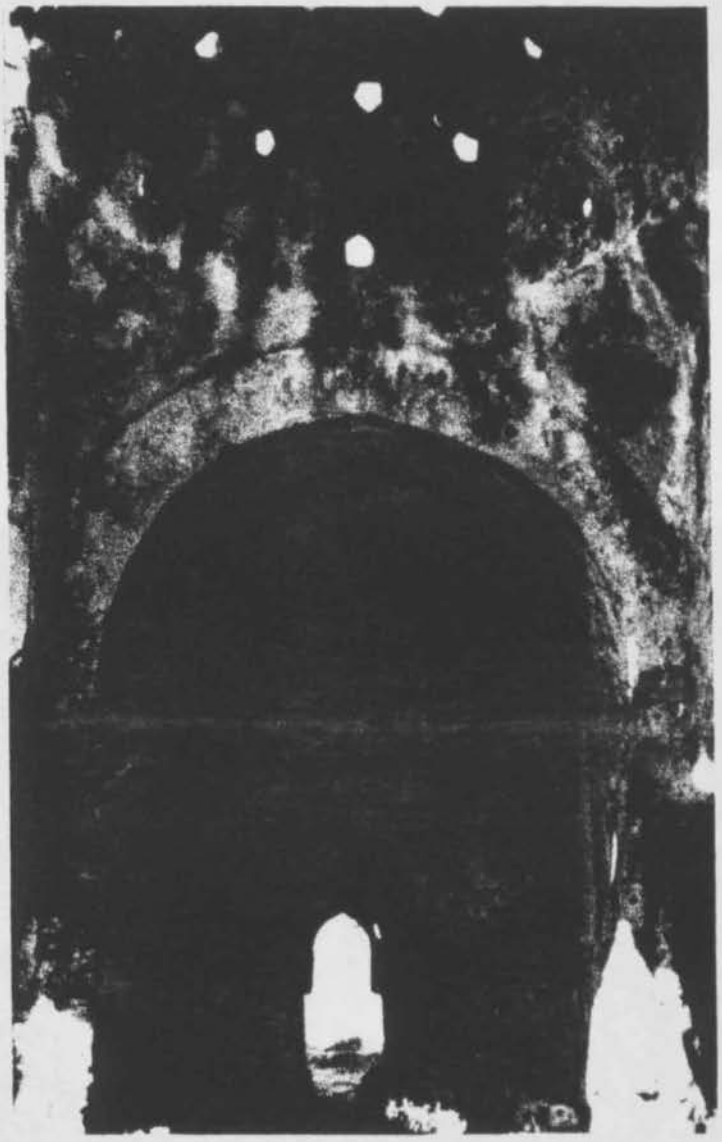

Εικόνα 7: Εσωτερικό του Βεζύρ - Τζαμί

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΤΕΙ ΠΕΙΡΑΙΑ

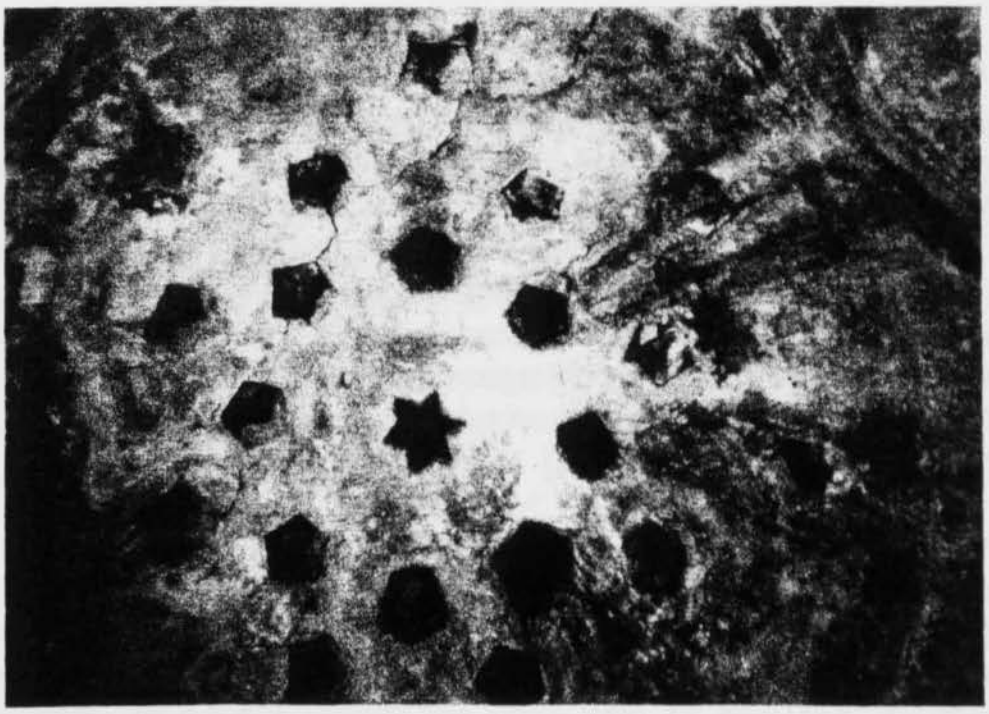

Εικόνα 8: Εσωτερικό τρούλου

Εικόνα 9: Εξωτερικό τρούλου

Η λιθοδομή της τοιχοδομίας του τμήματος αυτού του τείχους είναι κατασκευασμένη με δύο διαφορετικές τεχνικές. Η βάση της και τα χαμηλότερα σημεία της είναι συνήθως βενετικής κατασκευής, ενώ τα ανώτερα σημεία και οι επάλξεις είναι συχνά δημιουργήματα τουρκικής λιθοδομικής τεχνικής. Ως πρώτη ύλη έχουν χρησιμοποιηθεί ασβεστόλιθοι και πωρόλιθοι, λόγω της εξαιρετικής τους συμπεριφοράς στην οχυρωματική τοιχοδομία, δεν λείπουν όμως τα μάρμαρα, οι ψαμμίτες ακόμα και τραχείς σχιστόλιθοι από την λίθινη μάζα των τειχών. Αξιοσημείωτη είναι η ενσωμάτωση γενικά στα τείχη της Ναυπάκτου τμημάτων αρχαίων και βυζαντινών μαρμάρινων στύλων, προερχομένων πιθανότατα από ναούς.

Τα δυτικά τείχη του Νεοκάστρου έχουν κλίση κατωφερική κυμαινόμενη. Το πάχος των τειχών κυμαίνεται από 1,80 ως 2 μέτρα. Οι επάλξεις έχουν πάχος 0,60 μέτρα περίπου. Επί των τειχών υπάρχει διάδρομος κλιμακωτός, πλάτους ενός μέτρου περίπου, ο οποίος επέτρεπε στους υπερασπιστές να κινούνται με ευκολία κατά μήκος των τειχών και πίσω από τις επάλξεις. Το τείχος κατά τη διάρκεια των αιώνων και των επανειλημμένων πολιορκιών έπαθε σημαντικές ζημιές, τις οποίες πάντοτε επιδιόρθωναν οι αμυνόμενοι. Γι' αυτό σε πολλά σημεία είναι εμφανή τα ίχνη των επισκευών του.

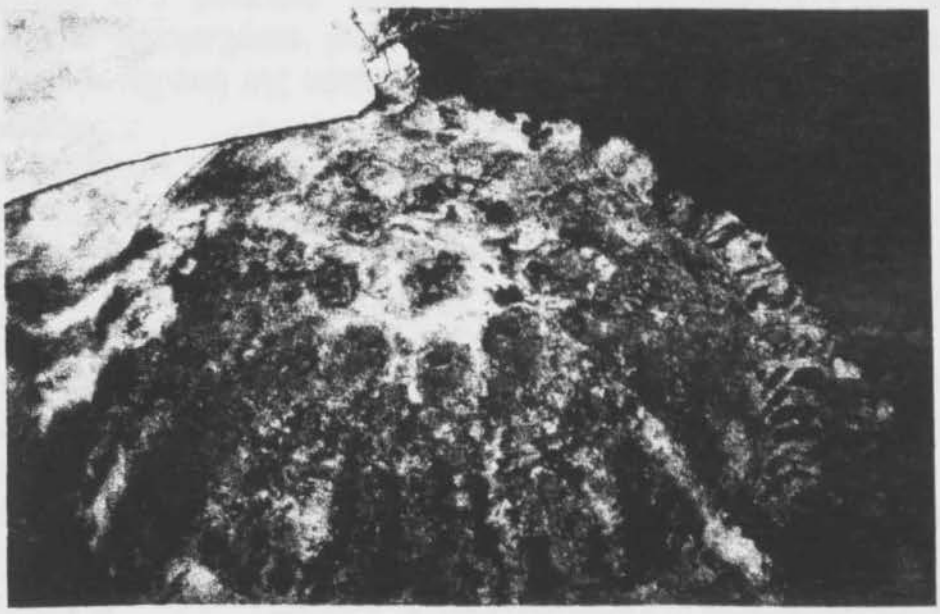

Εικόνα 10 : Μισογκρεμισμένος τρούλος

Λίγο νοτιότερα από το μέσο του μήκους των δυτικών τειχών, υψώνεται **τετράγωνος τουρκικός πύργος - παρατηρητήριο**, από τον οποίο είναι δυνατή η κατόπτευση και ο έλεγχος ολόκληρου του δυτικού τείχους. Μια χαρακτηριστική πυραμοειδής, λιθόκτιστη σκεπή στεφανώνει την κορυφή του πύργου.

Στην νοτιοδυτική πλευρά των τειχών του Νεοκάστρου ορθώνεται ένας **κυλινδρικός προμαχώνας**, κάτω από τις επάλξεις του οποίου υπάρχει ένα άτεχνο διακοσμητικό διάζωμα. Αν και νεότερες τουρκικές επεμβάσεις είναι εμφανείς ο προμαχώνας αυτός είναι παλαιότερος και αποτυπώνεται σε σχεδιάγραμμα του φρουρίου της Ναυπάκτου, από το Vincenzo Coronelli, Βενετό γεωγράφο και κοσμογράφο, που επισκέφθηκε τη Ναύπακτο το 1685 μ.Χ.

Στο κέντρο περίπου του Νεοκάστρου και σε μια δεσπόζουσα τοποθεσία υψώνεται ένας προμαχώνας σε σχήμα πετάλου με οδοντωτές επάλξεις, κατάλληλες για την τοποθέτηση μεγάλων πυροβόλων. Η αρχιτεκτονική του γραμμή είναι αυστηρή, με άψογη όμως γεωμετρική συμμετρία. Η είσοδός του βρίσκεται στη βορινή πλευρά του, όπου καταλήγει μια λιθόστρωτη ελικοειδής ράμπα, κατασκευασμένη ειδικά για να ανεβοκατεβάζουν στον προμαχώνα αυτό κανόνια. Πρόκειται για την περίφημη ***«Τάπια του Τσαούς»***, την οποία κατασκεύασαν οι Αλβανοί στη διάρκεια της πολιορκίας της Ναυπάκτου από τα ελληνικά στρατεύματα κατά την Ελληνική Επανάσταση.

Λίγο νοτιότερα από του *«Τσαούς την τάπια»*, σε ένα πλάτωμα, βρίσκονται τα ερείπια ενός μεγάλου και αξιόλογου τέμενους, το οποίο ονομαζόταν λόγω του μεγέθους του ***«Βεζύρ τζαμί»***.

Προχωρώντας ο επισκέπτης ανατολικότερα από τον χώρο, όπου άλλοτε ορθωνόταν μεγαλόπρεπο το *«Βεζύρ τζαμί»*, ακολουθεί μια επιμήκη προέκταση των τειχών προς τα ανατολικά, η οποία οδηγεί σε έναν ισχυρό βενετικό προμαχώνα, (**Φαλτσοπόρτι**) κτισμένο σε μια εξαιρετικά δεσπόζουσα τοποθεσία. Πριν φτάσει στο βενετικό προμαχώνα, τα χαλάσματα ενός άλλου μικρού, πολυγωνικού προμαχώνα, βυζαντινού τύπου, του επιτρέπουν να παρατηρήσει ολόκληρη την τεχνική της κατασκευής της τοιχοδομίας του από τα θεμέλια μέχρι την κορυφή.

Ο βενετικός προμαχώνας, ογκώδης και επιβλητικός, σχήματος κόλουρου κώνου, είναι κτισμένος με ορθογώνιους παραλληλόγραμμους, καλοδουλεμένους, γκρίζους ασβεστόλιθους, αρμολογημένους με ακρίβεια σε μια στερεή και συμπαγή τοιχοδομία. Η θέση στην οποία έχει κτιστεί είναι δεσπόζουσα και επιλέχθηκε προσεκτικά, ώστε να επιτρέπει στους αμυνόμενους να προστατεύουν με τα κανόνια, με τα οποία ήταν εξοπλισμένος, ολόκληρη την νοτιοανατολική πλευρά των τειχών της Ναυπάκτου και την κύρια πύλη της, η οποία βρισκόταν σε αυτή την πλευρά και ονομαζόταν *«Μητροπολιτική»*. Ένα περιφερειακό, καμπυλόμορφο, λίθινο διάζωμα, στο άνω μέρος της τοιχοδομίας του, χαρακτηριστικά βενετικό, διακοσμεί ακόμη τη γκρίζα, σκυθρωπή όψη του. Κάτω από το διάζωμα αυτό στην εξωτερική τοιχοδομία του προμαχώνα οι Βενετοί είχαν εντοιχίσει ανάγλυφο το έμβλημα και σύμβολό τους, το φτερωτό λέοντα του Αγίου Μάρκου, προστάτη της Βενετίας, ο οποίος διακρίνεται ακόμη για να υποδηλώνει ότι η καστροπολιτεία της Ναυπάκτου ανήκε στη Γαληνότατη Δημοκρατία της Βενετίας και να προειδοποιεί από εκεί ψηλά όσους την εποφθαλμιούσαν ότι την προστάτευαν τα στρατεύματα της Δημοκρατίας και ο ισχυρός βενετικός στόλος.

Ο L. Salvador μας πληροφορεί ότι υπήρχαν ακόμη εντοιχισμένες στον προμαχώνα δύο επιγραφές και μια λατινική ημερομηνία MCCCCLX (1460), από την οποία μπορούμε να καθορίσουμε επακριβώς την χρονολογία ανέγερσής του.

Οι επάλξεις του έχουν καταστραφεί και μόνο μια στρογγυλή θυρίδα για πυροβόλο, μεσαίου διαμετρήματος του 15ου αιώνα σώζεται σήμερα. Οι Τούρκοι, όταν κατέλαβαν τη Ναύπακτο, κατασκεύασαν στη νότια πλευρά του προμαχώνα μια σκεπαστή κυλινδρική σκοπιά, η οποία δεν υπάρχει σήμερα, για να κατοπτεύουν τα νοτιοανατολικά τείχη σε όλο τους το μήκος μέχρι τη θάλασσα.

Από τα μέσα του 19ου αιώνα ο γέρικος προμαχώνας έχασε τη στρατηγική του αξία και τον πολεμικό του προορισμό, συνέχισε όμως να προσφέρει τις υπηρεσίες του στους κατοίκους, οι οποίοι χρησιμοποιούσαν το δάπεδο της λιθόστρωτης ταράτσας του ως αλώνι, μέχρι πριν λίγες δεκαετίες.

Στη βόρεια πλευρά του βενετικού προμαχώνα οι Τούρκοι κατασκεύασαν ένα σκυθρωπό, ογκώδες οχυρό, απλού ορθογώνιου παραλληλόγραμμου σχήματος με εξαιρετικά πλατειά και συμπαγή τοιχοποιία, με θολοσκεπή πυριτιδαποθήκη και δωμάτιο της φρουράς, κατασκευασμένα στην πλευρά όπου το οχυρό ενώνεται με το βενετικό προμαχώνα. Στο οχυρό έχει ενσωματωθεί μια πύλη με δύο θύρες, από την οποία το Νεόκαστρο επικοινωνούσε με τον έξω κόσμο.

Οι θύρες της πύλης ήταν τοξοειδείς, ξύλινες δίφυλλες, σιδερόφρακτες, ασφαλιζόμενες εσωτερικά με μοχλούς. Στους λίθινους παραστάτες σώζονται ακόμη οι υποδοχές όπου στερεώνονταν. Η εξωτερική θύρα είναι στραμμένη προς το βορρά και είναι εντελώς αθέατη από το νότο. Προστατεύεται από έναν ημικυλινδρικό προμαχώνα κι ένα ενισχυμένο παρατηρητήριο που βρίσκονται στην βόρειοανατολική πλευρά των τειχών πάνω από την πύλη, καθώς και από τα τείχη του κάστρου, το οποίο υπέρκειται του Νεόκαστρου. Στο ψηλότερο σημείο πάνω από την πύλη διακρίνει κανείς θυρίδες για τα ελαφρά όπλα, απ' όπου η φρουρά κατόπτευε και υπεράσπιζε τον εξωτερικό χώρο μπροστά από τη θύρα. Πάνω από τη θύρα, στην εξωτερική τοιχοδομή, παρατηρεί ο επισκέπτης την ύπαρξη μια εσοχής. Εκεί οι Τούρκοι είχαν ασφαλώς εντοιχίσει ανάγλυφη πλάκα διακοσμημένη με αποτρεπτικά σύμβολα, για την προφύλαξη της πύλης και του κάστρου από ατυχίες και μοχθηρές αόρατες δυνάμεις, όπως ακριβώς συμβαίνει και με την πύλη του κάστρου της Μονεμβασιάς, πάνω από την οποία έχουν τοποθετηθεί ανάγλυφα αποτρεπτικά σύμβολα.

Μόλις διαβούμε την εξωτερική θύρα, βρίσκεται στον ενδιάμεσο εσωτερικό χώρο της πύλης, ο οποίος έχει μια θολωτή επιβλητική οροφή, εξωτερικά αόρατη. Ίχνη τοιχογραφιών, γεωμετρικών διακοσμητικών σχεδίων, διακρίνονται στο θόλο της οροφής, όπου κυριαρχούν ζωηρές αντιθέσεις πράσινου και κόκκινου χρώματος. Γραμμές κόκκινου χρώματος ξεκινούν ακτινωτά από έναν κύκλο σχεδιασμένο και αυτόν με κόκκινο χρώμα στην κορυφή του θόλου και κατευθύνονται προς τη βάση του τονίζοντας τον όγκο, το σχήμα και τη μορφή του.Από τον εσωτερικό χώρο της πύλης προχωρούμε στη δεύτερη θύρα της, από την οποία και εισέρχεται στο κάστρο. Η θύρα αυτή είναι τοποθετημένη, σε

σχέση με την εξωτερική, σε μια νοητή ορθή γωνία, ώστε να είναι αθέατη απ' έξω και να είναι αδύνατη η προσβολή της από πυρά πυροβόλων σε περίπτωση παραβίασης της εξωτερικής θύρας. Ταυτόχρονα, σε μια τέτοια περίπτωση, αν επακολουθούσε έφοδος, θα παρεμποδιζόταν και θα επιβραδυνόταν η είσοδος των επιτιθεμένων στο κάστρο.

Εδώ θα πρέπει να τονιστεί ότι, και αν ακόμη οι επιτιθέμενοι περνούσαν τις θύρες, δεν θα προχωρούσαν πολύ, διότι οι Βενετοί είχαν φροντίσει στην ανατολική περίμετρο των τειχών, στο ύψος όπου είναι τα ερείπια του *«Βεζύρ τζαμί»* σήμερα, να υψώσουν ένα ισχυρό οχυρό ανάσχεσης που παρεμπόδιζε την περαιτέρω διείσδυση μέσα στην πόλη. Οι Τούρκοι φαίνεται ότι μέρος του οχυρού αυτού, το οποίο σιγά-σιγά εξαφανίστηκε από τη φθορά του χρόνου, ενσωμάτωσαν στο αρχιτεκτονικό συγκρότημα του τεμένους. Είχαν μάλιστα εγείρει εκεί και μια χαρακτηριστική σκεπαστή σκοπιά, η οποία έμοιαζε σα μικρός μιναρές.

Το βορειότερο τμήμα του Νεοκάστρου είναι εντελώς έρημο. Τα δένδρα τα οποία φυτεύτηκαν εκεί και αναπτύχθηκαν σε ένα πυκνό σιωπηλό δάσος κάλυψαν και έκρυψαν τα πάντα. Ελάχιστη ίχνη οικοδομών σε ερειπιώδη κατάσταση διακρίνονται και αυτά έχουν γείρει κάτω από το βάρος των δένδρων, που ακόμη σηκώνουν. Μοναδική εξαίρεση στο βόρειο άκρο, όπου σώζεται το ισόγειο ενός τουρκικού κτιρίου, φρουριακής αρχιτεκτονικής γραμμής. Από τη χαμηλή του είσοδο εισερχόμαστε σε ένα μικρό προθάλαμο και από εκεί σε μια σκοτεινή σχεδόν τετράγωνη αίθουσα, η οποία καταλαμβάνει όλο τον υπόλοιπο χώρο. Στους χονδρούς τοίχους της υπάρχουν μερικές επιμήκεις τουφεκίστρες για την άμυνα του κτιρίου. Σύμφωνα με το L. Salvador το κτίριο αυτό είχε χρησιμοποιηθεί από τους Τούρκους ως αποθήκη πυρομαχικών[19].

Εικόνα 11: Χαρακτηριστική Λιθοδομή

[19] **Βασιλάτος Νίκος**. Κάστρα της Ελληνικής γης. Αθήνα: Εκδόσεις Μπάλτερ, 1991, σ. 64 - 85.

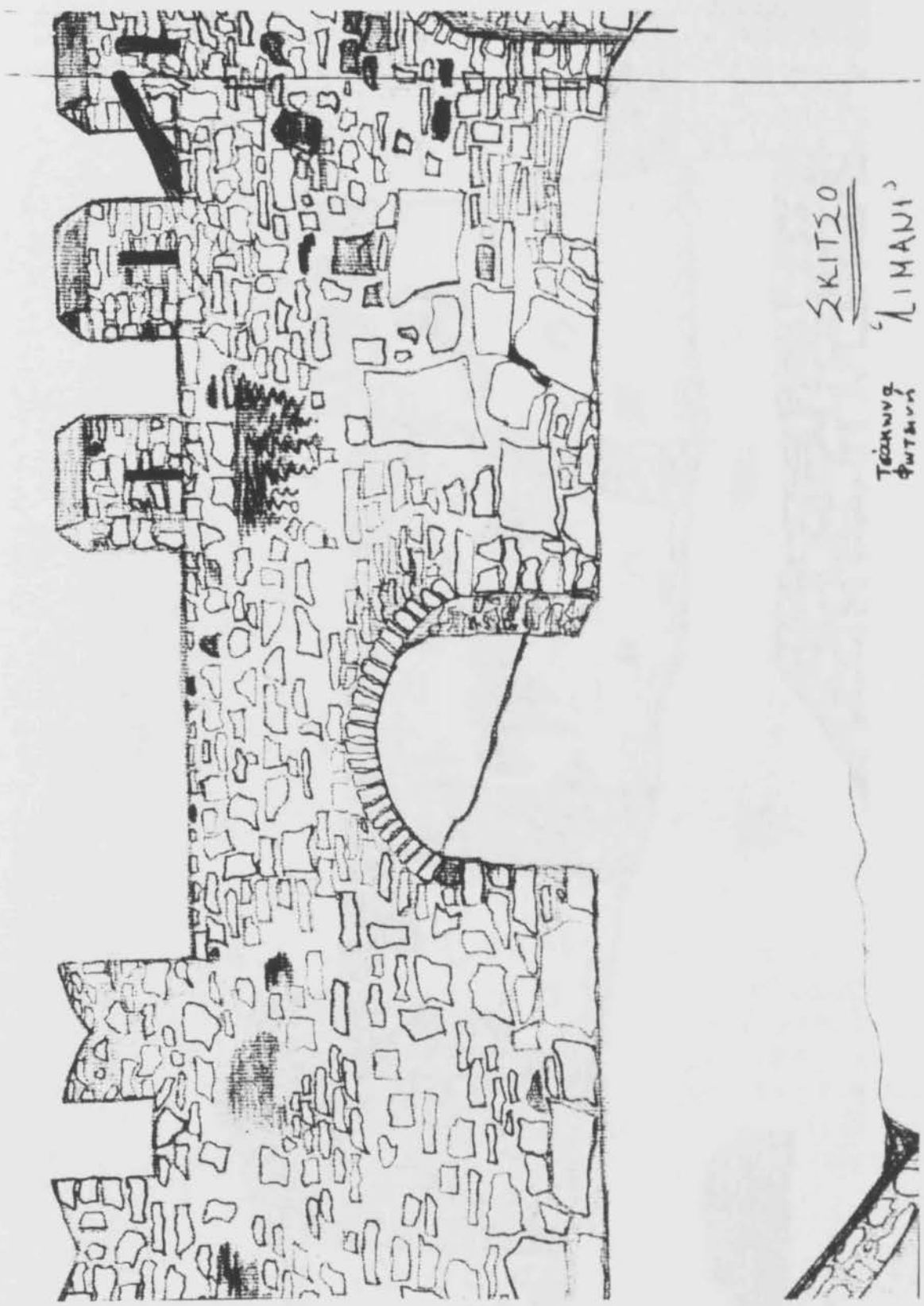

Σκίτσο 4: Πύλη της προβλήτας του λιμανιού

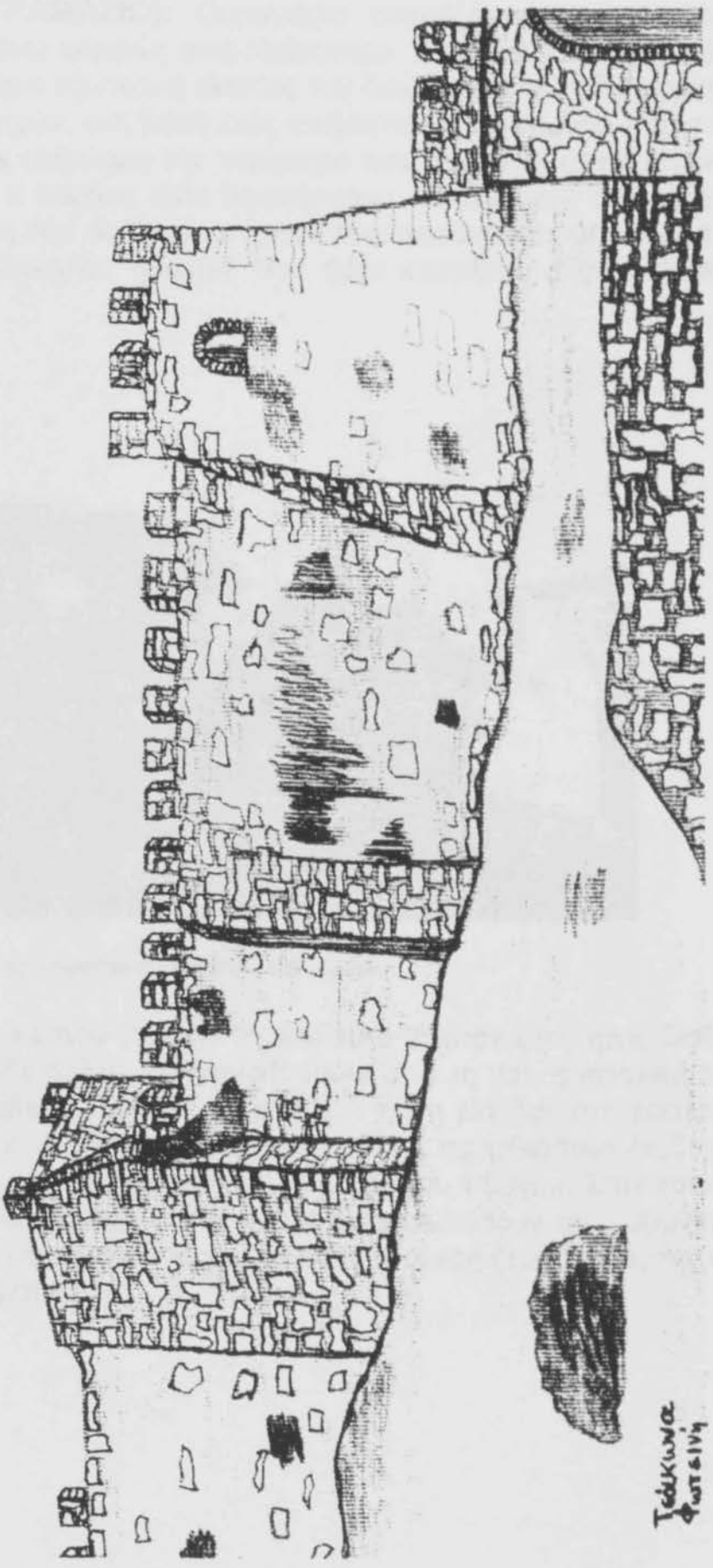

Σκίτσο 5 : Δυτικά τείχη του κάστρου

Γ΄ ΔΙΑΖΩΜΑ (ΟΥΡΑΜΑΣΙΟ): Ουραμάσιο ονομαζόταν το τρίτο από τη θάλασσα διάζωμα πάνω ακριβώς από Νεόκαστρο. Έχει μια εξωτερική πύλη και δύο εσωτερικές. Η κύρια εξωτερική είσοδος του διαζώματος αυτού βρίσκεται στη δυτική πλευρά των τειχών, στη βάση ενός επιβλητικού τετράγωνου πύργου, που αγέρωχα δεσπόζει σε ολόκληρη την περίμετρο των τειχών. Η αρχιτεκτονική του γραμμή μαρτυρά ότι ο πύργος είναι δημιούργημα τουρκικό και στην εξαιρετικά ισχυροποιημένη βάση του οι Τούρκοι έχουν ενσωματώσει τα υπολείμματα της τοιχοδομίας άλλου βενετικού πύργου, που ήταν κτισμένος στην ίδια ακριβώς θέση.

Εικόνα 12 : Κύρια εξωτερική είσοδος Γ' Διαζώματος

Η είσοδος στο κάστρο από το σημείο αυτό γινόταν από τρεις διαδοχικές τοξωτές πύλες, τοποθετημένες ημικυκλικά γύρω από τη νοτιοανατολική πλευρά του πύργου. Η παραβίαση, λοιπόν, των πυλών και η είσοδος στο κάστρο ήταν σχεδόν αδύνατη, αφού οι επιτιθέμενοι θα έπρεπε να παραβιάσουν διαδοχικά τις τρεις πύλες βαλλόμενοι συνεχώς από τις επάλξεις του πύργου. Στην εσωτερική, την τρίτη και τελευταία, θα είχαν επιπλέον ν' αντιμετωπίσουν τους αμυνομένους από τις επάλξεις του εσωτερικού τείχους και την τρομερή ζεματίστρα, της οποίας διακρίνονται υπολείμματα.

Εικόνα 13: Τρείς διαδοχικές τοξοτές πύλες

Εικόνα 14:Τρίτη εσωτερική τοξωτή πύλη

Τα δυτικά τείχη του κάστρου, αν και είναι δυσπρόσβλητα και δυσπρόσιτα λόγω της μεγάλης κλίσης και της τραχύτητας του εδάφους όπου ορθώνονται, έχουν ισχυροποιηθεί με έναν τετράγωνο προμαχώνα, ο οποίος έχει κτιστεί στο μέσο περίπου του μήκους τους για την ενίσχυση και πλαγιοφύλαξή τους.

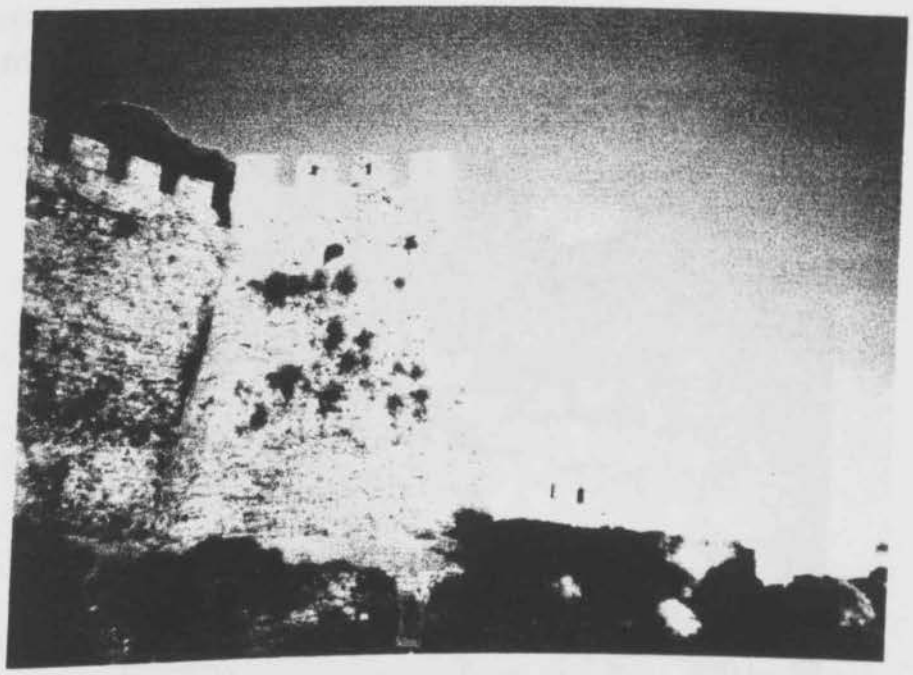

Εικόνα 15: Τετράγωνος προμαχώνας

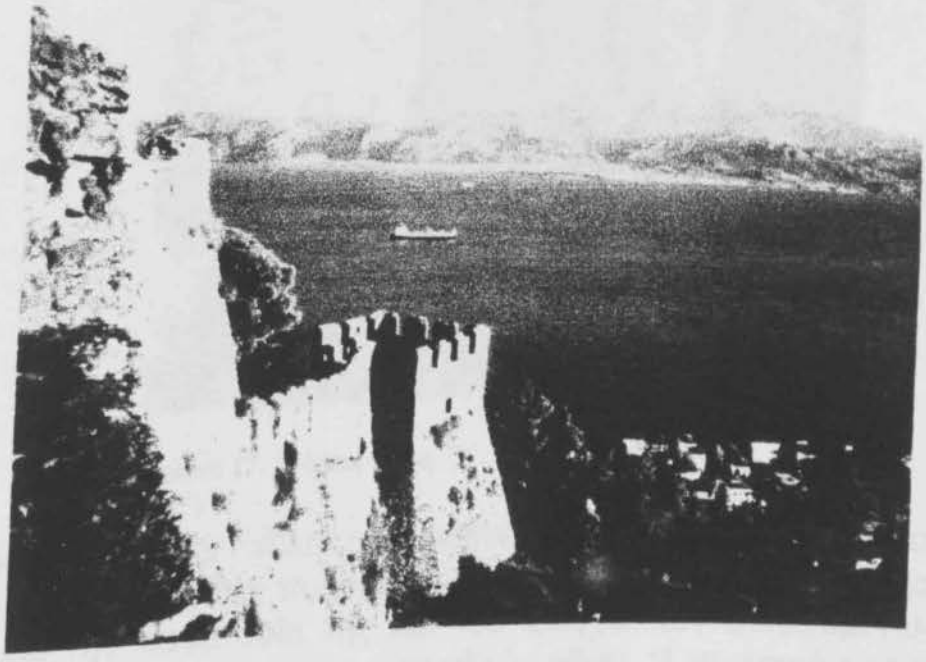

Εικόνα 16 : Δυσπρόβλητα Δυτικά Τείχη

Προς τα νοτιοανατολικά μέσα στο δασωμένο κάστρο και ακολουθώντας εσωτερικά την περίμετρο των τειχών, διαπιστώνει κανείς ότι,σε πολλά σημεία, το κάτω μέρος των τειχών αποτελείται από ισοδομική τοιχοποιία τυπικά βενετική, ενώ το άνω μέρος των τειχών και οι επάλξεις αποτελούν νεότερες τουρκικές κατασκευές πάνω στα απομεινάρια των βενετικών τειχών. Το πλέον ενδιαφέρον σημείο της νότιας πλευράς των τειχών είναι η τοξωτή πύλη που οδηγούσε από το Νεόκαστρο στο Ουραμάσιο.

Εικόνα 17: Τοξωτή Πύλη

Μπροστά από την πύλη οι Βενετοί είχαν κατασκευάσει έναν ισχυρό προμαχώνα με τρεις θυρίδες πυροβόλων ανοίγματος περίπου 45°, εξοπλισμένο με κανόνια για την προστασία της και τον έλεγχο των ανερχομένων από το Νεόκαστρο, μέσω μιας εσωτερικής οφιοειδούς οδού. Η αμυντική προστασία της πύλης ολοκληρώνεται με έναν ακόμη προμαχώνα και έναν πύργο που προβάλλουν απειλητικά από τα τείχη, την καλύπτουν με τον όγκο τους και την προστατεύουν, ενώ ταυτόχρονα ελέγχουν και αυτοί την πρόσβαση προς την

πύλη καθιστώντας την για τους επιτιθεμένους επικίνδυνη και δυσπρόσιτη. Πάνω στον προμαχώνα μια σκεπαστή σκοπιά σαν αετοφωλιά επέτρεπε στον φύλακα της πύλης να κατοπτεύει όλη την γύρω περιοχή. Λίγο ανατολικότερα από την εσωτερική αυτή πύλη επικοινωνίας τα νότια τείχη του κάστρου, τα οποία είναι δυσπρόσιτα, τελειώνουν σε ένα οχυρό κτισμένο πάνω σε μια δεσπόζουσα για την φύλαξη της νότιας πλευράς των τειχών θέση και αρχίζουν τα ανατολικά τείχη, τα οποία, θεμελιωμένα σε ένα εξαιρετικά βραχώδες και τραχύ έδαφος, προχωρούν από το νότο προς το βορρά, μέχρι να συναντήσουν τα τείχη του τελευταίου διαζώματος του φρουρίου της Ναυπάκτου, του Περιτορίου[20].

Δ' ΔΙΑΖΩΜΑ (ΠΕΡΙΤΟΡΙΟ):Στο ψηλότερο σημείο της Ναυπάκτου υψώνεται το Περιτόριο, το οποίο είναι το τελευταίο πριν από την Ακρόπολη κάστρο της. Στα τείχη και στο εσωτερικό του η παρουσία της βυζαντινής αρχιτεκτονικής τέχνης είναι έκδηλη και εξαιρετικά ενδιαφέρουσα.

Οι αρχαίοι Έλληνες με την λέξη «περιτόριο» χαρακτήριζαν ένα αντικείμενο και ειδικότερα ένα όπλο το οποίο ήταν περιμετρικά διακοσμημένο. Έτσι λοιπόν το αξιόλογο αυτό βυζαντινό κάστρο πήρε ασφαλώς την ονομασία του από τη διακόσμηση, την οποία έφεραν τα τείχη του σε ολόκληρη την περίμετρό τους. Το είδος της διακόσμησης δεν είναι γνωστό, αλλά μπορούμε με ασφάλεια να υποθέσουμε ότι θα το αποτελούσαν ταινίες από κόκκινους οπτόπλινθους (τούβλα), περίτεχνα ενσωματωμένες στη μάζα της λιθοδομής του.

Φράγκοι, Βενετοί και Τούρκοι συνέχισαν να οχυρώνουν το βυζαντινό αυτό τμήμα του Φρουρίου, που αποτελούσε ένα από τα τελευταία και ισχυρότερα σημεία άμυνας για τους υπερασπιστές, σε περίπτωση που τα υπόλοιπα οχυρά της Ναυπάκτου είχαν καταληφθεί και η υπεράσπισή τους εξουδετερωθεί. Μια πύλη στα νοτιοδυτικά τείχη του Περιτορίου οδηγεί από το Ουραμάσιο προς το Περιτόριο. Η πύλη, τοξωτή και αυτή, δεν έχει καμία μεγαλοπρέπεια, αντίθετα, είναι σχετικά χαμηλή και μικρή, ώστε η παραβίασή της να είναι δύσκολη. Επιπλέον δεν υπάρχει αρκετός ελεύθερος χώρος μπροστά απ' αυτήν, ώστε σε περίπτωση εφόδου να μη μπορούν να συγκεντρωθούν εκεί πολυάριθμοι επιτιθέμενοι.

Ένας συμπαγής τετράγωνος προμαχώνας με εξαιρετικά ισχυροποιημένη τοιχοποιία, για να αντέχει σε κανονιοβολισμό, φύλακας και προστάτης της πύλης, υψώνεται απειλητικός στα δυτικά της σε ορθή γωνία με τα νότια τείχη του Περιτορίου. Οι αμυνόμενοι από τα νότια τείχη του κάστρου εύκολα, σε περίπτωση εφόδου, μπορούσαν να αντιμετωπίσουντους επιτιθέμενους από την οδό που οδηγεί προς την πύλη.

---

[20] **Βασιλάτος Νίκος**. Κάστρα της Ελληνικής γης. Αθήνα: Εκδόσεις Μπάλτερ, 1991, σ. 64 - 85.

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΤΕΙ ΠΕΙΡΑΙΑ

Εικόνα 18: Είσοδος- Περιτορίου

Εικόνα 19 : Παρατηρητήριο

Εκτός από τον προμαχώνα στην πύλη, η κύρια άμυνα των νότιων τειχών του διαζώματος ενισχύεται με έναν πύργο τοποθετημένο στην μέση περίπου του μήκους των τειχών, ο οποίος χρονολογείται από τον 15° αιώνα. Ένα παρατηρητήριο, κατασκευασμένο πάνω στα τείχη σε ένα προσεκτικά επιλεγμένο σημείο τους, προσέφερε στη φρουρά ένα μαγευτικό οπτικό πεδίο και ταυτόχρονα της επέτρεπε να κατοπτεύει ολόκληρη την πόλη και τη θάλασσα που απλώνεται πέρα από αυτή μέχρι τις ακτές και τα βουνά της Πελοποννήσου. Μια καμπάνα τοποθετημένη στο παρατηρητήριο σήμαινε συναγερμό, μόλις εχθρικά στρατεύματα ή καράβια έκαναν την εμφάνισή τους στον ορίζοντα, κινητοποιώντας την φρουρά και ολόκληρη την καστροπολιτεία.

Εικόνα 20 : Είδος Πολεμίστρας

ο μεγαλύτερο μέρος της τοιχοδομίας των νότιων τειχών ανήκει στην περίοδο της πρώτης τουρκικής κατοχής της Ναυπάκτου (1499-1687). Οι Τούρκοι για την κατασκευή τους χρησιμοποίησαν αρκετά οικοδομικά υλικά και αρχιτεκτονικά στοιχεία βυζαντινά, τα οποία βρήκαν στο Περιτόριο και ενσωμάτωσαν στα τείχη. Η εξωτερική τοιχοδομία είναι εκείνη των τουρκικών τειχών, η εσωτερική όμως αποτελεί μέρος των τειχών του βυζαντινού Περιτορίου. Η διαφορά της τεχνικής της κατασκευής των τειχών αλλά και της όλης αρχιτεκτονικής εμφάνισης είναι εμφανής. Τα βυζαντινά τείχη δεν έχουν πλέον συγκεκριμένη μορφή, αρχή και τέλος, διότι είναι τμήμα και μόνο του βυζαντινού κάστρου. Διακρίνονται όμως και ξεχωρίζουν από την τεχνική της κατασκευής τους και τους διακοσμητικούς οπτόπλινθους, τους οποίους διακρίνει ο επισκέπτης σε μεγάλο αριθμό, τοποθετημένους στην εξωτερική επιφάνειά τους. Αν και η τοιχοδομία τους είναι γερασμένη και οι λίθοι που την αποτελούν

πορώδεις και σκαμμένοι πλέον από τον χρόνο, τη διακρίνει η επιμέλεια και η τεχνική τελειότητα της κατασκευής της, καθώς και η εμφανής προσπάθεια διακόσμησής της. Αντίθετα τα νεότερα τείχη του Περιτορίου, με τις χωρίς ιδιαίτερη συμμετρία ογκώδεις, γκρίζες, σκυθρωπές λίθινες μάζες τους, έχουν μια όψη ζοφερή και ένα χαρακτήρα πρωταρχικά αμυντικό και δυναμικό.

Η αισθητική και η αρμονία της γεωμετρίας χαρακτηρίζουν την ανατολική βυζαντινή πλευρά των τειχών του Περιτορίου. Ταινίες από οπτόπλινθους, επιδέξια φιλοτεχνημένες και τοξωτά ανοίγματα τοποθετημένα σε κανονικές και ίσες μεταξύ τους αποστάσεις, διακοσμούν τη συμπαγή τοιχοδομία του τείχους.

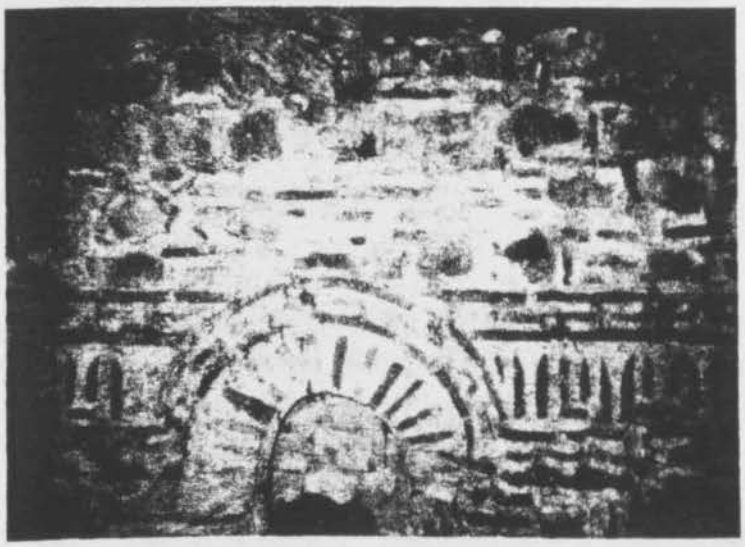

Εικόνα 21 : Τοξωτό Άνοιγμα

Η βόρεια πλευρά των τειχών του κάστρου συνορεύει με την Ακρόπολη, η οποία είναι και το τελευταίο της οχυρό. Η δυτική πλευρά του Περιτορίου έχει τους περισσότερους προμαχώνες, όλους τετράγωνου σχήματος. Οι εκάστοτε κύριοι της Ναυπάκτου θεωρούσαν ως ισχνή την άμυνα του Περιτορίου από τη δυτική του πλευρά και τούτο, διότι το έδαφος είναι ομαλότερο απ' αυτή την πλευρά απ' ό,τι από την ανατολική. Για το λόγο αυτό φρόντισαν να ισχυροποιήσουν τα δυτικά τείχη από την Ακρόπολη μέχρι τα νότια τείχη του Περιτορίου με τετραγώνους προμαχώνες, ικανούς να κρατούν σε απόσταση κάθε επιτιθέμενο και ταυτόχρονα να πλαγιοφυλάσσουν τα δυτικά τείχη.

Όμως η δυτική πλευρά των τειχών έχει υποστεί πολύ μεγάλη φθορά από τη φυσική δραστηριότητα του δάσους το οποίο φυτεύτηκε εκεί. Εξαιτίας της αποσάθρωσης των τειχών και των θεμελίων τους, που δημιούργησαν οι ρίζες των φυτών, ένα τμήμα του τείχους έχει σωριαστεί σε ερείπια, ενώ μεγάλες επιφάνειές του έχουν μεταβληθεί σε απλές και ετοιμόρροπες ξερολιθιές.

Εικόνα 22 : Δυτικά τείχη Δ΄ Διαζώματος

Στο κέντρο σχεδόν του Περιτορίου σώζεται μια εκκλησία, ρυθμού βασιλικής, αφιερωμένη στον προφήτη Ηλία. Την εποχή της Τουρκοκρατίας η εκκλησία αυτή ήταν τέμενος, το οποίο με την επανάκτηση της Ναυπάκτου από τους Έλληνες μετατράπηκε σε εκκλησία.

Εικόνα 23 : Εκκλήσια Προφήτη Ηλία

Ο L. Salvator μας βεβαιώνει ότι στην ίδια θέση υπήρχε παλαιότερος ναός από την εποχή των βυζαντινών αυτοκρατόρων Κωνσταντίνων, χωρίς όμως να

προσδιορίζει ποιον απ' όλους τους αυτοκράτορες που βασίλευαν με το όνομα Κωνσταντίνος εννοεί.

Εκτός από τα ερείπια κτισμάτων βυζαντινής αρχιτεκτονικής, τα οποία υπάρχουν διάσπαρτα μέσα στον περιτειχισμένο χώρο του Περιτορίου, για να θυμίζουν στον επισκέπτη τις λαμπρές ημέρες του κάστρου την εποχή των δεσποτών της Ηπείρου, άξιες λόγου είναι οι δύο υπόγειες δεξαμενές νερού μεγάλων διαστάσεων, οι οποίες είχαν κατασκευασθεί για την συλλογή και αποθήκευση νερού, ώστε να καλύπτουν τις ανάγκες των πολιορκημένων σε δύσκολες εποχές μακροχρόνιων πολιορκιών.
Η παράδοση αναφέρει πως απ' εδώ ξεκινούσε υπόγεια δίοδος που οδηγούσε σε μεγάλη απόσταση δυτικά έξω από το κάστρο.

Εικόνα 24 : Πηγάδια

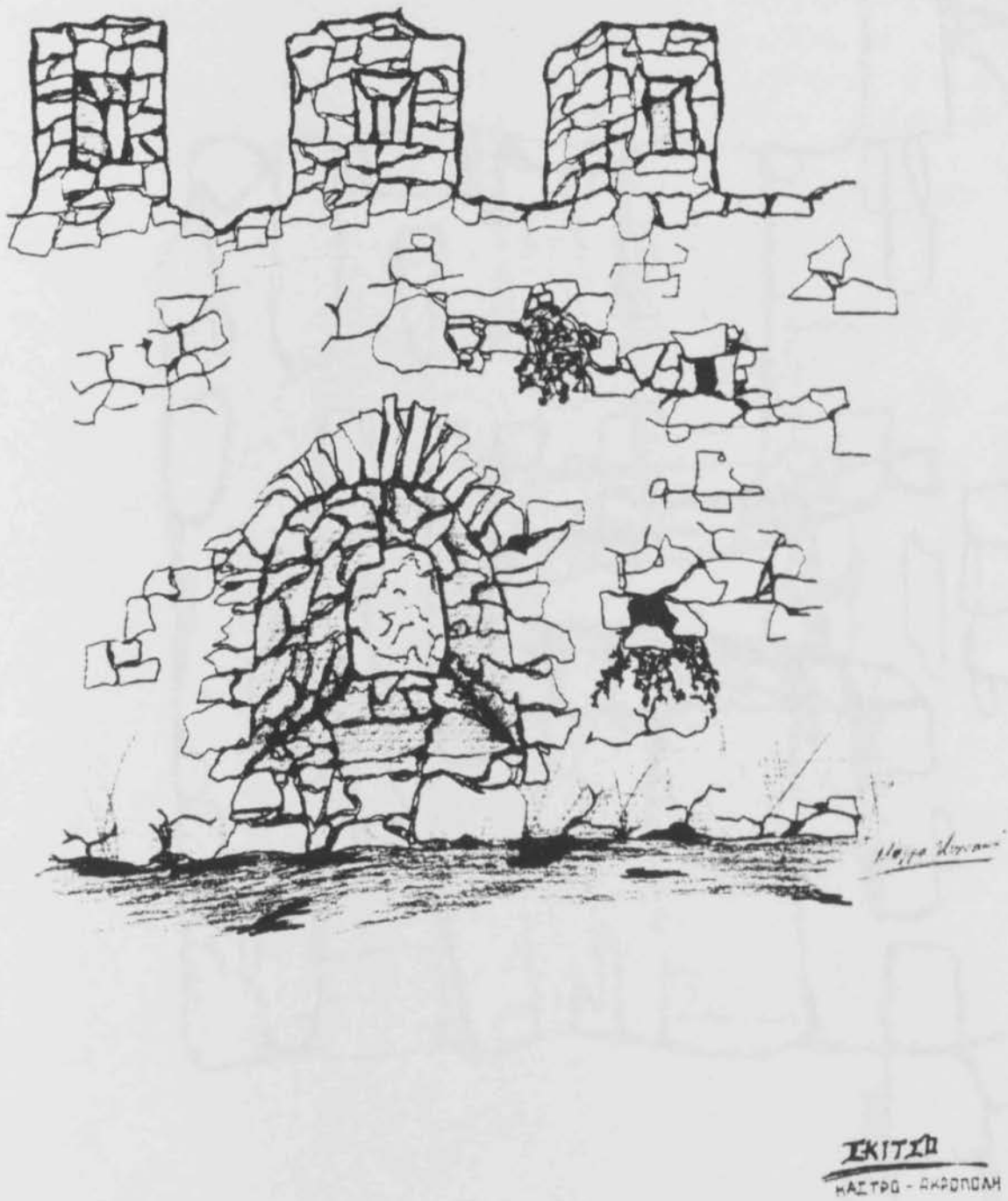

Σκίτσο 6 : Πολεμίστρα

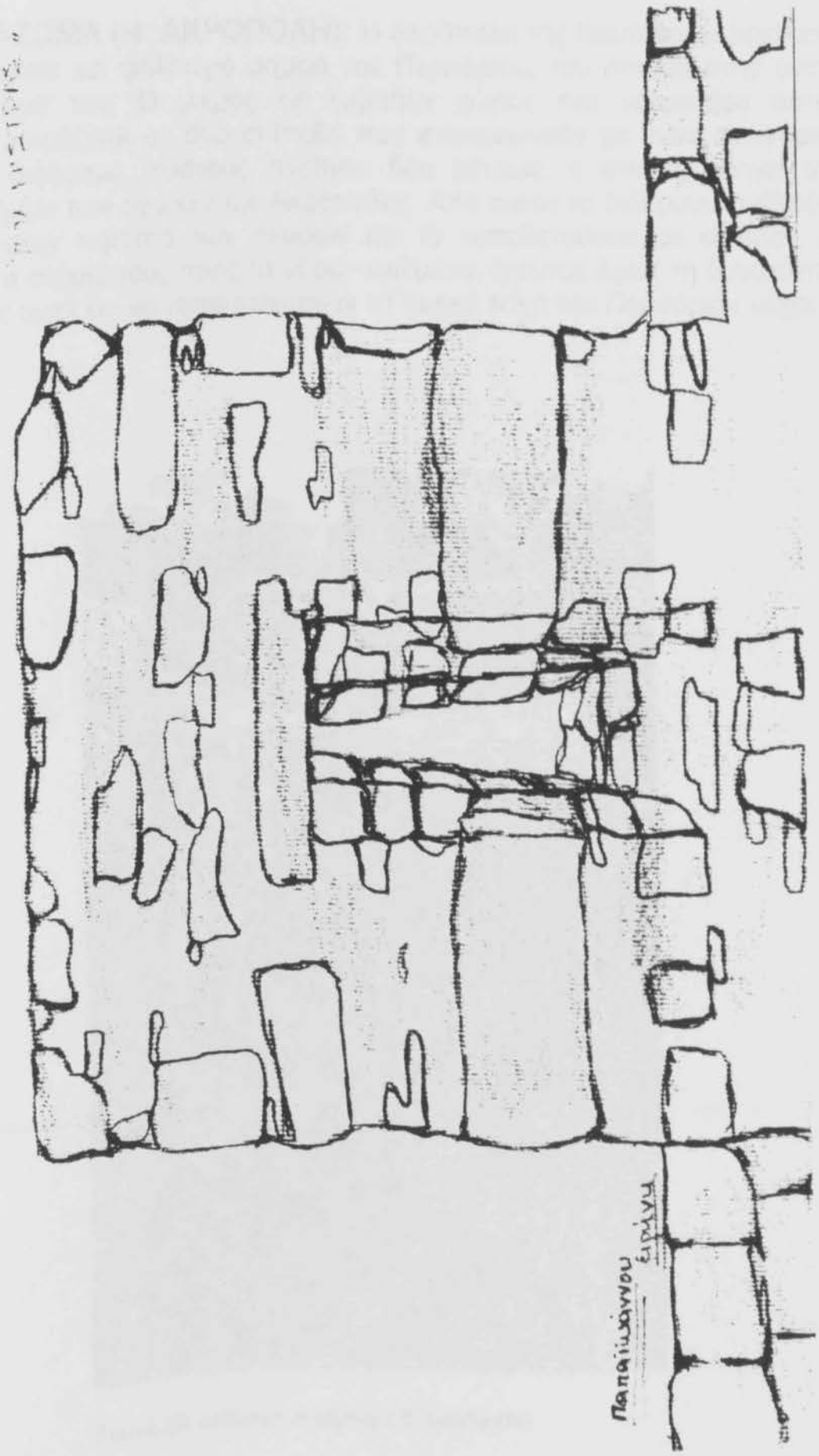

Εικόνα 7 : Πολεμίστρα

Ε΄ ΔΙΑΖΩΜΑ (Η ΑΚΡΟΠΟΛΗ): Η Ακρόπολη της Ναυπάκτου βρίσκεται στο βορειοδυτικό και ψηλότερο σημείο του Περιτόριου, του οποίου στην ουσία αποτελεί τμήμα του. Ο μικρός σε εμβαδόν χώρος του τελευταίου αυτού διαζώματος μοιράζεται σε δύο επίπεδα που επικοινωνούν με έναν ανηφορικό λιθόστρωτο διάδρομο, πλάτους περίπου δύο μέτρων, ο οποίος οδηγεί στο ψηλότερο σημείο των οχυρών της Ακρόπολης. Από αυτόν το διάδρομο ανέβαζαν τα κανόνια στην ταράτσα των οχυρών και τα τοποθετούσαν σε εξέδρες, με στραμμένα τα στόμιά τους προς τα γύρω υψώματα, έχοντας όμως τη δυνατότητα να στραφούν αυτά και να προστατεύσουν τα δυτικά τείχη του Περιτόριου μέχρι το Ουραμάσιο.

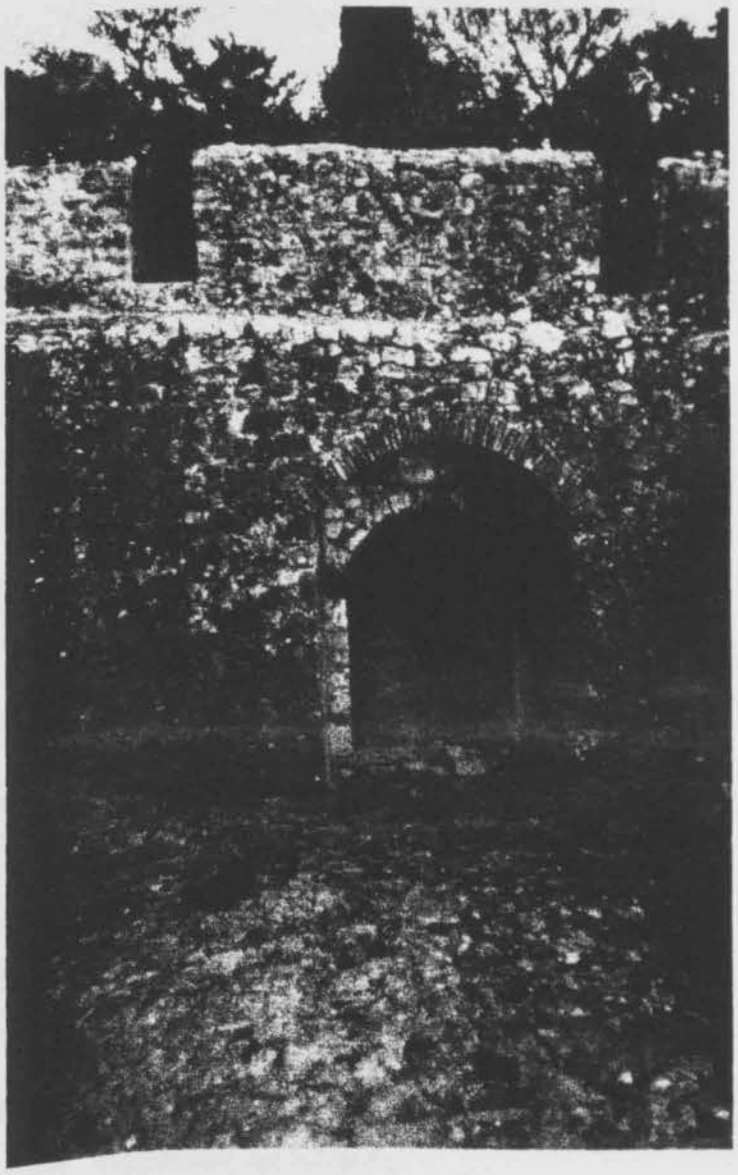

Εικόνα 25: Λιθόστρωτο πέρασμα Ε΄Διαζώματος

Στο πρώτο επίπεδο συναντάμε μία μεγάλη υπόγεια δεξαμενή νερού και αμέσως μετά βρισκόμαστε μπροστά σε δύο μικρά τοξωτά ανοίγματα στην τοιχοδομία, τα οποία κάποτε ήταν θύρες.

Εικόνα 26 : Υπόγεια δεξαμενή

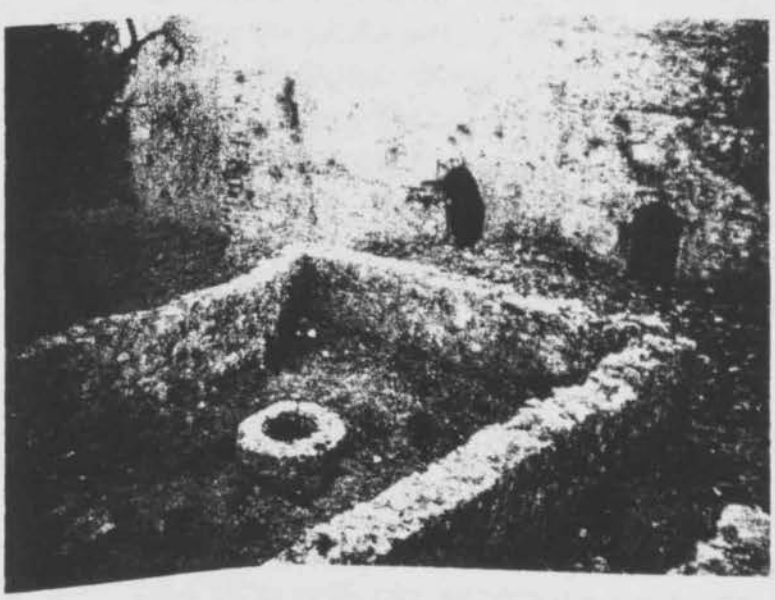

Εικόνα 27 : Άλλη άποψη της δεξάμενης

Εικόνα 28 : Τοξωτά ανοίγματα

Το ανατολικό από τα δύο αυτά τοξωτά ανοίγματα οδηγεί σε μια σκοτεινή, θολωτή, ευρύχωρη αίθουσα, στο δάπεδο της οποίας παρατηρεί ο επισκέπτης ένα κυκλικό άνοιγμα φραγμένο σήμερα με λίθους και χώμα. Η αίθουσα αυτή μέσω ενός τοξωτού εσωτερικού ανοίγματος επικοινωνεί με μια άλλη δίδυμη προς αυτή αίθουσα.

Το δυτικό από τα δύο τοξωτά ανοίγματα, στην πλευρική τοιχοποιία του οποίου έχει εντοιχιστεί ένα κομμάτι μάρμαρο περίτεχνα σκαλισμένο, βυζαντινής τεχνοτροπίας, οδηγεί σε μια επίσης θολωτή αίθουσα ενωμένη και αυτή με μια δίδυμή της αίθουσα. Στο σκοτεινό βόρειο τοίχο της αίθουσας διακρίνεται ένα στενό, χαμηλό άνοιγμα, το οποίο μέσω μιας στοάς κατηφορικής οδηγεί έξω από την Ακρόπολη, σ' ένα χώρο απόκρημνο, όπου παλαιότερα υπήρχε προμαχώνας. Σε δύο τουλάχιστον σημεία της στοάς θύρες απέκλειαν τη δίοδο. Η κλίση η οποία έχει δοθεί στην πλευρική της τοιχοποιία ήταν ένας απλός και πρακτικός τρόπος, ώστε σε περίπτωση κατά την οποία πολιορκητές τοποθετούσαν πυροβόλα στα απέναντι υψώματα, να μην έχουν την παραμικρή δυνατότητα να βάλουν δια της στοάς την αίθουσα, η οποία βρίσκεται σε ευαίσθητη θέση μέσα στα οχυρά της Ακρόπολης.

Ο Lunwing Salvator αναφέρει ότι απ' αυτή την τελευταία αίθουσα υπάρχει υπόγεια διάβαση που οδηγεί στο Αντίρριο, η οποία σε μεγάλο μήκος είναι βατή. Σήμερα δεν υπάρχουν ίχνη της υπόγειας αυτής διάβασης. Το πιθανότερο είναι ότι ο γερμανός περιηγητής, ο οποίος διέσωσε με την πένα του πολλές μαρτυρίες και στοιχεία της παλαιάς Ναυπάκτου, παραπλανήθηκε από τη στενή στοά που οδηγούσε στον προμαχώνα έξω από την Ακρόπολη και τη θεώρησε ως υπόγεια διάβαση[21].

[21] **Βασιλάτος Νίκος**. Κάστρα της Ελληνικής γης. Αθήνα: Εκδόσεις Μπάλτερ, 1991, σ. 64 - 85.

Η εξωτερική τοιχοδομία των οχυρών έχει όλα τα χαρακτηριστικά της βυζαντινής αρχιτεκτονικής. Κατεργασμένοι και ημικατεργασμένοι λίθοι καθώς και οπτόπλινθοι κόκκινου χρώματος έχουν τοποθετηθεί και αρμολογηθεί με την δομική τεχνική και ακρίβεια των βυζαντινών τεχνιτών, την οποία έμαθαν, υιοθέτησαν και συνέχισαν οι Τούρκοι.

Σε ορισμένα σημεία της τοιχοδομίας διακρίνονται τα περιγράμματα τοξωτών παραθύρων, τα οποία έχουν φραχθεί κατά την διάρκεια της μακρόχρονης ιστορίας της Ακρόπολης, μέσα στα πλαίσια της προσαρμογής των οχυρών της στις ανάγκες της άμυνας που δημιουργούσαν η αλλαγή της πολεμικής τέχνης και της τακτικής των πολιορκιών.

Εικόνα 29: Φραγμένο τοξωτό παράθυρο

ΣΧΕΔΙΑΣΜΑΤΑ & ΜΙΚΡΟΓΡΑΦΙΕΣ ΜΕ ΘΕΜΑ ΤΟ ΚΑΣΤΡΟ

Αυτό το ιδιόμορφο σχήμα της αμυντικής αρχιτεκτονικής της Ναυπάκτου είχε ως αποτέλεσμα να την παρομοιάζουν με την Παπική τιάρα. Η οχύρωση αυτή της Ναυπάκτου έγινε αντικείμενο περιγραφής από διανοούμενους ταξιδιώτες, γεωγράφους, ζωγράφους και ιστορικούς ανά τους αιώνες. Επειδή πιστεύουμε ότι τα σχεδιάσματα που έχουν εντοπισθεί μέχρι σήμερα με αντικείμενο το κάστρο της Ναυπάκτου παρουσιάζουν ενδιαφέρον θα προσπαθήσουμε να δώσουμε ένα μικρό δείγμα των αντιπροσωπευτικότερων.

Το πρωιμότερο σχεδίασμα του κάστρου της Ναυπάκτου είναι ένα σχέδιο των οχυρώσεων της Ναυπάκτου που είχε τεθεί υπόψη των αρμοδίων αρχών της Βενετίας το Μάρτιο του έτους 1499 και απεικόνιζε την αμυντική ικανότητά του εν όψει της Οθωμανικής απειλής. Η μορφή του σχεδίου αυτού προσομοιάζει με ένα ισοσκελές τρίγωνο με βάση την επιθαλάσσια οχύρωση, η οποία δεν διαγράφεται ολόκληρη, μάλλον ως μη εμπνέουσα ανησυχία στην θαλασσοκράτειρα Βενετία. Στο επάνω μέρος τονίζεται η τειχισμένη κορφή του υψώματος της Ναυπάκτου ως ενιαία Ακρόπολη, που διαχωρίζεται από εγκάρσιο οχυρό εφοδιασμένο με πυλώνα. Συνεχίζοντας από το κορυφαίο φρούριο διακρίνουμε δύο εγκάρσιους τοίχους οχυρωμένους επίσης με πύργους, δημιουργώντας έτσι τρεις ακόμα περίκλειστους τομείς έως τη θάλασσα.

Μία πιο ολοκληρωμένη εικόνα της Ναυπάκτου παρέχεται από δύο Τούρκικες μικρογραφίες. Η πρώτη μικρογραφία φιλοτεχνήθηκε στα μέσα του 16ου αιώνα από τον Τούρκο ζωγράφο Nasuh Matrakci, που συνόδευε τον Σουλτάνο Βαγιαζίτ Β΄ στις εκστρατείες του. Το σκαρίφημα αυτό πρέπει να καταρτίσθηκε γύρω στο 1499 m.X., όταν ο σουλτάνος Βογιαζήτ Β΄ κατέλαβε τη Ναύπακτο, αφού ο παραπάνω ζωγράφος ακολουθούσε τον σουλτάνο Βογιαζήτ στις εκστρατείες του. Η μικρογραφία εμφανίζει μόνο τρία διαζώματα, που τα ξεχωρίζουν δύο διατειχίσματα. Επίσης εμφανίζει το οχυρό λιμάνι καθώς και από μία τάφρο με γεφύρι στην ανατολική και στη δυτική πύλη. Η πόλη εντός των τειχών σχεδιάζεται ασφυκτικά γεμάτη κατοικίες, γεγονός που δεν είναι σίγουρο αν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα ή οφείλεται και σε διακοσμητικούς λόγους.

Η δεύτερη τούρκικη μικρογραφία είναι αγνώστου καλλιτέχνη και εκτέθηκε το 1983 στο Τόπ-Καπί Σεράι στην Κωνσταντινούπολη, στα πλαίσια της 18ης Έκθεσης του Συμβουλίου της Ευρώπης με τίτλο « Οι Πολιτισμοί της Ανατολίας». Ένα πολύ πιστό αντίγραφο της μικρογραφίας που ανήκει στις συλλογές του Μουσείου Μπενάκη. Στη μικρογραφία αυτή η σύνθεση οργανώνεται με βάση δυο πυρήνες. Ο ένας στο κέντρο δείχνει την πόλη με το λιμάνι της και το φρούριο να περιβάλλεται από γαλάζια λωρίδα που παριστάνει την τάφρο. Ο δεύτερος κάτω αριστερά απεικονίζει τα δύο αντικριστά φρούρια του Ρίου και του Αντιρρίου. Η προσπάθεια καταγραφής γεγονότων και πραγμάτων και η σχολαστική εμμονή στις διακοσμητικές λεπτομέρειες συμβάλλουν στη δημιουργία μιας σύνθεσης υψηλής καλλιτεχνικής ποιότητας. Τέλος, στη μικρογραφία αυτή φαίνεται να

υπάρχουν τέσσερα διατειχίσματα που διαμορφώνουν πέντε διαζώματα, όσα δηλαδή είναι στην πραγματικότητα.

Ο Εβλιγιά Τσελεμπή, τούρκος περιηγητής και συγγραφέας δεκάτομου οδοιπορικού, επισκέφθηκε μεταξύ 1668 -1670 τη Ναύπακτο. Για το φρούριο γράφει ότι είναι απόρθητο και δεν υπάρχει όμοιό του στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Στο κείμενό του παραθέτει σχεδίασμα που είναι και το μοναδικό στο οδοιπορικό του. Το σχεδίασμα αυτό είναι πρόχειρο και δεν προβάλλει κάποιο σημαντικό στοιχείο.

Λίγα χρόνια αργότερα από τον Εβλιγιά Τσελεμπή, στα 1675, επισκέφθηκε τη Ναύπακτο ο Άγγλος Ράντολφ Μπέρναρντ, ο οποίος μετράει έξι, αντί για τέσσερα, τείχη μεταξύ της θάλασσας και κάστρου. Εκεί μέσα γράφει υπάρχουν σκόρπια σπίτια, τα περισσότερα προς την πλευρά της θάλασσας.

Το 1676 βρέθηκαν, για δέκα ημέρες, στη Ναύπακτο ο Γάλλος αρχαιόφιλος γιατρός από τη Λυών Jakob Spon και ο Άγγλος βοτανολόγος και τοπογράφος George Wheler. Ο Spon σε μία απεικόνιση της Ναυπάκτου σχεδιάζει ανάμεσα στα δύο αραιοκατοικημένα προάστια την τειχισμένη πόλη με το οχυρό της λιμάνι και τρεις (αντί για τέσσερις) εγκάρσιους τοίχους με επάλξεις και πύλη. Και ενώ παριστάνει τρία διατειχίσματα γράφει ότι, για να φθάσεις στην κορυφή του κάστρου, πρέπει να περάσεις τέσσερα ή πέντε τείχη. Πάνω στις οχυρώσεις του φρουρίου πρόσεξε σε πολλά μέρη να διατηρούνται πλάκες με ανάγλυφο το λιοντάρι του Αγίου Μάρκου της Βενετίας.

Ο Wheler στο δικό του οδοιπορικό είναι λιγότερο λεπτομερής, αλλά περισσότερο σαφής. Παρατηρεί ότι για να ανέβεις στην Ακρόπολη πρέπει να περάσεις τέσσερις σειρές τειχών, τα οποία, κοιτάζοντάς τα από μακριά, μοιάζουν αρκετά με Τιάρα Πάπα.

Εικόνα 30. Σχέδιο Ναυπάκτου του Coronelli (1686)

Ο Vincenzo Coronelli, γεωγράφος και κοσμογράφος της Βενετίας, επισκέφθηκε την πόλη στα 1685, με σχέδιό του μας δίνει μια ζωντανότερη και ρεαλιστικότερη εικόνα της Ναυπάκτου, η οποία όμως επίσης έχει αδυναμίες, αφού παραλείπονται οι δύο τάφροι και σημειώνονται μόνο τρία διατειχίσματα.

Στα 1813 ο Άγγλος William Turner βρήκε το κάστρο της Ναυπάκτου εντελώς ερειπωμένο, στα τείχη του οποίου μέτρησε 25-30 κανόνια. Επίσης σημειώνει «φτωχό χωριό ο οικισμός, πληθυσμός του μόνο η φρουρά του κάστρου και λίγες τούρκικες οικογένειες που μιλάνε ελληνικά».

Ο Dodwell ταξιδεύοντας με τον Ιταλό ζωγράφο Simone Pomardi πέρασαν από τον κόλπο της Ναυπάκτου πάνω σ' ένα ιστιοφόρο το 1805. Ο Pomardi σχεδίασε το στενό Ρίου Αντιρρίου καθώς και μία ωραία άποψη της Ναυπάκτου. Στο σχεδίασμα αυτό διακρίνονται τρεις εγκάρσιοι τοίχοι μέσα στο Φρούριο. Προφανώς το διατείχισμα ψηλά στην Ακρόπολη δεν ήταν ορατό από τη θάλασσα. Σχεδίασε όμως μάλλον με αξιόπιστο τρόπο έξι μιναρέδες.

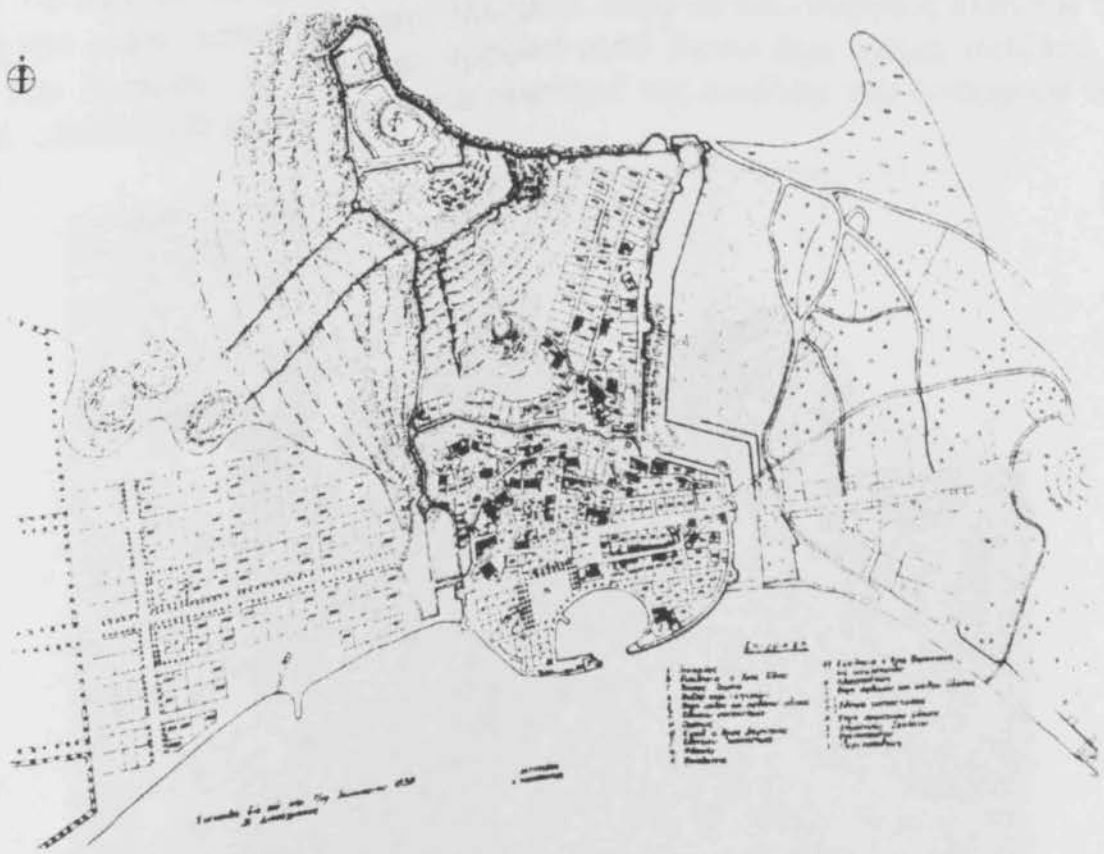

" Σχέδιο πόλεως και Φρουρίου Ναυπάκτου, 1837."

Στις μεταγενέστερες εικαστικές πηγές για τη μορφή της πόλης μπορούμε να εντάξουμε και το πρώτο τοπογραφικό σχέδιο της Ναυπάκτου του Β. Νικολαΐδη την 11η Αυγούστου 1837. Στο σχέδιο αυτό σημειώθηκαν εκτός του ανατολικού και δυτικού βραχίονα του τείχους, οι τρεις εγκάρσιοι, το ημικυκλικό λιμανάκι και το δυτικό προάστιο.
Παραλείφθηκαν τα σπίτια της τότε πολίχνης στην παρά το λιμάνι πλατεία και στα βόρεια και τα ανατολικά της υποδηλώθηκε μόνον η θέση ενός σχολείου και μίας βρύσης στα δυτικά. Ψηλά στο λόφο σημειώθηκε η εκκλησία του προφήτη Ηλία με στρατιωτικά κτίσματα στα βόρεια και μία πυριτιδαποθήκη στα νότια. Στον κάτω ευρύχωρο περίβολο, σε βραχώδες έξαρμα, όπου σημειώνονται οι τελευταίες υψομετρικές καμπύλες, σχεδιάστηκε μεγάλος προμαχώνας, κάτω από τον οποίον υπήρχε στρατώνας και βρύση, στον προς ανατολάς του προμαχώνα ελεύθερο χώρο[22].

ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΣΤΟ ΚΑΣΤΡΟ

1.Το Λιμάνι: Οι δύο βραχίονες του κάστρου, οι οποίοι ξεκινούν από την κορυφή του λόφου καταλήγουν στη θάλασσα, όπου με δύο πύργους κλείνουν την είσοδο του λιμανιού. Το μικρό και γραφικό αυτό λιμάνι έχει σχήμα πετάλου με άνοιγμα εισόδου 35 μέτρα. Δεξιά και αριστερά της εισόδου του υπάρχουν δύο πύργοι.

Εικόνα 31. Το λιμάνι σήμερα

[22] Περισσότερες πληροφορίες σχετικά με το θέμα αυτό περιέχονται στην εργασία του κ. **Πετρονώτη Αργύρη**: Οθωμανικά αρχιτεκτονήματα Ναυπάκτου. Ναυπακτιακά τ. ΣΤ (1992-1993), σ. 237 - 243

Η Ναύπακτος, λοιπόν, καθώς και το παρακείμενο στενό του Αντιρρίου ήταν από την αρχαιότητα ισχυρό λιμάνι εμπορικής και στρατηγικής σημασίας. Δέσποζε στην είσοδο του Κορινθιακού κόλπου και επέβλεπε όλη τη νότια Αιτωλία. Αυτό το σημείο επέλεξαν οι Δωριείς κατά τους προϊστορικούς χρόνους να κατασκευάσουν τα πλοία τους για να κατακτήσουν την Πελοπόννησο.

Οι Λακεδαιμόνιοι κατά τον Πελοποννησιακό πόλεμο, όπως γράφει ο Θουκυδίδης, παρέκαμψαν την Ναύπακτο, επειδή ήταν ισχυρό οχυρό, κατά την εκστρατεία τους κατά των Ακαρνάνων. Τη Ναύπακτο είχε ως βάση ο ναύαρχος των Αθηναίων Φορμίωνας, ο οποίος νίκησε δύο φορές σε αντίστοιχες ναυμαχίες κοντά σ' αυτήν τους Λακεδαιμονίους.

Κατά τη βυζαντινή εποχή το λιμάνι της Ναυπάκτου εθεωρείτο και ήταν «σπουδαίο επιθαλάσσσιο φρούριο»[23]. Την άποψη αυτή επιβεβαιώνει και η μαρτυρία του Εβραίου περιηγητή Βενιαμίν του εκ της Τουδέλης, ο οποίος κατά το πέρασμά του από τη Ναύπακτο τον 12ο αιώνα, επισημαίνει τη σπουδαιότητα του λιμανιού, όπου ζούσε και εβραϊκή κοινότητα από 100 άτομα.

Οι Αγγελοδούκες Κομνηνοί, δεσπότες της Ηπείρου, στη Ναύπακτο στήριξαν την προσπάθειά τους να αναπτύξουν τη θαλάσσια δύναμη της επικράτειάς τους, διότι εδώ συνέτρεχαν οι ευνοϊκότεροι όροι για τον σκοπό αυτόν[24].

Εικόνα 32 : Όψη φάρου

[23] L' empire grec au dixieme siecle, Paris 1870, σελ. 239.
[24] **Αθανασιάδης - Νόβας** Γεώρ. Η Ναύπακτος ως λιμήν του Βυζαντίου κατά τον Ι΄ αιώνα.

Εικόνα 33 : Πίσω όψη φάρου

Σ' αυτό το μικρό και γραφικό λιμανάκι, που σήμερα κρατάει στην αγκαλιά του βαρκούλες, καΐκια και μικρά τουριστικά πλοιάρια, στα χρόνια της Βενετοκρατίας άραζαν γαλέρες και μπρατσέρες της Δημοκρατίας των Ενετών, οι οποίοι θεωρούσαν το Λεπάντο (τη Ναύπακτο) από τα μεγαλύτερα και τα ισχυρότερα ερείσματα της κυριαρχίας τους στη Μεσόγειο.

Στα χρόνια της Τουρκοκρατίας το λιμάνι της είχε καταστήσει την πόλη της Ναυπάκτου σημαντικό εμπορικό κέντρο, γεγονός το οποίο επιβεβαιώνεται και από την ύπαρξη στη Ναύπακτο πολυάριθμων Εβραίων, οι οποίοι είχαν τρεις συναγωγές. Για τους ίδιους λόγους τους επόμενους αιώνες, οι πειρατές έβρισκαν προσιτό το λιμάνι της Ναυπάκτου για να εγκαταστήσουν την έδρα τους, απ' όπου εξορμούσαν για να τρομοκρατήσουν όλη την κεντρική Μεσόγειο. Εδώ είχε εγκατασταθεί και ο περιβόητος αρχιπειρατής Ντουράτς- Μπέη. Για το γεγονός ότι η Ναύπακτος είχε καταστεί διάσημο πειρατικό λιμάνι επονομάσθηκε και «Μικρό Αλγέρι».

Τέλος, η σημασία του λιμανιού της Ναυπάκτου ως ναυτικής βάσης τονίζεται από το γεγονός ότι το 1571 ολόκληρος ο τουρκικός στόλος χρησιμοποίησε ως ορμητήριο το λιμάνι της Ναυπάκτου κατά την ομώνυμη Ναυμαχία της 7ης Οκτωβρίου 1571.

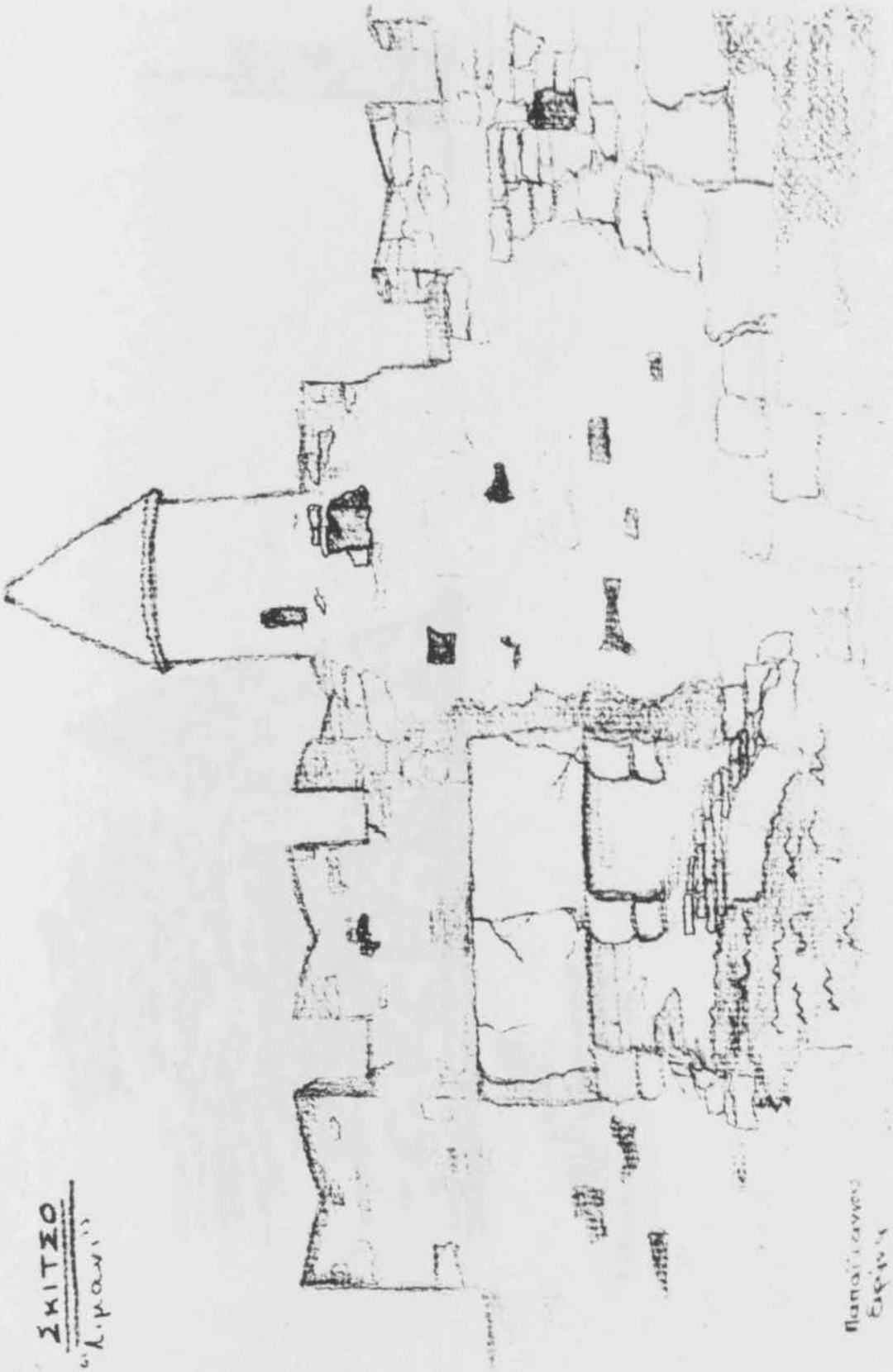

Σκίτσο 8 : Κούκος λιμανιού

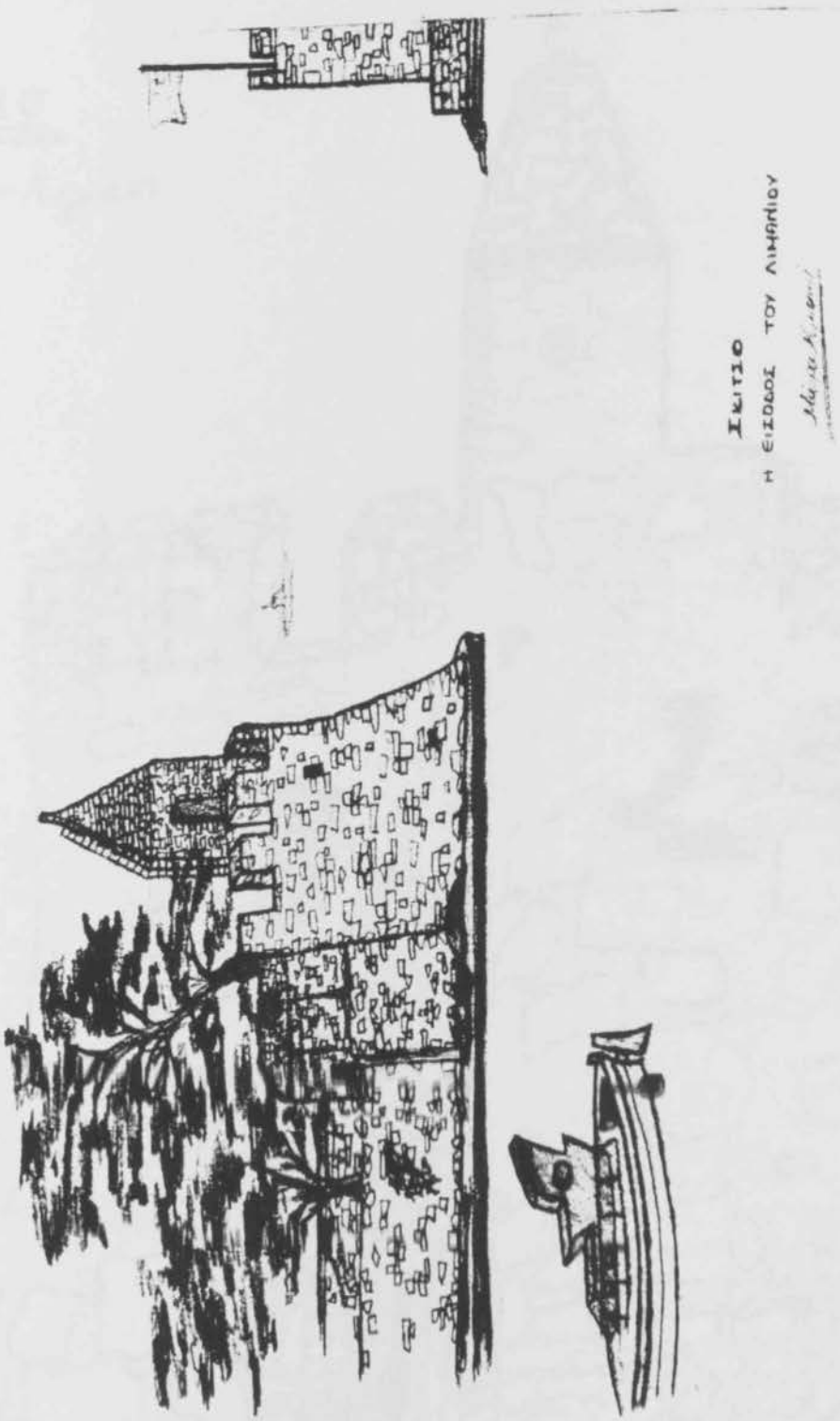

Σκίτσο 9: Είσοδος του λιμανιού

Σκίτσο 10: Φάρος

Περιγραφή του λιμανιού από περιηγητές. Διάφοροι περιηγητές που επισκέφθηκαν στο πέρασμα των αιώνων την πόλη της Ναυπάκτου δεν παρέλειψαν να αναφερθούν ή να σχεδιάσουν και το μικρό κι οχυρό λιμανάκι της Ναυπάκτου.

Σε σχεδίασμα του Rosaccio[25], που επισκέφθηκε τη Ναύπακτο στα 1598, διακρίνεται το φανταστικό περίγραμμα του φρουρίου, μία προβλήτα, για να δηλωθεί το λιμάνι, και σε διάταξη, με απλοϊκό οπωσδήποτε τρόπο, ο χριστιανικός και μουσουλμανικός στόλος πριν την Ναυμαχία της Ναυπάκτου το 1571μ. Χ..

Ο Γάλλος γιατρός Jacob Spon (1675-1676) επισκέφθηκε το δεύτερο μισό του 17ου αιώνα τη Ναύπακτο. Κατά την περιγραφή του ο Spon γράφει ότι η μικρή είσοδος του λιμανιού, που την έφραζαν με αλυσίδα, μόλις που επέτρεπε σε δύο μικρές μπρατσέρες να βρουν προστασία μέσα σ' αυτό. Δεξιά και αριστερά στην είσοδό του οι δύο πύργοι. Ο ανατολικός ήταν όπως είναι και σήμερα. Ο δυτικός σε σχήμα τετραγώνου, στολισμένος από μία επιβλητική χουρμαδιά, χρησιμοποιούνταν για το στρατωνισμό της φρουράς του λιμανιού. Ο Spon εντυπωσιάστηκε που είδε καράβια να μη μπορούν να βγουν από το λιμάνι, επειδή δεν υπήρχε πολλή θάλασσα στην είσοδο, κι έπρεπε να περιμένουν τη φουσκονεριά για να αποπλεύσουν. Το πρωί τα νερά εισέρχονται από τον πορθμό των δύο φρουρίων (Ρίου- Αντιρρίου) και το βράδυ γυρνούν πίσω.

Στο κεφάλαιο του βιβλίου του που αναφέρεται στη Ναύπακτο (Lepanto), την οποία επισκέφθηκε το 1675, ο περιηγητής Bernard Randolph, αφού τοποθετήσει την πόλη γεωγραφικά στην ακτή της Ρούμελης τρία μίλια από τα κάστρα Ρίου - Αντιρρίου, μιλά για το μοναδικό κάστρο της Ναυπάκτου με τους έξι περιβόλους και τα σπίτια που είναι κτισμένα ανάμεσά τους. Το λιμάνι την εποχή που επισκέφθηκε τη Ναύπακτο ο Randolph προστατευόταν μόλις από τρία ή τέσσερα κανόνια, αν και διέθετε πολλές θέσεις.

Συνεχίζοντας την αναφορά του ο Βρετανός περιηγητής, παραθέτει στοιχεία από την ιστορία της Ναυπάκτου επισημαίνοντας ότι υπήρξε «φωλιά πειρατών», ότι με το λιμάνι της ως ορμητήριο ο φοβερός πειρατής Ντουράτς Μπέης τρομοκρατούσε όλη την περιοχή μέχρι τη Ζάκυνθο και την Κεφαλληνία και ότι η πόλη πέρασε από τους Ενετούς στους Τούρκους το 1499, ύστερα από μακρά πολιορκία. Η Ναύπακτος την εποχή εκείνη είναι σύμφωνα με το Randolph, σημαντικό εμπορικό κέντρο με τελωνειακή αρχή που επιβάλλει τέλη χρήσης του λιμανιού σε όλα τα πλοία που εισέρχονται, ή εξέρχονται[26].

---

[25] **Νικολάου** Ηλίας Κ. Χαρακτικά και πολεοδομικά σχέδια της Ναυπάκτου, στο περ. ΝΑΥΠΑΚΤΙΑΚΑ τ. 6ος (1992-1993) σελ. 547

[26] **Τριψιάνος** Νίκος. Αγγλόφωνα περιηγητές στη Ναύπακτο, στο περ. ΝΑΥΠΑΚΤΙΑΚΑ τ.6ος (1992-1993) σελ. 483

Σε γκραβούρα με τίτλο «Hafen von Lepanto», δηλαδή «Το λιμάνι της Ναυπάκτου», που δημοσιεύθηκε στο βιβλίο του γερμανού περιηγητή Lunwing Salvator με τίτλο «Eine Spazierfahrt im Golf von Korinth», που εκδόθηκε στην Πράγα το 1876, φαίνεται ένα κτίριο δίπλα από το δυτικό πύργο του λιμανιού, εκεί όπου σήμερα βρίσκεται η σκάλα που οδηγεί στο άγαλμα του Ανεμογιάννη. Το παλαιό αυτό κτίριο στέγαζε το Δασαρχείο και γύρω στα 1930 οικογένειες Μικρασιατών προσφύγων που ασχολούνταν με την αλιεία, όπως σημειώνει ο κ. Ιωάννης Βαρδακουλάς σε σχετική του εργασία.

Πάνω και στους δύο αυτούς πύργους, όπως φαίνεται στη γκραβούρα, υπήρχε από μία σκοπιά (κούκος) που σήμερα διασώζεται μόνο στον ανατολικό πύργο, στην οποία είναι στερεωμένο το φανάρι του λιμανιού.

Εικόνα 34: Κούκος του λιμανιού

ΤΟ ΛΙΜΑΝΙ ΣΤΑ ΝΕΩΤΕΡΑ ΧΡΟΝΙΑ.

Μετά την απελευθέρωση της Ναυπάκτου το 1829, το λιμάνι της εξακολουθούσε να αποτελεί σημαντικό συγκοινωνιακό και εμπορικό κέντρο που έδινε ζωή και κίνηση στην πόλη. Από το λιμάνι γινόταν η μεταφορά με καΐκια προς την ακτή της Αχαΐας, τον Ψαθόπυργο και την Πάτρα. Επίσης για πολλά χρόνια η συγκοινωνία με την πρωτεύουσα του νομού, το Μεσολόγγι, γινόταν με καΐκια από τη Ναύπακτο στην Πάτρα, από εκεί στο Κρυονέρι και συνέχεια μέσω ξηράς έφθανε κανείς στο Μεσολόγγι.

Εικόνα 36 : Εξωτερική άποψη τειχών λιμανιού

Τέλος, στον προλιμένα της Ναυπάκτου έφταναν με μεγάλα καράβια τα εμπορεύματα, τα οποία μεταφέρονταν στα χωριά της ορεινής Ναυπακτίας και τη Δωρίδα. Οι δραστηριότητες αυτές έδιναν ζωή στο λιμάνι και στη γύρω απ' αυτό περιοχή, το Στενοπάζαρο.

2. ΒΕΖΥΡ-ΤΖΑΜΙ: Στη βορειοανατολική πλευρά του πλατώματος «Βεζύρ-Τζαμί», μπροστά από τον πλάτανο στέκει η λιθόκτιστη βάση ενός μιναρέ. Μέρος της σπονδυλωτής του σκάλας σώζεται ακόμα καθώς ανεβαίνει ελικοειδώς γύρω από τον άξονά της προς τα πάνω, χωρίς όμως να καταλήγει πουθενά, αφού η άνω κατάληξη του μιναρέ δεν υπάρχει πια.

Ο Lunwing Salvador που βρέθηκε στο «Βεζύρ τζαμί» το 1875 μ.Χ. μας πληροφορεί ότι τότε σωζόταν ακόμη όρθια η αψίδα του ιερού στραμμένη προς την Μέκκα και ότι τα ερείπια του τζαμιού ήταν γεμάτα άγρια βατόμουρα. Μας πληροφορεί ακόμη ότι έστεκε όρθια εκεί κοντά μια αψίδα από βυζαντινή εκκλησία[27], με ορθά ακόμη τα πλευρικά της στηρίγματα, των οποίων οι επιφάνειες ήταν ολόκληρες διακοσμημένες με αγιογραφίες χριστιανών αγίων. Σε αυτό το χώρο, όπου ερείπια από μουσουλμανικά τεμένη και χριστιανικές εκκλησίες έστεκαν δίπλα-δίπλα, μια ερειπωμένη εκκλησία ορθωνόταν κοντά στο χώρο του τζαμιού. Το πάτωμά της ήταν γεμάτο από σφαιρικά βλήματα κανονιών, τα οποία είχαν αποθηκευθεί εκεί ασφαλώς από τους Τούρκους, οι οποίοι τη μετέτρεψαν σε αποθήκη πυρομαχικών. Ο ίδιος ο περιηγητής σημειώνει ότι στο ίδιο πλάτωμα, το οποίο άλλοτε αποτελούσε το χώρο του τζαμιού, υψώνεται ένα κτίριο τουρκικών λουτρών.

Από το χώρο τον οποίο καταλάμβανε και από τα εναπομείναντα αρχιτεκτονικά στοιχεία του «Βεζύρ-τζαμί», αντιλαμβάνεται κανείς ότι, όπως προδίδει και τ' όνομά του, ήταν παραλληλόγραμμο στο σχήμα, όπως τα περισσότερα μουσουλμανικά τεμένη, μεγάλο σε όγκο και επιβλητικό σε όψη. Ίσως ήταν ένα από τα αξιολογότερα μουσουλμανικά τεμένη στον ελλαδικό χώρο.

Απέναντι ακριβώς από το τέμενος αυτό στέκει μια χαρακτηριστική τουρκική βρύση. Πρόκειται για μια βρύση από αυτές τις οποίες συναντάει κανείς συνήθως στα μουσουλμανικά τεμένη, όπου ο πιστός μπορεί να καθίσει, να ξαποστάσει κοντά της και να ξεδιψάσει με το τρεχούμενο νερό της, ενώ ταυτόχρονα έχει την δυνατότητα να πλυθεί σωματικά και μεταφορικά να ξεπλύνει τις αμαρτίες του. Ο Lunwing Salvador αναφέρει ακόμη την ύπαρξη μιας δεύτερης βρύσης με πόσιμο νερό, από αυτές που συνήθιζαν να εντοιχίζουν οι Τούρκοι στους τοίχους και τα προαύλια των τζαμιών, η οποία σώζεται μέχρι σήμερα και η οποία στα τέλη του περασμένου αιώνα χρησιμοποιούνταν πλέον για το πότισμα λεμονόκηπων, που απλώνονταν πέρα από τα τουρκικά λουτρά και μέχρι τα νότια τείχη του Νεοκάστρου.

---

[27] Η παράδοση αναφέρει ότι κατά τη βυζαντινή εποχή υπήρχε στην περιοχή αυτή μεγάλη βασιλική του Αγίου Γεωργίου, η οποία στα χρόνια της Τουρκοκρατίας μετατράπηκε σε Τζαμί.

Σκίτσο 11: Εσωτερικό τμήμα του Βεζύρ Τζαμί

3. ΤΟΥΡΚΙΚΑ ΛΟΥΤΡΑ. Σε αντίθεση με το Τζαμί, σώζεται σε σχετικά καλή κατάσταση το κτίριο των λουτρών (HAMMAM), το οποίο ανήκε στο αρχιτεκτονικό συγκρότημα του τζαμιού, γεγονός όχι σπάνιο για τα τουρκικά τεμένη, κτισμένο σε μια θέση που επέτρεπε την εκμετάλλευση των πλουσίων τρεχούμενων νερών της Ναυπάκτου.

Η είσοδός του βρίσκεται κάτω από την επιφάνεια του εδάφους. Ο επισκέπτης εισέρχεται σε αυτό, αφού διασχίσει ένα ασκεπές προαύλιο με κτιστά καθίσματα γύρω από την περίμετρό του, όπου ήταν και τόπος συνάντησης των μουσουλμάνων. Προ της εισόδου υπήρχε μια κρήνη, όπως μαρτυρεί η πεντάγωνη βάση της, που σώζεται ακόμη. Η είσοδός του, λαξευτή, είναι χαμηλή, τοξωτή, τυπική της ανατολικής αρχιτεκτονικής.

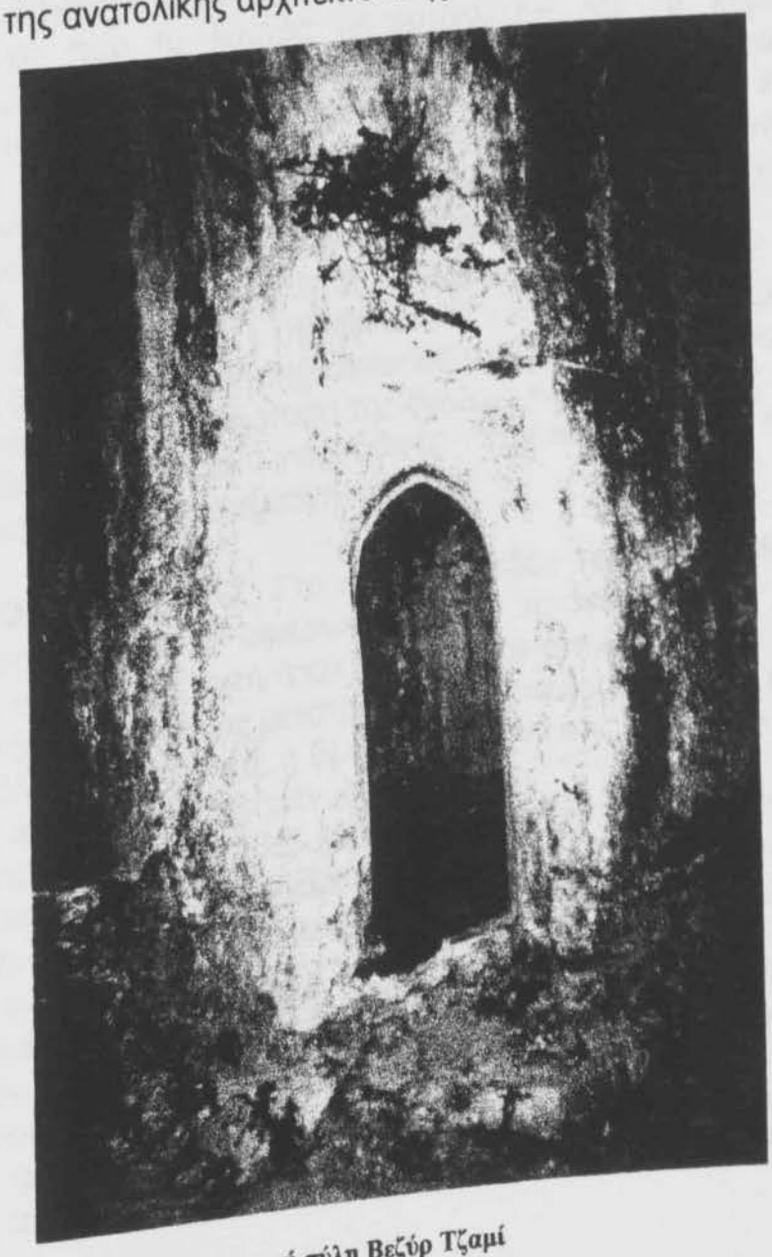

Εικόνα 37 : Εσωτερική πύλη Βεζύρ Τζαμί

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΤΕΙ ΠΕΙΡΑΙΑ

Μόλις διασχίσει κανείς την είσοδο, βρίσκεται σε μια αίθουσα με ψηλή, θολωτή οροφή, χωρίς παράθυρα και εντυπωσιάζεται από την κτυπητή διαφορά των μικρών διαστάσεων της θύρας και εκείνων του ευρύχωρου και άνετου εσωτερικού χώρου, στον οποίο οδηγεί αυτή. Οι πλευρικοί τοίχοι της αίθουσας στηρίζονται σε τέσσερα τυφλά, οξύμορφα στην κορυφή τους τόξα, τυπικής ανατολικής αρχιτεκτονικής, πάνω στα οποία στηρίζεται τρούλος. Στη δεξιά πλευρά της αίθουσας υπάρχει μικρός θάλαμος λουτρού διατηρημένος σε αρκετά καλή κατάσταση.

Απέναντι από την κύρια είσοδο υπάρχει μια άλλη πόρτα, που οδηγούσε στη μεγάλη κεντρική αίθουσα των λουτρών, με ένα τεράστιο τρούλο. Γύρω από τη μεγάλη κεντρική αίθουσα διακρίνονται τα ερείπια μικρών θαλάμων λουτρών, σε πολλά από τα οποία σώζονται ακόμη οι μικροί του τρούλοι. Συνολικά πρέπει να υπήρχαν τουλάχιστον επτά μικρά διαμερίσματα λουτρών στο κτίριο.

Την εποχή που τα λουτρά λειτουργούσαν και το κτίριο ήταν άρτια φροντισμένο και ζωντανό, στα ανοίγματα αυτά υπήρχαν μικροί υαλοπίνακες χρωματισμένοι με τα βασικά χρώματα, κόκκινο, κίτρινο, μπλε. Το κτίριο αφού δεν είχε παράθυρα, φωτιζόταν αποκλειστικά από το φως που περνούσε από τους υαλοπίνακες των μικρών ανοιγμάτων δημιουργώντας πολύχρωμη, απόκοσμη και μυστηριακή ατμόσφαιρα στο εσωτερικό του κτιρίου.

4. ΟΙΚΙΑ ΤΖΑΒΕΛΑ: Μία από τις λίγες παλιές κατοικίες που σώζονται είναι αυτή που εγκαταστάθηκε μετά την Απελευθέρωση η Σουλιώτικη οικογένεια του Λάμπρου Τζαβέλα. Η στέγη της κατοικίας αυτής είχε υποστεί σοβαρές ζημιές. Για το λόγο αυτό έγινε αντικατάσταση της ξύλινης κατασκευής της στέγης και των κεραμιδιών. Επίσης έγιναν σποραδικές επισκευές στη τοιχοποιία και αντικαταστάθηκε η ξυλεία του εξώστη.

5. ΠΡΟΦΗΤΗΣ ΗΛΙΑΣ: Στο κέντρο σχεδόν του Περιτορίου σώζεται μια εκκλησία, ρυθμού βασιλικής, αφιερωμένη στον προφήτη Ηλία. Την εποχή της τουρκοκρατίας η εκκλησία αυτή ήταν τέμενος, το οποίο με την επανάκτηση της Ναυπάκτου από τους Έλληνες μετατράπηκε σε εκκλησία, αφού, κάθε φορά που η Ναύπακτος άλλαζε κατακτητή, η θρησκεία του νικητή κυριαρχούσε μέσα στους ιερούς χώρους λατρείας του νικημένου.

Ο Lunwing Salvator μας βεβαιώνει ότι στην ίδια θέση υπήρχε παλαιότερος ναός από την εποχή των βυζαντινών αυτοκρατόρων Κωνσταντίνων, χωρίς όμως να προσδιορίζει ποιον απ' όλους τους αυτοκράτορες που βασίλευαν με το όνομα Κωνσταντίνος εννοεί.

Ο Ανδρέας Καρκαβίτσας, που επισκέφθηκε το Κάστρο γύρω στα 1890, γράφει ότι ήταν «άλλοτε τούρκικο τέμενος», ενώ δίπλα του σώζεται ένα μικρό Βυζαντινό παρεκκλήσι.

Ύστερα από αρχαιολογική έρευνα εντοπίσθηκε ένας άλλος βυζαντινός ναός σε μικρή απόσταση από την εκκλησία του προφήτη Ηλία στην κορυφή του

Κάστρου. Μικρή ανασκαφική έρευνα έφερε σε φως δάπεδο κτιρίου μεσοβυζαντινής εποχής, στο οποίο ανήκουν το τμήμα του τείχους με τα τοξωτά ανοίγματα και τον κεραμοπλαστικό διάκοσμο. Σύμφωνα με το ανασκαφέα αρχαιολόγο κ. Δημ. Κωστάντιο, η επιφάνεια του Κάστρου στη θέση αυτή ήταν πολύ μεγαλύτερη, αλλά για άγνωστους λόγους κατέρρευσε. Στην επιδιόρθωση που ακολούθησε το τείχος της οχύρωσης ενσωμάτωσε τον βόρειο τοίχο της εκκλησίας, με αποτέλεσμα ο εξωτερικός διάκοσμος να βλέπει σήμερα στο γκρεμό[28].

Σε μικρή απόσταση από τον μεσοβυζαντινό ναό σώζεται ένα άλλο βυζαντινό επίσης κτίριο. Αρχικός του πυρήνας πρέπει να υπήρξε το κεντρικό τμήμα με το σταυροθόλιο, ενώ κατά την Υστεροβυζαντινή Περίοδο προστέθηκαν τα άλλα δύο τμήματα (δεξαμενή και τετράγωνο δωμάτιο). Το όλο τριμερές συγκρότημα χρησιμοποιήθηκε ως λουτρό, όπως δείχνει η δεξαμενή και οι πήλινοι σωλήνες που υπάρχουν ενσωματωμένοι στους τοίχους του. Η ύπαρξη του λουτρού κοντά στο ναό μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ενδεχομένως στη θέση αυτή λειτουργούσε ένα μοναστηριακό συγκρότημα, το οποίο όμως αγνοούμε από τις πηγές.

Επίσης κοντά στο ναό του προφήτη Ηλία, βρέθηκαν ένα τμήμα μαρμάρινου κιονίσκου τέμπλου και ένα τμήμα μαρμάρινου επιστυλίου. Ο κιονίσκος έχει ύψος 91 cm και πλάτος 15 cm και χρονολογείται στη μέση βυζαντινή περίοδο, έως και το 13ο αιώνα. Στο επιστύλιο υπάρχει λαξευμένη επιγραφή με το παρακάτω κείμενο:

«Λέων ο Σεμνός Ναυπάκτου Θυηπόλος
τον τύμβον ηυπρέπισεν, όν βλέπεις ξένε,
ός, ει μεν εν τούτω πέσοι, Θεώ χάρις».

Το επιστύλιο χρονολογείται με βάση την επιγραφή που φέρει τον 12ο αιώνα. Ο Θυηπόλος (μητροπολίτης) Λέων έχει ταυτισθεί με τον ομώνυμο μητροπολίτη της Ναυπάκτου, ο οποίος συνυπέγραψε το 1172 έγγραφο συνόδου προς τον αυτοκράτορα Μανουήλ Κομνηνό[29].

Εκτός από τα ερείπια κτισμάτων βυζαντινής αρχιτεκτονικής, τα οποία υπάρχουν διάσπαρτα μέσα στον περιτειχισμένο χώρο του Περιτορίου, για να θυμίζουν στον επισκέπτη τις λαμπρές ημέρες του κάστρου την εποχή των δεσποτών της Ηπείρου, άξιες λόγου είναι οι δύο υπόγειες δεξαμενές νερού μεγάλων διαστάσεων, οι οποίες είχαν κατασκευασθεί για την συλλογή και αποθήκευση νερού, ώστε να καλύπτουν τις ανάγκες των πολιορκημένων σε δύσκολες εποχές μακροχρόνιων πολιορκιών[30].

---

[28] **Κωνστάντιος** Δημ. «Ναύπακτος: Ανασκαφικές εργασίες» ΑΔ 37 (1983): Χρονικά, σ. 278, πιν. 179 α,β.

[29] **Παπαδοπούλου**, Βαρβάρα. «Βυζαντινά ανάγλυφα αρχιτεκτονικά μέλη στην αρχαιολογική συλλογή Ναυπάκτου». Από τα πρακτικά του Α΄ Επιστημονικού Συνεδρίου της Εταιρείας Ναυπακτιακών Περ. ΝΑΥΠΑΚΤΙΑΚΑ, τ. ΣΤ΄ (1992-1993), σελ.183.

[30] **Βασιλάτος** Νίκος. Κάστρα της Ελληνικής γης. Αθήνα: Εκδόσεις Μπάλτερ, 1991, σ. 64 - 85.

6. ΜΠΟΤΣΑΡΕΪΚΟ: Κοντά στη δυτική είσοδο της πόλης πάνω στο Φρούριο, υπάρχει ένα κτιριακό συγκρότημα με επιβλητική μορφή, το οποίο προκαλεί την προσοχή και το ενδιαφέρον του καθένα που το βλέπει για πρώτη φορά. Το συγκρότημα αυτό ονομάζεται αρχοντικό των Μποτσαραίων και αποτελείται από δύο κτίρια, τα οποία, όπως αποφάνθηκε ο αρχαιολόγος Κ. Ορλάνδος, κτίστηκαν σε διαφορετικές εποχές. Αυτό που εφάπτεται στο Φρούριο κτίσθηκε το 15ο αιώνα, ενώ το άλλο το 16ο αιώνα. Από τα αρχιτεκτονικά στοιχεία και την εσωτερική τους δομή οδηγούμεθα στην άποψη ότι για την κατασκευή του εργάσθηκαν τεχνίτες από τη Βενετία και τη Φλωρεντία της Ιταλίας. Τα δύο αυτά κτίρια τα χώριζε ο δρόμος που οδηγούσε μέσω της Σιδηρόπορτας στη συνοικία του Τζαμιού. Αργότερα συνδέθηκαν μεταξύ τους με μικρό κτίσμα πάνω σε λιθόκτιστα τόξα έτσι ώστε να μην αποκοπεί ο δρόμος. Ο θόλος που σχηματίζεται κάτω από το νέο κτίσμα αποκαλείται «Καμάρα».

Στον κήπο του αρχοντικού σώζονται ερείπια κτίσματος του 14^{ου} αιώνα, αποτελούμενα από ανάλαφρα λιθόκτιστα τόξα, όμοια με αυτά που συναντάμε στη δυτικοευρωπαϊκή αρχιτεκτονική του Μεσαίωνα. Τα σωζόμενα αυτά τόξα ανήκαν στην Καθολική Αρχιεπισκοπή η οποία εικάζεται ότι ήταν εκεί κτισμένη[31].

Το επιβλητικό αυτό βενετσάνικο κτίριο χρησιμοποιήθηκε προφανώς ως έδρα του εκάστοτε τούρκου διοικητή, αφού καλύπτει όλες τις «αυταρχικές προδιαγραφές» ενός πραγματικού οχυρού συγκροτήματος δίπλα στα τείχη και την πύλη, με κατευθείαν πρόσβαση στην Ακρόπολη και με αυτάρκεια σε νερό. Ο Εβλιγιά Τσελεμπή το αναφέρει ως Σαράι του φοβερού πειρατή Ντουράτς Μπέη.

Αμέσως μετά την απελευθέρωση του φρουρίου της Ναυπάκτου, την 18η Απριλίου 1829, ο Αυγουστίνος Καποδίστριας εγκαταστάθηκε στο μεγαλύτερο κτίσμα μέσα στο φρούριο, που κατά πάσα πιθανότητα ήταν το τούρκικο διοικητήριο. Το κτίριο αυτό αργότερα παραχωρήθηκε στον σουλιώτη στρατηγό Νότη Μπότσαρη έναντι τριών χιλιάδων εξακοσίων (3.600) δραχμών, σύμφωνα με στοιχεία του Δημητρίου Νότη Μπότσαρη,

Το κτιριακό αυτό συγκρότημα στο πέρασμα των χρόνων υπέστη φθορές, ιδιαίτερα από τον καταστρεπτικό σεισμό του 1955. Κατόπιν τούτου ο στρατηγός Δημήτριος Νότη Μπότσαρης προέβη σε σταδιακή ανακαίνιση.

---

[31] **Βασιλάτος Νίκος**. ό.π.

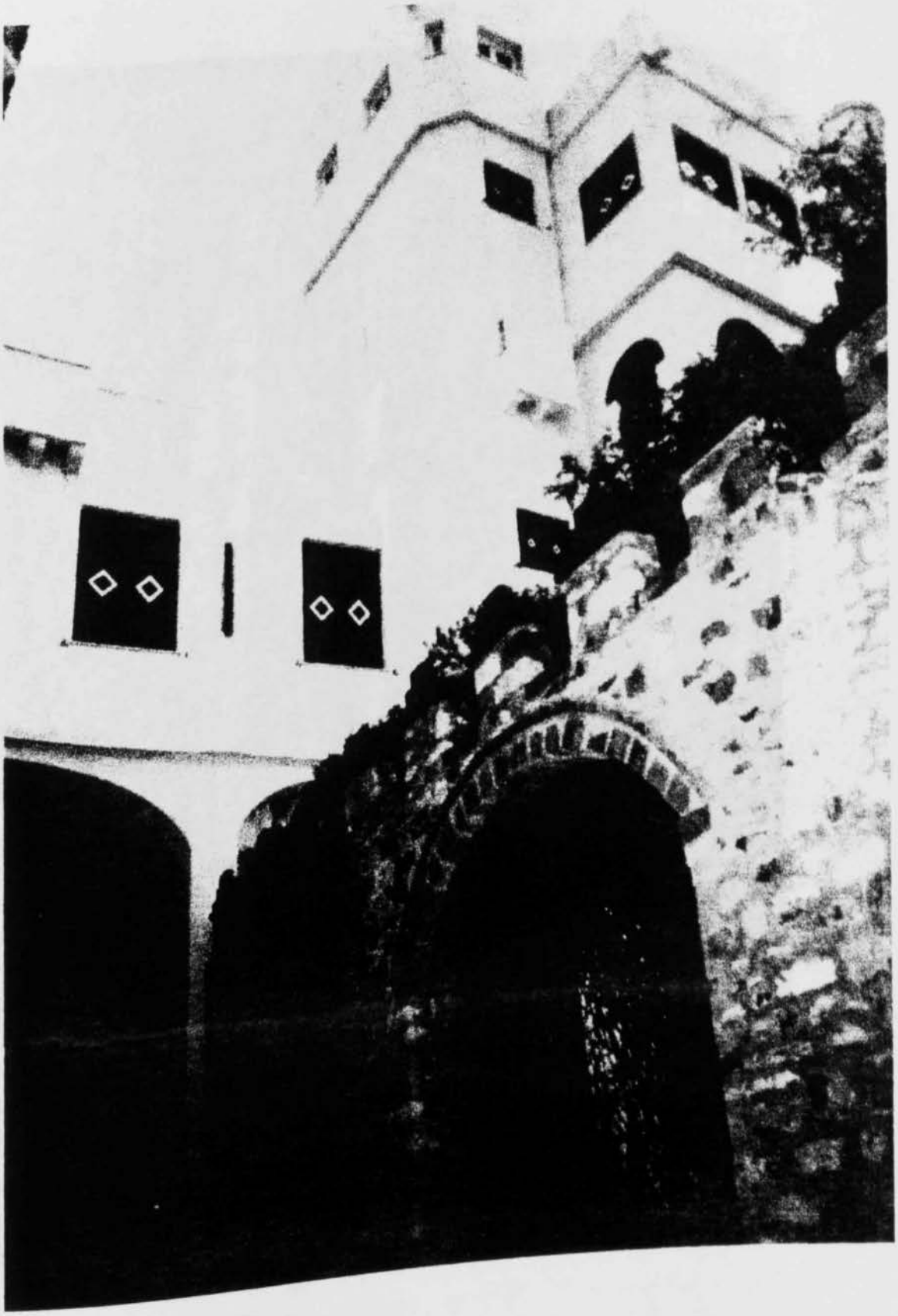

Εικόνα 38. Ο Πύργος Μπότσαρη.

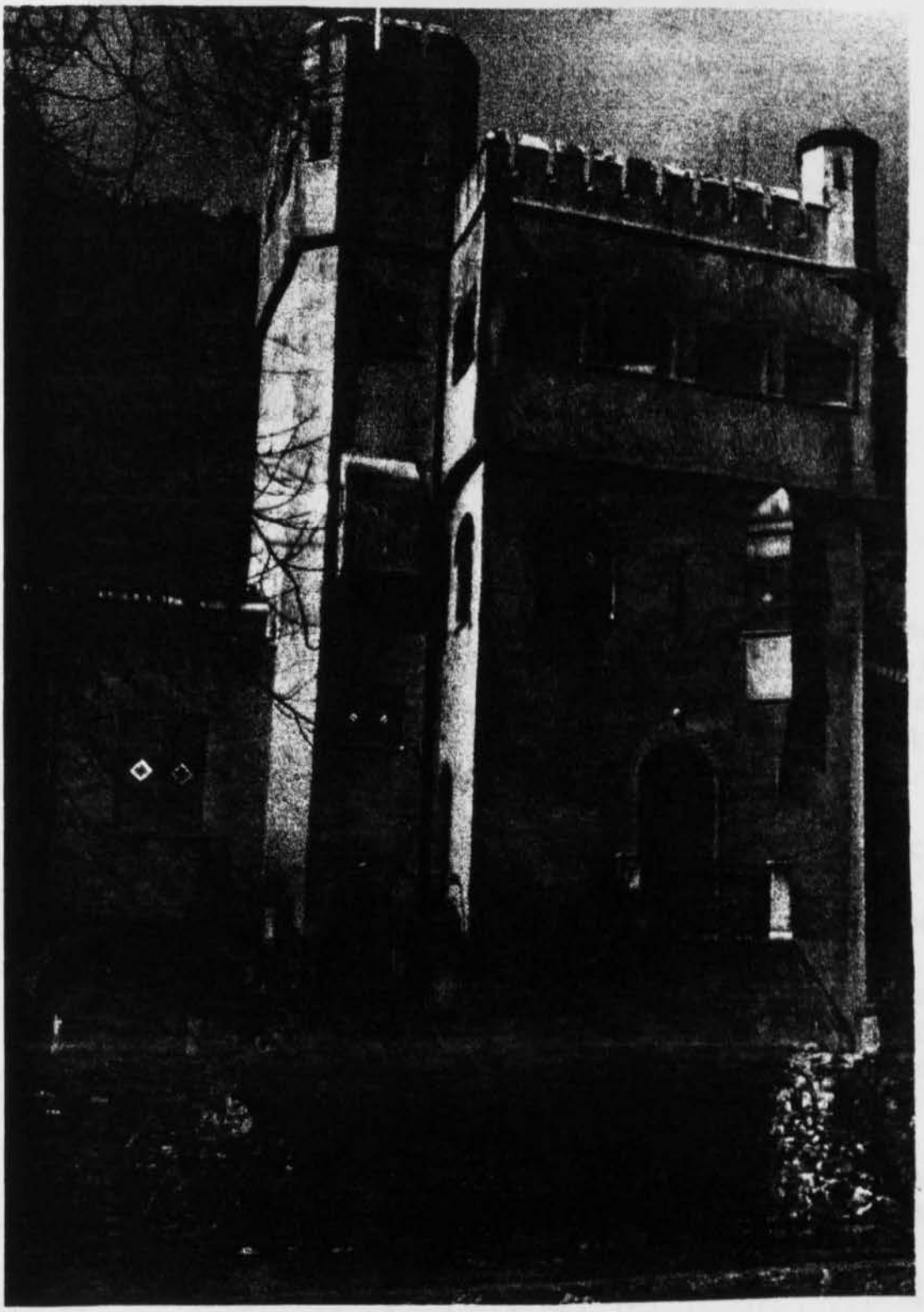

Εικόνα 39. Ο Πύργος Μπότσαρη.

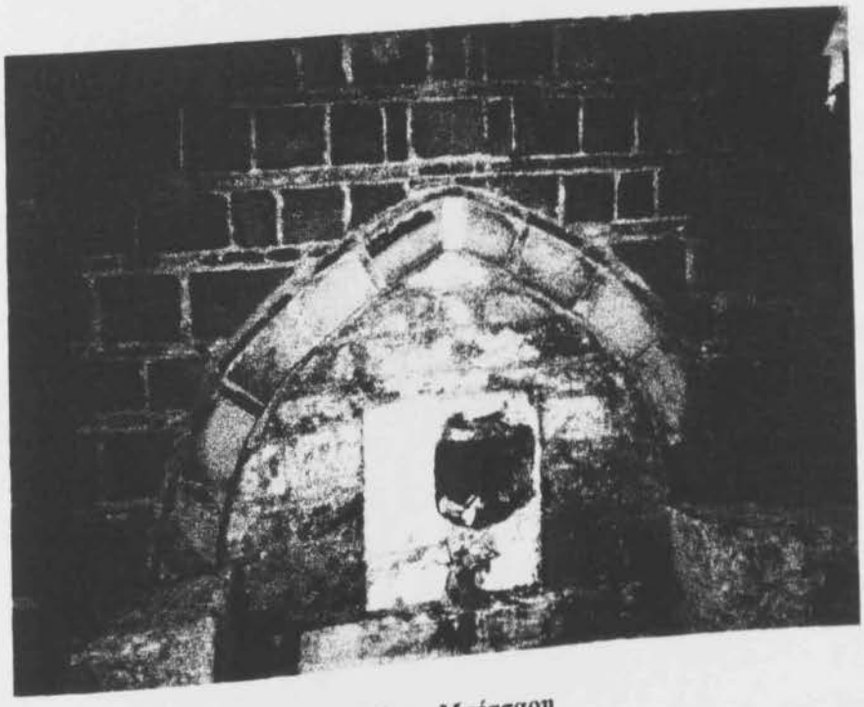

Εικόνα 40 : Βρύση στο αρχοντικό του Μπότσαρη

Με την αριθ. 82455/3077/22-12-1972 απόφαση του Υπουργείου Πολιτισμού χαρακτηρίσθηκε ως διατηρητέο μνημείο και προορίζεται από τον τελευταίο επιζώντα κληρονόμο Νότη Δημητρίου Μπότσαρη για Ίδρυμα. Συγκεκριμένα συστήθηκε κοινωφελές ίδρυμα ιδιωτικού δικαίου με την αριθ. 4693/12-11-1985 συμβολαιογραφική πράξη με την επωνυμία «Ίδρυμα Δημητρίου και Αίγλης Μπότσαρη», με τον παρακάτω σκοπό:

- την αποκατάσταση, συντήρηση και ανάδειξη της ιστορικής αξίας της οικίας Μπότσαρη και του περιβάλλοντος χώρου.
- την παρουσίαση και προβολή στοιχείων, που συνδέονται με την ιστορία της Ναυπάκτου.
- τη χρηματοδότηση της συγγραφής και δημοσίευσης επιστημονικών μελετών και μεταφράσεων επιστημονικών κειμένων σχετικών με την πολιτιστική, οικονομική, θρησκευτική, λογοτεχνική και καλλιτεχνική ιστορία του ελληνικού έθνους.
- τη μελέτη και προβολή των διεθνών συμβάσεων της χώρας μας.
- την ενίσχυση της ελληνικής αρχαιολογικής υπηρεσίας και εταιρείας και των ανωτάτων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων για τη διεξαγωγή αρχαιολογικών εργασιών
- τη συμβολή στην κρατική μέριμνα για την πρόληψη της αρχαιοκαπηλίας και
- τη μελέτη του ιστορικού αρχείου της οικογένειας Μπότσαρη.

Ο κ. Νότης Δημητρίου Μπότσαρης συνεχίζει τις εργασίες επισκευής και συντήρησης του αρχοντικού και σκέπτεται στο ανατολικό τμήμα του να στεγαστεί μόνιμη έκθεση της Ναυμαχίας της Ναυπάκτου και στο δυτικό τμήμα του

αρχοντικού να πραγματωθούν οι επιστημονικοί σκοποί όπως αναφέρονται παραπάνω.

7. ΤΖΑΜΙ: Στον ανατολικό βραχίονα του λιμανιού, στην οδό Φορμίωνος 4, υπάρχουν σε σχετικά καλή κατάσταση τα κατάλοιπα ενός τζαμιού, του «Φετίχ Τζαμί», δηλ. το τζαμί της άλωσης, που έχτισε ο σουλτάνος Βαγιαζήτ Βελής, γιος του σουλτάνου Μωάμεθ Β΄.
Ο Lunwing Salvador, που βρέθηκε στη Ναύπακτο το 1875, μας πληροφορεί ότι θόλος του ήταν σκεπασμένος με τούβλα και στην είσοδό του υπήρχε μία τούρκικη επιγραφή.

Οι αλληλοεπιδράσεις μεταξύ Κάστρου και πόλης

Οι σχέσεις της πόλης με το κάστρο είναι άμεσες και πολύ παλιές. Η ιστορία της πόλης είναι γεμάτη από πολιορκίες, μάχες, επιδρομές και προσπάθειες για την κατάκτησή της.
Οι οχυρώσεις της ήταν μεν αυτές που καθιστούσαν την πόλη απόρθητη, αλλά συγχρόνως ήταν και η αφορμή για πολλές από τις επιθέσεις που δέχτηκε με σκοπό την κατάληψη και την εκμετάλλευση του στρατηγικού αυτού σημείου.
Με άλλα λόγια προκλήθηκαν πολλές και συχνά σημαντικές ζημιές στην πόλη εξ' αιτίας των τειχών που κατασκευάστηκαν για να την προστατεύσουν. Αυτή είναι άλλωστε η μοίρα όλων των καλά οχυρωμένων πόλεων με σημαντική στρατηγική σημασία.
Τα τείχη της πόλης, προστάτευαν τόσο αποτελεσματικά το εσωτερικό της, που της εξασφάλιζαν μια συνεχή κατοίκηση σ' αυτό, ακόμα και σε εποχές που άλλες παραθαλάσσιες πόλεις εγκαταλείπονταν και ερήμωναν, λόγω πειρατικών επιδρομών.

Οι πληροφορίες που έχουμε για την κατοίκηση τα παλαιότερα χρόνια είναι αντικρουόμενες. Ο L. Salvator γράφει ότι στο τέλος του 19ου αιώνα, στο δεύτερο διάζωμα δεν είχαν απομείνει παρά πέντε σπίτια. Αντίθετα οι πληροφορίες που έχουμε από δύο τούρκικες μικρογραφίες και δύο χαλκογραφίες του V. Coronelli μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι το κάστρο ήταν γεμάτο από κατοικίες. Από ένα χρονικό σημείο και μετά, για άγνωστο λόγο, εγκαταλείφθηκαν και καταστράφηκαν οι κατοικίες στα πάνω διαζώματα του κάστρου και περιορίστηκαν στο πρώτο και το δεύτερο διάζωμα από τη θάλασσα.

Η συνεχής κατοίκηση του εσωτερικού του φρουρίου έχει δύο σημαντικές συνέπειες[32]. Πρώτον, είναι εξαιρετικά δύσκολο να ανασκαφούν προηγούμενες φάσεις κτιρίων της πόλης που βρίσκονται θαμμένες κάτω από την υπάρχουσα φάση οίκησης.
Δεύτερον, η συνεχής κατοίκηση υπήρξε η αιτία να καταστραφούν σχεδόν όλα τα μνημεία από τους επόμενους κατοίκους κάθε πολιτισμικής φάσης. Είναι πάγια τακτική των εισβολέων να καταστρέφουν τα μνημεία και κυρίως τους τόπους λατρείας των προηγούμενων κατοίκων ή στην καλύτερη περίπτωση να τους μετατρέπουν σε δικούς τους.
Το φαινόμενο αυτό είναι πολύ συνηθισμένο στη Ναύπακτο. Για παράδειγμα τα μουσουλμανικά τεμένη αποτελούσαν μετασκευές των βυζαντινών ναών. Μετά την απελευθέρωση του 1829, τα τεμένη αυτά ή καταστράφηκαν ή μετατράπηκαν σε χριστιανικούς ναούς, όπως ο Άγιος Δημήτριος και ο Προφήτης Ηλίας στην κορυφή του κάστρου.
Από το 1829, όταν απελευθερώθηκε η Ναύπακτος το κάστρο της έπαψε να λειτουργεί ως αμυντικός προμαχώνας και είναι ιστορικό μνημείο και τουριστικό αξιοθέατο.

---

[32] Κολοβού Χριστίνα «Ναύπακτος:Ιστορία και ιδιαιτερότητα μιας καστροπολιτείας» Πτυχιακή εργασία, 1997.

Τώρα, οι σχέσεις της πόλης με το κάστρο πλέκονται περισσότερο. Η ύπαρξη του ιστορικού αυτού μνημείου δίνει στο χώρο αρχαιολογική και ιστορική αξία, που σημαίνει ότι προσδίδει και ανάλογο τουριστικό ενδιαφέρον, το οποίο με τη σειρά του δίνει στην περιοχή οικονομική ανάπτυξη. Το αποτέλεσμα της διεργασίας αυτής είναι εξαρτημένο από τα κριτήρια με τα οποία έγινε η τουριστική ανάπτυξη. Αν έγινε με βάση αναπτυξιακά κριτήρια που σέβονται το χώρο, τότε το αποτέλεσμα είναι επιτυχές. Αν όμως έγινε με κριτήρια προσδοκίας μεγίστου κέρδους, χωρίς αισθητική και σεβασμό στο ιστορικό μνημείο, τότε τα αποτελέσματα είναι καταστροφικά.

Στην περίπτωση της Ναυπάκτου δεν έγινε τουριστική ανάπτυξη με βάση το ιστορικό της μνημείο, το κάστρο. Η όποια τουριστική ανάπτυξη υπάρχει στην περιοχή βασίζεται στις όμορφες παραλίες της, τη θέση της, το κλίμα της και την ύπαρξη μεγάλου αριθμού μεταναστών, που επισκέπτονται με κάθε ευκαιρία τη γενέθλια πόλη τους.

Έτσι το κάστρο είναι δευτερεύον παράγοντας και όχι κύριος πόλος έλξης τουρισμού. Χαρακτηριστικό είναι ότι και όσοι επισκέπτες εκδηλώσουν ενδιαφέρον να περιηγηθούν το κάστρο, οδηγούμενοι από έναν εξωτερικό αυτοκινητόδρομο κατευθείαν στα πάνω διαζώματα, δεν τους δίνεται η ευκαιρία μέσα από οργανωμένο δίκτυο πεζοδρόμων να περπατούν την πόλη απερίσπαστοι, για να αποκτήσουν σωστή εικόνα της σημασίας και της ιστορικής αξίας του κάστρου.

Οι τουριστικές υπηρεσίες πληροφόρησης είναι ανύπαρκτες ενώ υπάρχει παντελής έλλειψη σήμανσης και επισήμανσης χώρων αρχαιολογικού και ιστορικού ενδιαφέροντος.

Τέλος δεν υπάρχει ένα Μουσείο με τα σπουδαιότερα αρχαιολογικά ευρήματα στην περιοχή της Ναυπάκτου ή έστω ένα Μουσείο του κάστρου και της ιστορίας του, ή της πολυθρύλητης Ναυμαχίας της Ναυπάκτου.

Χωρίς αμφιβολία στην περίπτωση της Ναυπάκτου, ο μεγαλύτερος εχθρός του κάστρου είναι η ειρήνη και όχι ο πόλεμος. Οι καταστροφές και οι ζημιές που υπέστη το φρούριο οφείλονταν αφ' ενός μεν στη φθορά του χρόνου, αφ' ετέρου δε στην αδιαφορία και δυστυχώς μερικές φορές και στην καταστρεπτική μανία των ανθρώπων.

Το 1884 επί δημαρχίας Δήμου Φαρμάκη κατεδαφίσθηκαν τα τμήματα των τειχών της ακρογιαλιάς των δύο άκρων[33].

Κατά τη διάνοιξη της οδού που οδηγεί στη δυτική πύλη του άνω Φρουρίου, κατεδαφίσθηκε μικρό μέρος του τείχους εκατέρωθεν του τετράγωνου πύργου που βρίσκεται στο μέσο περίπου του δυτικού βραχίονα. Και οι δύο πλευρές του κατεδαφισθέντος μέρους στερεώθηκαν και ασφαλίσθηκαν, αλλά, επειδή ο τετράγωνος πύργος είχε τεθεί σε κίνδυνο αναστηλώθηκε.

Τέλος, με τη διάνοιξη μικρής πλατείας προ της άνω δυτικής πύλης του φρουρίου, ο υπερκείμενος τετράγωνος πύργος που επόπτευε και υπεράσπιζε τις

[33] **Λούρος** Κωνσταντίνος. Περασμένα χρόνια, Αθήνα 1958, σ.13

τρεις πύλες απειλήθηκε με κατάρρευση. Για το λόγο αυτό έγινε έμφραξη των ρωγμών και στήριξη του τοίχου με «ξηρολιθιά».

Πολεοδομικές επιρροές

Η ύπαρξη των τειχών ορίζει αυτόματα έναν αστικό πυρήνα, αυτό που συνήθως ονομάζουμε «ιστορικό κέντρο», που «απομονώνεται» από την υπόλοιπη πόλη χωροταξικά. Το ιστορικό αυτό κέντρο αποτελεί προστατευόμενο και διατηρητέο τμήμα της πόλης. Επιβάλλεται, λοιπόν, η διατήρηση των όψεων και των μορφών των υπαρχόντων κτισμάτων.

Στη Ναύπακτο με την άνοδο του βιοτικού επιπέδου, τα σπίτια που ήταν ήδη προβληματικά και η συντήρησή τους καθίστατο εξαιρετικά δαπανηρή, είτε εγκαταλείφθηκαν, είτε άλλαξαν χρήση. Έτσι, σήμερα, η πλειοψηφία των κατοικιών που βρίσκονται μέσα στα όρια του πρώτου διαζώματος έχουν μετατραπεί σε καταστήματα ή κέντρα διασκέδασης, ενώ πολλά από τα ευρισκόμενα στο δεύτερο διάζωμα εγκαταλείφθηκαν.

Συνέπεια αυτού είναι η πόλη να επεκτείνεται ανατολικά και δυτικά των τειχών, αφού ο διαθέσιμος χώρος στο εσωτερικό των τειχών δεν είναι αρκετός. Γύρω, λοιπόν, από το ιστορικό κέντρο έχει αναπτυχθεί ένα δίκτυο στενών δρόμων με κτίσματα περιορισμένης αισθητικής και χωρίς τον απαιτούμενο πολεοδομικό σχεδιασμό για μια πόλη με ιστορικό ενδιαφέρον. Η στενότητα των δρόμων, η έλλειψη επαρκών πεζοδρομίων και χώρων στάθμευσης των οχημάτων καθιστούν εξαιρετικά δύσκολη την κυκλοφορία, τόσο των πεζών, όσο και των οχημάτων.

Ως ιστορικός τόπος, η Ναύπακτος κηρύχθηκε τοπίο ιδιαιτέρου φυσικού κάλλους[34] και θεσμοθετήθηκαν ειδικοί όροι δόμησης, που κρίνοντας από το αποτέλεσμα, κάθε άλλο παρά ειδικοί είναι είτε οι όροι αυτοί δεν τηρήθηκαν στην πράξη. Έτσι, με την ανοχή και συνενοχή των κατοίκων επιτυγχάνεται, με γρήγορους ρυθμούς, η αλλοίωση της φυσιογνωμίας του οικισμού.

[34] ΥΠ.ΠΕ. 51494/3888/10-12-1973. ΦΕΚ 1486/27-12-1973. Τευχ. Β΄.

ΤΟ ΚΑΣΤΡΟ ΣΤΗΝ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

Κανένα άλλο κτίσμα, δεν έχει την ιδιότυπη προβολή σαν αυτή των κάστρων και αυτό γιατί με το πέρασμα των αιώνων δίνουν την εντύπωση ότι είναι έργο της φύσης και όχι έργο ανθρώπων. Με το πέρασμα του χρόνου, το κάστρο της Ναύπακτου δέχθηκε πολλές υλικές φθορές, αλλά παρ' όλα αυτά, η ηθική του υπόσταση παρέμεινε άφθαρτη.

«Φρουρήσεις εν Ναυπάκτω» **:** Απ' ότι γνωρίζουμε από τις ιστορικές πηγές η μοναδική περίπτωση κατά την οποία η πόλη της Ναύπακτου κυριεύθηκε ύστερα από έφοδο ήταν το 338, όταν ο βασιλιάς της Μακεδονίας Φίλλιπος ο Β΄ , κατέλαβε τη Ναύπακτο. Οι πήγες δεν αναφέρουν ακριβώς, αν η άλωση της πόλης έγινε ύστερα από ολιγοήμερη πολιορκία ή ύστερα από έφοδο. Αμέσως μετά ο Φίλλιπος έδωσε εντολή και κατασφαγεί όλη η πόλη η φρουρά των αχαιών και παρέδωσε την πόλη στους Αιτωλούς.

Η σφαγή μιας ολόκληρης φρουράς, η οποία είχε αναλάβει την υπεράσπιση ενός εκτεταμένου οχυρού, όπως το φρούριο της Ναύπακτου, θα πρέπει να ήταν πολυάριθμη. Το γεγονός αυτό κάτω από οποιεσδήποτε συνθήκες και αν έλαβε χώρα, ήταν συγκλονιστικό και ως εκ τούτου κατέστη παρομοιώδες η φράση «Φρουρήσεις εν Ναυπάκτω».

Ο ποιητής Γιάννης Ροντήρης, με τον ιδιαίτερο τρόπο γραφής του, προσέγγισε το κάστρο από την σκιερή του πλευρά. Αυτό μπορούμε να το διαπιστώσουμε στο ποίημα του με τίτλο «Στο κάστρο του Επάχτου» που περιέχεται στην συλλογή ποιημάτων που εκδόθηκε το 1976 στην Αθήνα. Μια τελείως διαφορετική προσέγγιση, παρατηρείται στο ποίημα «τα Κάστρα», που συμπεριλαμβάνεται στη πρώτη ποιητική συλλογή του Ναυπάκτιου ποιητή Γ. Αθάνας, «Πρωινό Ξύπνημα».

ΤΟ ΚΑΣΤΡΟ ΣΤΗΝ ΠΑΡΑΔΟΣΗ

Δεν είναι λίγες οι φορές που το ξακουστό κάστρο της Ναύπακτου εμφανίζεται στην παράδοση σαν τόπος που κατοικούν οι αγαπημένες ηρώων, βασιλιάδων και πρωταγωνιστών μυθιστορημάτων. Ο Ανδρέας Καρκαβίτσας, που επισκέφτηκε τη Ναύπακτο στα 1890, μας μεταφέρει μέσω του άρθρου του απλοποιημένοι την λαογραφική παράδοση των κατοίκων της Ναύπακτου. Ο ίδιος, όπως και ο Lunwing Salvator, αναφέρει την ύπαρξη υπόγειας διάβασης που ξεκινούσε μέσα από το κάστρο της Ναύπακτου και κατέληγε στο κάστρο του Αντιρρίου. Η υπόγεια, όμως, αυτή διάβαση στις μέρες μας δεν εντοπίζεται.

Για το κτιριακό συγκρότημα του αρχοντικού του Μπότσαρη, που είναι και αυτό ένα κομμάτι του κάστρου, επικρατούσε η αντίληψη, πως ήταν στοιχειωμένο. Γι' αυτό οι παλαιότεροι απόφευγαν τις νυχτερινές ώρες να πλησιάζουν κι ιδιαίτερα να περάσουν κάτω από την «καμάρα».

Η λαϊκή φαντασία, παραδεχόταν πως το στοιχειό ήταν η ψυχή του μοσχαριού, που έσφαξαν στη θεμελίωση του αρχοντικού. Αργότερα το μοσχάρι αυτό έγινε στοιχειό και μια που ξεπετάχτηκε από τα θεμέλια αυτού του σπιτιού, θεωρούσε σαν δικό του σπίτι και Σα δικούς του τους ανθρώπους, που κατοικούσαν σ' αυτό και είχε αναλάβει την προστασία του. Παραδέχονταν πως το στοιχειό εμφανιζόταν κοντά στα μεσάνυχτα, έβγαινε από την κρύπτη του, την ντάπια, που είναι λίγα βήματα πιο κάτω και έπαιρνε το δρόμο που περνάει ανάμεσα στα δυο κτίρια κι οδηγεί προς τη σιδερόπορτα. Κι' όταν έφτανε στην «καμάρα», κάτω από τα λιθόχτιστα τόξα, σταματούσε κι' εκεί περνούσε τις περισσότερες ώρες της νύχτας, φυλάγοντας και παραμονεύοντας το αρχοντικό. Το στοιχειό δεν πείραζε κανένα από τους περαστικούς έξω από το αρχοντικό. Μονάχα εκείνον που θα επιχειρούσε ή ακόμα και θα σκεφτόταν κάποιο κακό για το αρχοντικό τον κατάτρωγε. Αν όμως κάποιος που θα τύχαινε να συναντήσει το στοιχειό φοβόταν κι έβαζε τις φωνές, τότε του κοβόταν η μιλιά για πάντα. Γι' αυτό ολοι απέφευγαν να περάσουν έξω από το αρχοντικό. Λίγο πριν ξημερώσει κρυβόταν πάλι στη ντάπια . Μ' αυτά και πολλά άλλα που χάθηκαν με το πέρασμα του χρόνου η παράδοση συνεχίζει την πορεία της,μ με ότι απέμεινε από το κάστρο.

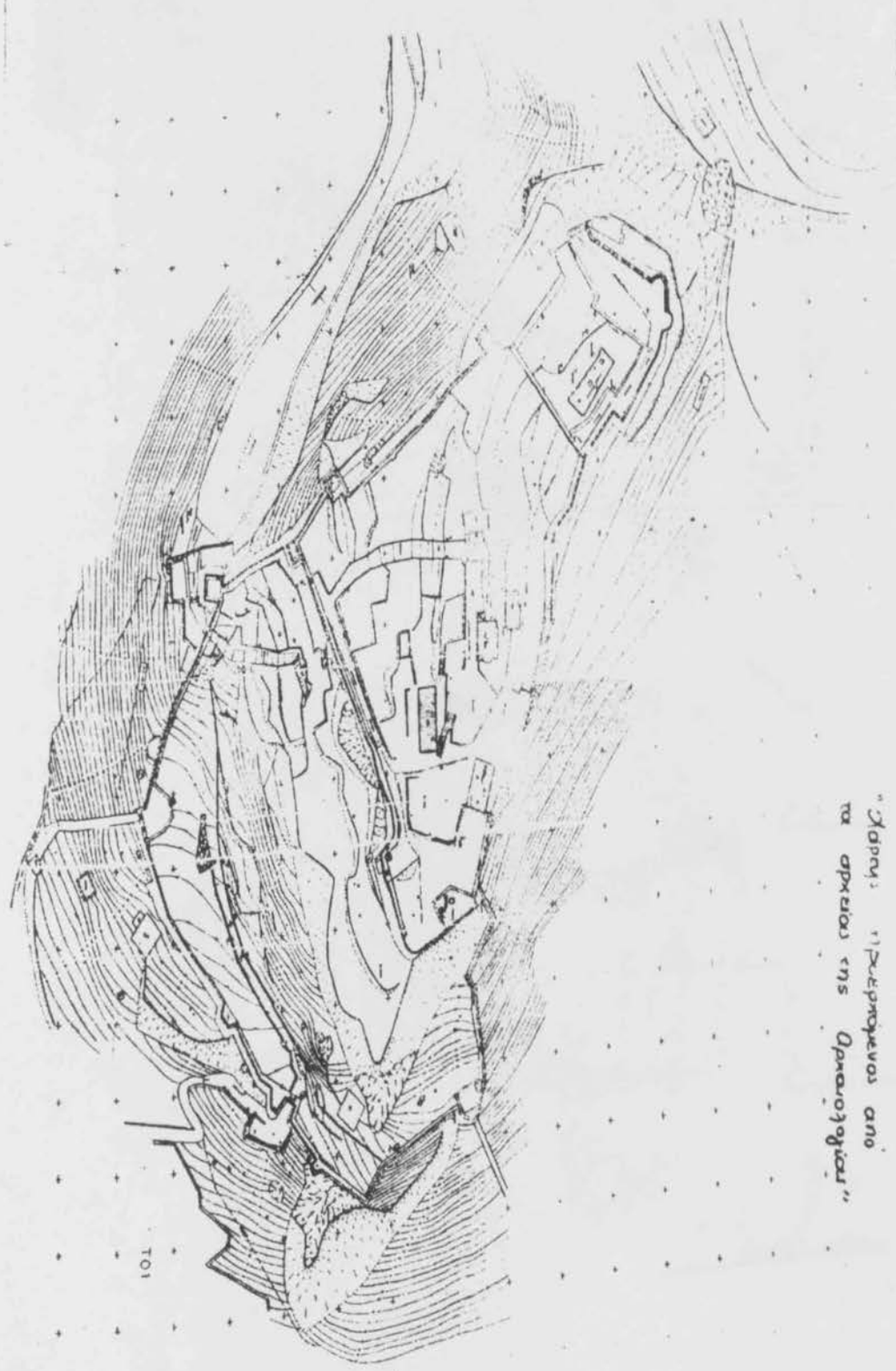

" Τοπογραφικό από την αρχαιολόγια"

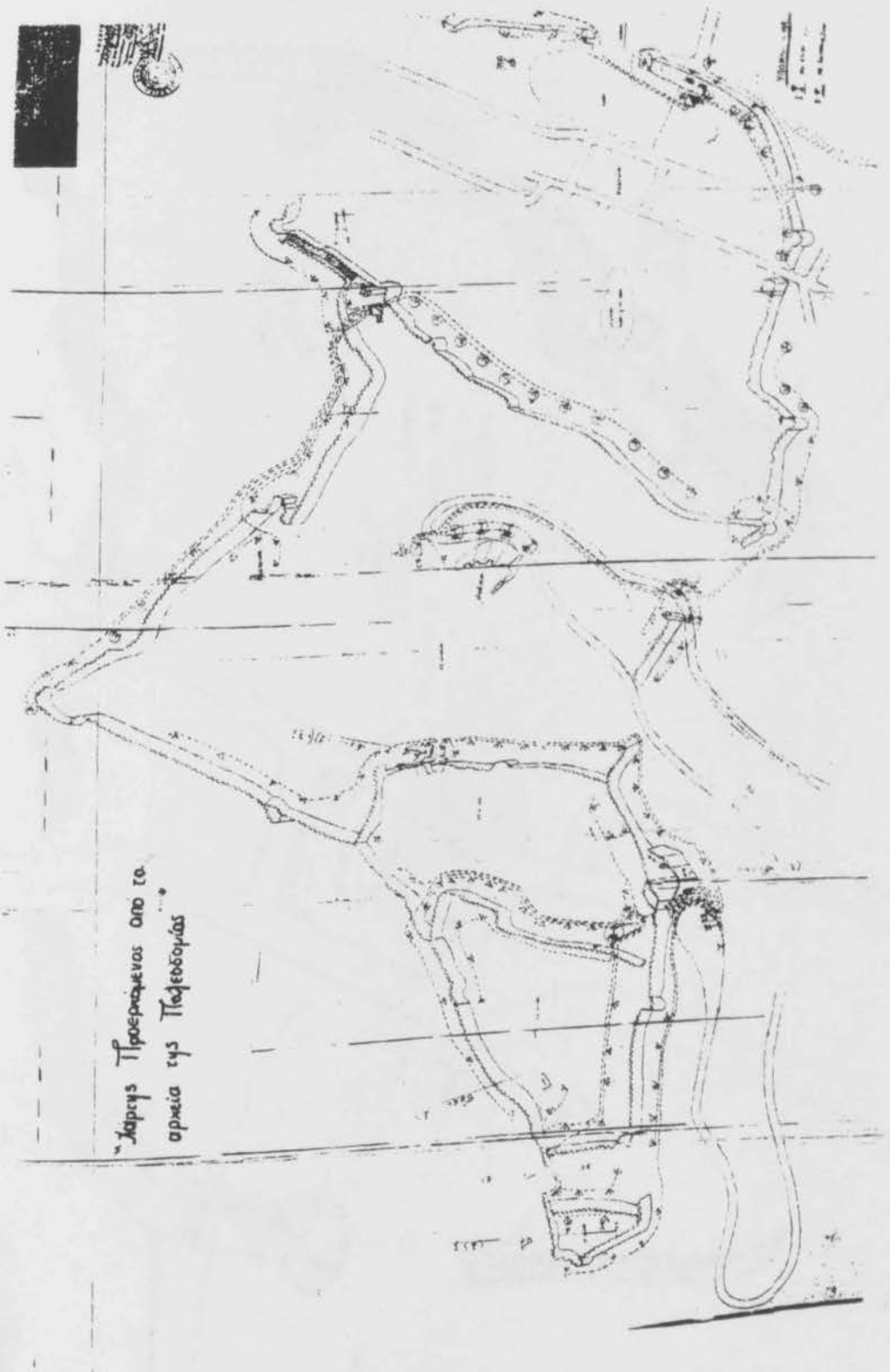

" Πολεοδομικό Σχέδιο"

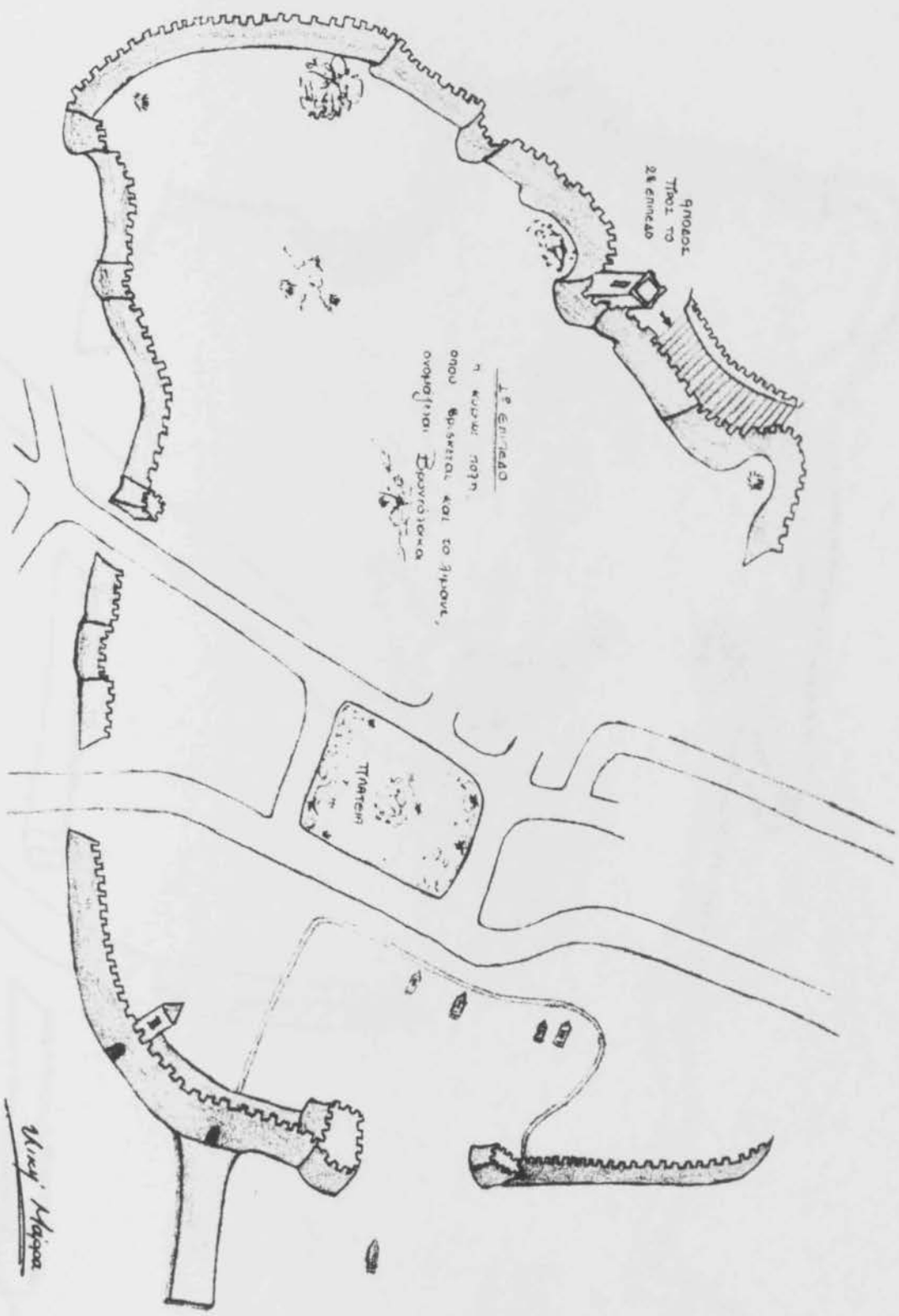

Σκίτσο 11: Κάτοψη 1ου επιπέδου

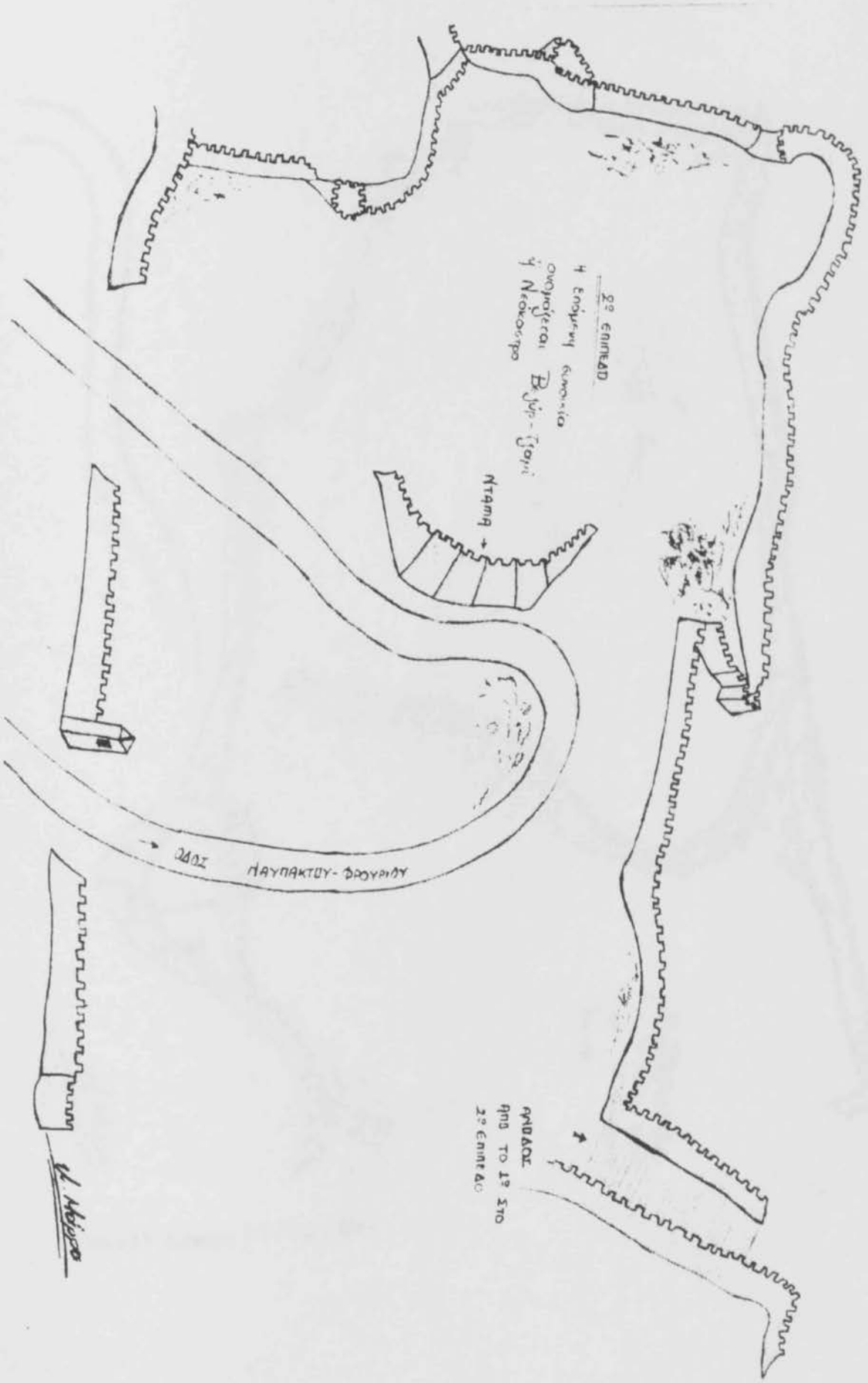

Σκίτσο 12: Κάτοψη 2ου επιπέδου

"Το Κάστρο της Νάνας και"

Το τελείωμα του καβγαδα.

Σκίτσο 14: Κάτοψη 5ου επιπέδου

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. Εισαγωγή ..... σελ. 3
2. Ιστορική αναδρομή ..... σελ. 5
3. Κλασσικοί Χρόνοι ..... σελ. 5
4. Ελληνιστικοί και Ρωμαϊκοί χρόνοι ..... σελ. 8
5. Μεσαιωνική περίοδος ..... σελ. 9
6. Περίοδος Βενετοκρατίας ..... σελ. 11
7. Τουρκοκρατία ..... σελ. 12
8. Επανάσταση 1821 ..... σελ. 13
9. Περιγραφή του κάστρου ..... σελ. 15
10. Α΄ ΔΙΑΖΩΜΑ (Έσω Πόλη) ..... σελ. 16
11. Β΄ ΔΙΑΖΩΜΑ (Ανω Πόλη ή Νεόκαστρο) ..... σελ. 24
12. Γ΄ ΔΙΑΖΩΜΑ (Ουραμάσιο) ..... σελ. 32
13. Δ΄ ΔΙΑΖΩΜΑ (Περιτόριο) ..... σελ. 36
14. Ε΄ ΔΙΑΖΩΜΑ (Η Ακρόπολη) ..... σελ. 44
15. Σχεδιάσματα & Μικρογραφίες με θέμα το Κάστρο ..... σελ. 48
16. Ιστορικά Μνημεία στο Κάστρο ..... σελ. 51
    α.Το Λιμάνι ..... σελ. 51
    β. Βεζύρ – Τζαμί ..... σελ. 60
    γ. Τούρκικα Λουτρά ..... σελ. 63
    δ. Οικία Τζαβέλλα ..... σελ. 64
    ε. Προφήτης Ηλίας ..... σελ. 64
    στ. Μποτσαρεϊκο ..... σελ. 66
    ζ.Τζαμί ..... σελ. 70
17. Οι αλληλοεπιδράσεις μεταξύ Κάστρου και πόλης ..... σελ. 71
18. Πολεοδομικές επιρροές ..... σελ. 73
19. Το κάστρο στη λογοτεχνία και στην παράδοση ..... σελ. 74

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. ΘΟΥΚΙΔΙΔΟΥ ΙΣΤΟΡΙΑ . 3-15 και 18-7 ,Γ102
2. ΠΑΥΣΑΝΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑ . Χ,38,9.
3. ΠΑΠΑΧΑΤΖΗΣ Ν. «Παυσανίου Ελλάδος Περιήγησις Βοιωτικά - Φωκικά»
4. ΠΕΤΣΑΣ ΦΩΤΙΟΣ ,ΑΔ 26 (1971) : Χρονικά
5. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ ΔΗΜ. , ΑΔ 33 (1978) :Χρονικά
6. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ Π., «Μεσαιωνικά Αιτωλοακαρνανίας », ΑΔ 21 (1966): Χρονικά
7. ΠΕΤΡΙΤΑΚΗ ΜΑΡΙΑ «Ανασκαφικές εργασίες στη Ναύπακτο»,ΑΔ 42 (1987)
8. ΑΛΕΞΟΠΟΥΛΟΥ ΓΕΩΡΓΙΑ 'Ναύπακτος :Ανασκαφικές εργασίες. ΑΔ 43,44 (1988):Χρονικά
9. ΛΙΒΙΟΣ XXXVI ,30,6
10. MILLER K.
11. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ ΦΩΤΕΙΝΗ , «Ανασκαφές στη Ναύπακτο », ΑΔ 31 (1976): Β1-Χρονικά 169 σχεδ.6 Κ6 πιν.116 α,β.
12. ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗΣ -ΝΟΒΑΣ ΓΕΩΡ. 'Η Ναύπακτος ως λιμήν του Βυζαντίου κατά τον Ι' αιώνα.
13. ΠΛΟΥΜΙΔΗΣ Γ.Σ. 'Έγγραφα για τη Βενετοκρατούμενη Ναύπακτο 1444-1510. Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών τ. ΛΘ-Μ (1972-73)
14. ΕΒΛΙΓΙΑ ΤΣΕΛΕΜΠΙ
15. ΠΕΤΡΟΝΩΤΗΣ ΑΡΓΥΡΗΣ : «Οθωμανικά αρχιτεκτονήματα Ναυπάκτου.» περ. Ναυπακτιακά τ. 6ος (1992-1993)
16. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ ΔΗΜ., «Ναύπακτος : Ανασκαφικές εργασίες » ΑΔ 37, 38 (1983): Χρονικά
17. ΒΑΣΙΛΑΤΟΣ ΝΙΚΟΣ . «Κάστρα της Ελληνικής γης » Αθήνα :Εκδόσεις Μπάτλερ, 1991
18. GEORGE WHELER
19. SALVATOR SPAZIERFAHRT in Golf von Korinth (1876) σ.18 σημ. (160)
20. ΒΑΡΔΑΚΟΥΛΑΣ ΓΙΑΝΝΗΣ . «Μια περιγραφή της Ναύπακτου από τον Ludwig Salvator», στο περ. ΝΑΥΠΑΚΤΙΑΚΑ τ.6ος (1992-1993)
21. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΗΛΙΑΣ Κ. Χαρακτικά και πολεοδομικά της Ναύπακτου, στο περιοδικό ΝΑΥΠΑΚΤΙΑΚΑ τ. 6ος (1992-1993)
22. ΤΡΙΨΙΑΝΟΣ ΝΙΚΟΣ . Αγγλόφωνα ,περιηγητές στη Ναύπακτο . περ. ΝΑΥΠΑΚΤΙΑΚΑ τ. 6ος (1992-1993)

23.ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ Δ. «Ναύπακτος : Ανασκαφικές εργασίες » ΑΔ 37 (1983): Χρονικά
24.ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΒΑΡΒΑΡΑ «Βυζαντινά ανάγλυφα αρχιτεκτονικά μέλη στην αρχαιολογική συλλογή Ναύπακτου », περ. ΝΑΥΠΑΚΤΙΑΚΑ , τα 6ος (1992-93)
25.Ν. ΦΩΚΑ- ΚΟΣΜΕΤΑΤΟΥ :'Το κάστρο του Αγίου Γεωργίου Κεφαλληνίας'
26.ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ. «Αιτωλοακαρνανική και Ευρυτανική Εγκυκλοπαίδεια», τομ. Α', Άγιος Κήρυκος- Ο Αι- Κήρυκος του Επάχτου, περ. Φθιώτης, 1958
27.ΛΟΥΡΟΣ ΚΩΝ/ΝΟΣ. «Περασμένα Χρόνια » Αθήνα 1958
28.ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ : «Φρουρήσεις εν Ναυπάκτω» Επετηρίς Εταιρείας Ναυπακτιακών Μελετών, τ. Β. (1969-70)

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΤΕΙ ΠΕΙΡΑΙΑ